

PROLETAARNE REWOLUTSIOON EESTIS

1905. a. Eesti tööliikumise tegelased nõupidamisel 16. jaanuaril 1926. a. Wiktor Kingissepa nimelises Haridusmajas Leningradis.

1. rida: J. Schnell, D. Danilow, A. Niilmann, G. Brandies, J. Eerop; 2. rida: E. Möttus, A. Kask, A. Masikas, M. Ein, G. Posti, A. Möttus, H. Pöögelmann, A. Mihkelson; 3. rida: A. Kask, J. Kirik, K. Ellek, A. Blaufeldt, E. Kilter, K. Wäljaots, A. Lukin, J. Blaufeldt; 4. rida: A. Lints, F. Leberecht, J. Laas, J. Saks, M. Mintel, J. Hammer.

Kominterni Eesti sektsiooni kirjastus, Leningrad

Wastutaw toimetaja Gustaw Brandies

S I S U:

	Lhk.
Töölisteriikumine Tallinnas enne 1905. aastat	1
Dokumendid ja muud andmed töölisteriikumise üle Tallinnas enne 1905. aasta oktoobrit	4
Keda peeti 1904. a. Eestimaal sandarmite walwe all.	
Tierwelt ja Blumberg, Luria. Eestimaa kubermangu poliitiline ülewaade 1904. a.	
1. mai pühitsemine Tallinnas 1904. a. Kuberner Bellegarde Tallinnast ärasaatmise lugu.	
Rewolutsiooniline liikumine 1905. aasta algul Tallinna ringkonnakohtu prokuröri kuju- tusel	10
Koolilaste liikumine Tallinnas 1905. a. kewadel	13
1905. aasta esimese poole lendlehed	15
Streigiliikumine Tallinnas 1899.—1903. aastatel	19
Sm. Jakob Kirik	20
Ed. Ott, Rewolutsioonilisest liikumisest Tartus enne 1905. aasta oktoobrit	21
— Mälestused põrandaalusest tegewusest Tartus	26
1. „Societase“ kõneõhtud	26
2. 1905. aasta 1. mai Tartus	27
Tsaariwalitsuse arhiwidokumentidest poliitilise liikumise üle Tartus enne 1905. aastat	28
Esimesed teated rewolutsioonilise liikumise üle Tartus. — 1904. aastal sandarmiwalit- suse salawalwe all olejad. — Lendlehed Liiwimaal.	
„Kuriteoline organisatsioon“ Tartus 1905. a.	33
R. Bause, Läti küttide kümneandaks aastapäewaks	35
A. I. Jea ja A. I. Jännes-Janson, Läti küttidest	36
H. Tumeltau, Wõitlused Pihkwa all (mai 1919)	38
K. Kanger, Riti äraandmine	44
J. Iru, Punawäelase mälestused Riti ülejooksust walgete poole	47
J. Käsper, Esimene katse Narwas töörahwa ajalehte asutada	48

Meie ajakirja hoogtööst.

Peterburi raiooni kolmik Leningradis on senini meie ajakirja lugejate wõitmises esimesel kohal. Tema läbi on tellinud meie ajakirja: „Krasnõi Gwardeljtsi“ smd — 2 eks., „Krasnaja Bawaria“ smd. — 4 eks., Swerdlowi nim. wabrik — 6, „Elektrik“ — 4 ja Kulakowi nim. wabrik — 10 eks.

Kõige agaramad on Kulakowi nim. wabriku smd wolniku sm. Rebasega eesotsas, kes — kõik 10 tellijat — 2½ aasta peale tellimiserahha ette ära maksnud on. Teised meie aktiwistid, nii linnas kui maal, peaksid Kulakowi seltsimeestest eeskuju wõtma.

Et meie ajakirja tellimiste wastuwõtjate wäewa osaltki tasuda, otsustas ajalookomisjon nüüdsest peale kõigile seltsimeestele, kes suuremal arwul ajakirja telliwad, iga 5 eksempl. pealt 1 eksempl. maksuta anda.

Arwesse wõetakse kõik eks., mis üks ja sama tellimiste wastuwõtja sm. ehk organisatsioon aasta jooksul ära annud on, ka läinud aja eest.

Iga 25. eks. aastatellimise wastuwõtja saab peale selle weel hinnata raamatu „1905. aasta Eestis“ ehk muud kirjandust selle raamatu wäärtuses.

Töolisteliikumine Tallinnas enne 1905. aastat.

Sotsiaaldemokraatline õpetus pääsis Eestisse kahte teed kaudu. Esiteks Läänest, peaaasjalikult Saksamaalt, nende Eesti „haritlaste“ kaudu, kes Saksa s.-d. kirjandust lugesid. Teist teed mööda tuli see Wenemaalt, nende üliõpilaste kaudu, kes Wene ülikoolides (peaaasjalikult Peterburis) õppides s.-d. õpetusega tutvunesid, ja veel enam nende tööliste kaudu, keda tsaariwalisus pealinnast ja mujalt välja saatis ja kes Tallinna elama asusid ning seal siis ka oma waateid laiali laotasid.

Üksikuid sotsiaaldemokraatiseid leidus Eestis juba 80-tes aastates, s. o. aastat 40 tagasi. Need olid aga „haritlased“, üliõpilased jne, mitte töölised. Wast alles siis, kui Eestis suurtööstus jõud- sasti edenema hakkas (Tallinna-Pärnu raudtee ehitamine 1897. aastal, „Dwi- gateli“ tehase ja mõne teise suurette- wõtte ehitamine; suurtööstuse tekki- mine Eestis sündis aastatel 1895— 1905.), muutus s.-d. liikumine Eestis ka tegelikult sotsiaaldemokraat- liseks, tööliste liikumiseks.

1900—1901. tekkisid Eestis (Tartus, Tallinnas) haritlaste s.-d. ringikeste kõrwal ka tööliste s.-d. grupekesed. Tallinnas oli ringikeste loojaks tööliste seas sm. Mihail Kalinin (praegune NSWL kesktäidesaatwa komitee esi- mees). Ta oli oma rewolutsioonilise tegewuse pärast tsaariwalitsuse poolt 1901. a. aprillis Tiflisist Tallinna saad- tud. Tallinna asudes muretses Kalinin kohe sideme Peterburist välja- saadetud tööliste Karl Sakiga, kes Kalinini Volta wabrikusse treialiks tööle soowitas (Sakk töötas ise ka Voltas). Voltas töötades hakkas Kalinin oma ümber kohe töölisi koondama. Ta jõudis juba mõnesugused grupekesed luua mitmest wabrikust.

Aasta hiljem asus sm. Kalinin tööle raudtee töökodadesse, kus tööliste koosseis palju rewolutsioonilisem oli; seal oli ka teisi väljasaadetuid, keda sel ajal pealegi ikka enam ja enam tsaariwalitsus lisaks saatis. Seal olles organiseeris Kalinin juba kindlama gruppe. Gruppe hulka kuulusid peale Kalinini veel Wladimir Priwolnõi — tööline ja Abram Lurje ning Dübua — intelligendid. Grupe hakkas omale kindlamaid sidemeid veel juurde muretsema ka teistest wabrikutest.

Gruppe liige Pokrowski (wenelane) si- dus selle ringiga metalliwabriku tööliste Friedrich Leberechti. Leberecht wiis enesega kaasa sellesse ringi metalli- wabriku töölistes Sauemägi, Pressi ja Põderi ja ühe tööliste Voltast. Nii- sugune ringi laienemine ja sidemete muretsemine ka eestlastest tööliste seas sündis 1902 a. sügisel. Kalinini ring sai juba niiwõrd mõjukaks ka Eesti tööliste seas, et Kalininit Pätsi selle- aegse ajalehe „Teataja“ toimetusesse mõnesugustele nõupidamistele kutsuti.

Kalinin elas ühes korteris Pokrows- kiga ja ühe sakslase Essen'iga, (kelle warjunimi oli „Wiktor“), ühe Wene naisterahwa Tatjana Aleksandrowna Slawutinskaja juures W. Batarei uulit- sal. Seal korteris peeti ka paar ringi koosolekut. Peale eestlaste sai ring juba sidemeid ka sõjawäega. Sõjawäe hulgas tegi tööd „Wasja“ (liignimi, wististi, Gurewitsh).

Algas juba kindlamini organiseeri- mise töö. Ring muretses eestikeelseid trükitähti ja andis mõne aja pärast isegi eestikeelse lendlehe välja. Lend- lehte laotati laiali wäga ettewaatlikult, alguses ainult nendes wabrikutes, kus ringi aktiivsed tegelased tööle ei olnud, et ringi sidemeid mitte awalikuks teha.

Lendleht trükiti Kalinini enese korteris.

1903. a. jaanuaris wõeti Kalinin, ja weel kuus kohalist tegelast kinni. Kalinin saadeti Peterburi türmi, kust ta mõne kuu pärast uuesti wabastati ja jälle Tallinna tagasi saadeti. Wahepeal jäi ringi juhtijaks sm. Dübua. Kewadel tuli ringi juurde tööline Mesilane (warjunimega „Donner“) ja weel keegi trükitööline. Hiljem ilmus ringi Wiegandi wabrikust treial Sammelmann. Ringis oli juba umbes inimest 15 alalisi aktiivseid tegelasi. Ring kaswas suureks, nii et endiselt koos käia wõimatu oli, kui taheti end politsei eest warjata. Peeti esimene koosolek 1903. aasta suwel metsas ära, kus Leberecht ja Sauemägi, kes Tallinnast Peterburisse ära sõitsid, oma sidemed Dübuaale üle andsid.

1903. a. kaswas ring jõudsasti. Ringil oli juba kindel side wäljamaaga, kust ka wäga järjekindlalt partei häälkandjat „Iskrat“, „Rewolutsionnaja Rossijat“ ja teisigi wäljaandeid sai. Polkudega sai ka side kindlamaks, niisama ka trükitöölistega. Ilmusid mitmed uued tegelased, nagu: sakslane Essen, Borissow, Geschkin, mõned soldatid jne.

1904. a. algul wõeti Kalinin uuesti kinni ja saadeti siseriiki. Tegewuse juhtijaks jäi jällegi Dübua. Leberecht ja Sauemägi, kes 1903. a. lõpul Peterburist Tallinna tagasi sõitsid, astusid uuesti pörandaalusele tööle. Ring lagunes juba üksikuteks iseseiswateks grupekesteks. Leberechti ja Sauemägi ümber koondus ring, kes seisis koos enamalt jaolt eestlastest töölistest. Selle ringi jaoks wõttis sm. Mesilane („Donner“) korteri Liwamäe uulitsa ümbruses, pööningu kambri omaette sissekäiguga. Ring nõudis Dübualt, et ta muretseks eestlastele propagandisti, kes Eesti keelt oskaks. Niisugust propagandisti Dübual aga anda ei olnud. 1904. a. kewadel andis Dübua Leberechti ringi juhatajaks Blumbergi (Tallinna juudioost plekisepa poja; õppis hiljem üliõpilasena Saksamaal). Blumberg juhatas ringi poliitiliselt,

kuid et ta Eesti keelt halvasti mõistis, jäi sellel ringil nõueestlasest propagandisti järele ikka endiseks.

Nagu juba tähendatud suurenes Kalinini ja teiste poolt alustatud sotsiaaldemokraatline tegewus tööliste seas niiwõrd laiaks, et üks pörandaalune ring selle nõudeid enam täita ei jõudnud ja ta hakkas jagunema mitmeks eraldatud ringikeseks, kelle esitajad n.n. keskringi löid. Tööliste liikumine sai juba nii tugewaks, et ka wäljapool ringi piirisi töölistes ise end loomusunniliselt organiseerima hakkasid. Wene-Jaapani sõda, elukalliduse tõus jne. olid siin, pealegi, wäga tugewaks tõukeks ja rewolutsioonilise liikumise aluseks. Tallinna sadama-tööliste seas, näituseks, tekkis endamisi ka pörandaalune ring juba 1903. a. kewadel. Seal oli ringi organiseerijaks tööline Reindorf, kes ühes sm. Eropiga ja Mokriga seal salajase kolmeliikmelise ringi löi, kelle juhatusel hiljem seal sadamatööliste artell organiseeriti (1903. a. 4-mal mail). Sama aasta aprilli kuus juhtis see ring sadamatööliste streiki, kus umbes 300 töölist streikisid (3 päewa) ja selle osalise wõiduga lõpetasid. 1904. a. sügiseks paisus see sadamatööliste salajane ring juba 30-liikmeliseks. 30 apr. õhtul oli Russalka juures koosolek. Inimesed aeti sinna kokku suusõnal.

1904. a. 1-sel mail organiseeritud wäljaastumisi mingisuguseid küll ei olnud, peale sadama, kus pooled töölistes ringi organiseerimise tagajärjel töölt ära jäid. 1. mail pidi Kadriorus olema üleüldine koosolek. Sinna kogus umbes 200 inimest. Russalka juures astus kõnega üles „Kutt“ wõi „Jüri“, kelle ligi nime ei teata. Osalisi töölt ärajaamisi oli ka „Dwigatelis“. Teiste teadete järele tulid „Dwigatelist“ kõik mehed wälja. Esimese mai õhtupoolikul läks „Dwigateli“ sepp Ewartow „oma poiste bandega“ Sikupilli kiwimurru aukudesse napsi wõtma, kus Ewartow rõõmutuhinas oma punase ninarätiku kepi otsa ülesse pani. Politsei pidas seda riigiwastaseks rewolutsiooniliseks meeleawalduseks ja wõt.

tis „bande“ kinni; kui aga pärast selgus, et see siiski aga ainult topsisõprade ring oli, lasti kõik jälle karistamatalt lahti. Tsellulooses olid soldatid wabrikuwärawate ette seatud, kes töölisi välja ei lasknud. Tagantwärawa kaudu tuli siiski välja umbes 50—60 töölist. „Dwigateli“ wabriku tööliste peale pandi 1. maist 1905. a. 50-kopikaline trahw wabrikust väljatulemise pärast. Raudtee tehastes oli küll ka rewolutsiooniline õhkkond (seal olid rewolutsiooniliste tööliste kinniwõtmised juba 1903. a.), kuid ei seal, ega ka mujal mingisuguseid väljaastumisi siiski ei olnud.

Sotsiaaldemokraatline organisatsioon hakkas juba tõsiselt tööliste organisatsiooniks saama. Organisatsioonilised sidemed olid metalliwabrikuga, Wiegandiga, Lutheriga (sm. Klekner), mitmete eratöökodadega, kaudne ühendus oli Dwigateliga, („Dwigateli“ olid 1904. a. tegewuses Pikkow, Jaan Läll ja keegi Piiterist väljasaadetud wene-lane), sadamatöölisestega. Ringid koh-tade peal töötasid küll veel nõrgalt. Kohalisi tööliste päewaküsimusi, näituseks, ringides ei arutatud; sõeluti sotsiaaldemokraatia programmi ja kui päewaküsimused ülesse kerkisid, siis ainult poliitilised. Ringid käisid koos korraldult. Arusaadaw, — see oli ju veel algus, tööliste endilegi uudis, harjumata asi, milleks veel polnud wilumust.

N. n. keskring oli umbes 10 inimest suur. Selles olid peale ühe kõik töö-lised. Iga keskringi liikme kohus oli oma ümber alamt järku ringi luua. See keskring ei olnud walitud, waid seisis koos koopteeritute, juurdekutsutud seltsimeestest. Keskring ise käis korraldult paar kord nädalas koos.

Ainukene intelligent keskringis oli üli-õpilane Karl Palk — Tartust. Dübua määras ta 1904. a. sügisel eestlastele propagandistiksi (Blumbergi asemele), kuigi ta ka weel nõrgawõitu sotsiaal-demokraat oli. Peaasjalikult töötas Palk aga keskringis.

Selle tööliste organisatsiooni kõrwale kujunes 1904. sügisel ka haritlaste organisatsioon. Esimese haritlaste organisatsiooni esimesest koosolekust wõttis osa umbes 5—6 inimest, nende hulgas Lilienbach, Kõrw ja Martna. Kõik nad olid seotud Dübua, kelle korteris enam ustawamad seltsimehed wõisid käia. Peale t õlise Leberechti ja teiste käisid tema juures Mikkkel Martna, Olga Katz, Rosa Sundelewitsch, Filip Finkelstein, Blumberg („Karu“), mõned üliõpilased jne. Nendest haritlastest, kes Dübua sidemes olid, kujunes pärast kindel s.-d. ring, kes hiljem (1905. a.) Tallinna Komiteeks hakkas. Organisatsioonile muretseksid raha haritlased, peaasjalikult juutide ringkond. Naisterahwad olid ringides esialgu rohkem kaudsed tegelased (lendlehtede laialilaotajad, sideme pidajad jne.).

Nähtawasti olid olemas üksikud kat-sed ka maatöolistega sidet luua ja maal lendlehti laiali laotada. Nii on 1904. a. sügisel Raplasse sm. Hoopi juure Tal-linnast keegi „Lage“ ilmunud, kes lendlehti laialilaotamiseks kaasa toonud.

Niisugune oli seisukord 1904. a. lõpul. 1905. a. rewolutsiooni eel oli Tallinnas juba tööliste sotsiaaldemo-kraatline organisatsioon arenemas. Selle, tööliste organisatsiooni juhtiwamateks tegelasteks olid siiski ainult Dübua ja Palk, kui töölistel tuli uuel aastal töö seisma jätta ja uulitsale minna walitsusega wõitlema.

Dokumendid ja muud andmed töölisteliikumise üle Tallinnas enne 1905. aasta oktoobrit.

Siin avaldatawad dokumendid ja andmed on saadud tsaariwalitsuse sala kirjakogudest. Tähtsamad andmed ja rewolutsiooniliste organisatsioonide dokumendid on terwelt ette toodud, muu materjal on meie lehe napi ruumi pärast võimalikult lühendatud.

Need andmed olgu eelpool avaldatud rewolutsioonitegelaste kollektiivselt kogutud andmete täienduseks.

1. Keda peeti 1904. aasta jooksul Eestimaal sandarmite walwe all?

1904. a. 30. dets. märgitud kirjawahetusest on näha, et sel aastal Eestimaal 31 isikut ja Liiwimaal 94 isikut sandarmite salajase walwe all seisisid.

Nimekirjas leiame peale muude, meie tähtsusetu isikute, järgmisi: nr. 25 all: Mihaäl Iwanow Kalinin, seisuse poolest talupoeg, walwe alla wõetud maikuus 1901. aastal, amet — tööline, mäikuus Olonetsi kubermangu saadetud.

Peale sm. Kalinini leiame meie nimekirjast meile tuttawaid: D ü b u a, Blumberg, S u n d e l e w i t s h, L u r i a. Sealtsamast leiame veel August Johani p. Tierwelt'i nime, kes elas Tallinnas ja töötas päewapiltniku juures.

2. Lähemad teated mõnede nimekirjas seiswate isikute üle.

a. Tierwelt ja Blumberg.

28. juuli 1903. a. ja hiljemalt märgitud kirjawahetusest leiame, et talupoeg August Tierwelt ja wäikekodanik Markus Blumberg wõeti kriminaalkohtupidamise korras 1035¹⁾ paragrahwi põhjal administratiivsele wastutusele.

Ühes sellega teatatakse, et uurimisekäik näitab, et Tierwelt ja Blumberg, riigi piirides awalduwatele walitsusewastastele liikumistele kaasatundes, ühenduses seisis sandarmitele

teadmataiks jäänud agitaatoritega, kelle käest nad edasilaotamiseks keelatud kirjandust said, mida süüdistawate käest 15. jaan. 1903. aastal ära wõeti: Tierwelti käest 23 eksemplari mitmesugust kirjandust, seal hulgas ajalehti „Революционная Россия“, „Искра“, „Рабочая мысль“, ja teisi, Blumbergilt — kaks pörandaalust broschuuri: „Народн. герой“ ja „Горе Наталии“ ühes pörandaaluse üleskutsega „Töolisteklassi wabastamise wõitluse ühisuse“ poolt¹⁾.

Kõige selle tagajärjel nõudis kuberner August Tierweltile ja Markus Blumbergile kummagile kolm kuud wangistust ja peale selle lõppu politsei walwe alla andmist: Tierwelti kaheks aastaks tema elukohas, Blumbergi üheks aastaks wanemate elukohas. Juure on lisatud teated: Tierwelt, August, 21 aastat wana, talupoeg, ameti poolest tehnik, ja Blumberg, Markus, 18-aastane, wäikekodanik, gümnaasiumiõpilane. Wanemad elawad Tallinnas. Kinni ei ole senini istunud.

1. nowembril 1903. aastal on siis tsaari poolt otsustatud Tierwelti ja Blumbergi administratiivses korras 3 kuuks wangi mõista ja peale selle aja äraistumist neid politseiwalwe alla anda — esimest kaheks, teist — üheks aastaks.

17. weebbruaril 1904. a. on Tierwelt wangist lahti saanud ja joonistusetööd tehes Tallinnas kaheks aastaks politsei walwe alla antud. 1904. a. 11. augusti manifesti puhul wähendati seda aega, mis 17. juunil 1905. a. otsa sai. Sellele on juurde lisatud, et Tierwelt päewapiltniku Oskari juures töötab ja milleski kahtlases märgitud pole.

¹⁾ Sotsialdemokraatline organisatsioon „Союз борьбы за освобождение рабочего класса“ — asutati 1895. a. detsembris Peterburis. Üheks tema silmapaistwamatel tegelastel oli sm. Lenin.

b. Luria.

1905. aasta liikumise üks tegewamatest osawõtjatest oli tehnoloog Abram Luria (tuntud Lurje nime all). Tema isiku üle leiame lähemaid teateid aktides „Töölise Lipu“ ja „Wenemaa sotsiaal-demokraatlise partei“ nimeliste grupete ja tehnoloog Abram Hatskelew Luria üle“.

Akt tekkis sel põhjusel, et Tallinnasse väljasaadetud Luria (väljasaatmise põhjuste üle waata alamal) politseidepartemangult luba palus kolmeks nädalaks Poltawa kubermangu sõitmiseks oma haiget wenda waatama. Selle palwe otsustamise puhul korjati politseidepartemangus Luria üle seal leiduwad teated kokku ja nii sündis alamal toodud ülewaade terwest tema loost.

Teated Abram Luria üle.

Peterburi Newski laewatehase endine joonistaja, Peterburi wäikekodanik tehnoloog juut Abram Hatskelew Luria, praegu 34 aastat wana, oli Peterburi sandarmiwalisuse wõimupiiris senini uurimise all organisatsioonide „Töölise Lipp“ ja „Wenemaa sotsiaal-demokraatiline tööliste-partei“ asjus.

Salateadete järele wõttis Luria tegewalt osa „Töölise Lipu“ grupele uue elu sisse ajamisest peale selle, kui 1898. aastal gruppe endised peamehed kinni said wõetud. Peale selle oli Luria ülesandeks salasidemete loomine ja alalhoidmine Peterburis käijate pörandaluste tegelastega.

1902. aasta 10. detsembri kõigekõrgema käsukirja põhjal pandi Luria awaliku politseiwalwe alla tema enese walitud asukohas väljaspool pealinna ja nende kubermangude piirisi kolmeks aastaks.

Luria walis asukohaks Tallinna, kuhu ta ka sai saadetud.

Eestimaa kubermangu sandarmiwalisuse ülema kirjask 6. maist 1904. aastal tunnistasakse Luria üheks poliitilistest agitaatoritest Tallinnas. Eestimaa sandarmiwalisuse ülem palus tema Tallinnast väljasaatmist.

Aruannetest on näha, et Luria wanemad surnud on. Wendadest elab Honon, tehnoloog, Jenissei kubermangus, kuhu ta wälja on saadetud. Resolutsioonist ja kirjawahestusest on näha, et siseministeeriumist 31. juulil 1904. a. Luria'le kawatseti 3-ks nädalaks ärasõidu luba anda, kui tema wenna haigus tõendust leiaks.

Poltawa kuberner, kellelt asja üle järele päriti, wastab 27. augustil, et Konstantinogradi

maakonnas elaw Leo Luria nähtawasti terve on, mispärast mingit tarwidust ei ole selleks, et wend teda külastama tuleks. Ja 7. novembril teatatakse Abram Luriale, et tema palwe tähelepanemata on jäetud.

1904. aasta 11 augusti manifest wäendas kõikide poliitsei walwe all olejate walweaega ühe kolmandiku wõrra. Eestimaa kubermangu sandarmiwalisuse ülem tõttab keskkohale kohe meelde tuletama, et Luria walweaeg 10. detsembril 1904. aastal lõpeb. Ühtlasi lisab ta omast aastäulewaatest juure, et „Luriad on tähele pandud teiste walwealustega läbikäimises ja agitatsiooni juhtimises.

Warem, 1903. aasta jaanuaris, saatis kuberner departemangu Luria palwekirja, milles see luba palus Peterburi sõiduks haiget naist waatama. Kuberner omalt poolt takistusi ei leidnud, nagu ka hiljem 1904. aastal, kui Luria Poltawa kubermangu wenna poole sõitmiseks luba palus. Peterburi sõiduks 1903. aastal anti Luriale luba, kuid juba 6. weebbruaril teatab linnapealik politseidepartemangu: „Luria järele korraldatud walwe tegi kindlaks, et Luria käis mõisniku-lesse Maria Petrowa Negreskuli korteris. Maria Negreskul (kuulsa rewolutsionääri ja teadusemehe Peeter Lawrowi tütar, elas kuni wiimase ajani. Tõlkija) sai hiljem poliitilisel põhjusel aresteeritud“. See kirjawahestus näitab, mida muidugi arwata wõis, et sõitude eesmärk mitte omaste külastamine ei olnud, waid rewolutsiooniliste sidemete alalhoidmine. Sellepärast on ka arusaadaw, et peale esimese sõidu nendeks enam luba ei antud.

1904. aasta aprillis palub Luria luba Bakusse ülekolimiseks, kus ta nahwtatehase koha olewat saanud. Kuberner Bellegarde'1 ei ole ka seekord midagi ülekolimise wastu, nähtawasti lootuses, igatahes tülitowast Tallinna elanikust lahti saada, kuid ka seekord ei anna politseidepartemang selleks luba, teatades, et ka see palwe täitmata on jäetud. Nõnda oli Abram Luria sunnitud Tallinnasse jääma, kus ta 1904—1905. aasta liikumistes silmapaistwat osa etendas. Igatahes pidas kubermangu sandarmiwalisus teda wäga tähtsaks rewolutsionääriks, peale muu proklamatsioonide autoriks. Nii sattus sandarmiwalisuse kätte „Wenemaa s.-d. tööliste-partei keskkomitee“ allkirjaga proklamatsiooni algkiri, mis algab sõnadega: „Nad (walitsus ja kodanlus) jõudsid kokkuleppele. Tsaar wõttis semstwotegelased wastu ja pidas neid armuliku jutunajamise wäärilisteks... Selle proklamatsiooni algkirja peal—akt „Aruanded rewolutsioonilise liikumise seisukorra üle riigis: Eestimaa kubermang“ — on Eestimaa kubermangu sandarmiwalisuse ülema märkus:

Luria sulesünnitus.

Iseäralise tähelepanemise wääriline.

3. Eestimaa kubermangu poliitiline ülewaade 1904. aastal.

Kubermangu elanikkude meeleolu on üldiselt rahutu. Seda elwust hoiawad pingul kihutajad ja rewolutsionärid, kes linnades, alewikkudes ja maal suurel arwul (множество) proklamatsioonide ja jultunud sisuga üleskutseid laiali saadawad ja laiali pilluwad. On tähele pandud, et ässitajateks suuremalt jaolt haritud inimesed on, kes ootamata ilmuwad ja niisama kähku ja tähelepanematalt kaowad. Kahjuks ei ole ei politseil ega ka kohalikul administratsioonil senini õnnestanud ühtki neist üles leida ja tabada. Suurem osa maal laialilaotatawaid kihutuskirju on Tartus ja Tartu maakonnas wabritseeritud¹⁾, mida tõendawad eestikeelsetes kihutuskirjades ettetulewad sõnad ja ütelsused, mida ainult Liwi kubermangu elanikud tarwitawad²⁾. Linna, maaomawalitsuse ja talurahwaasutuste tegewuses ei ole eksisamme märgata. Kahtlemata on ametnikkude hulgas, nii riiklistes kui ka mitmesugustes eraasutustes isikuid, kes rewolutsioonilisele kihutustööle kaasatunnewad ja sellest osagi wõtawad.

Aasta lõpupeole oli wabrikute ja tehaste tööliste keskel kange kihutustöö käimas, mida tegid, nagu andmed tõendawad, Peterburist sissesõitnud agitaatorid, enamalt jaolt tööliste riides üliõpilased, kes tööliste üleskutseid, igasugusi broschuurisi ja kuriteolise sisuga raamatuid jagasid ja neid üles kihutasid streikidele ja omawoli tarwitamisele. Selle kõige tagajärjeks olid tööliste ja teenijate streigid Tallinna mitmesugustes wabrikutes ja tehastes, tööstuse ja kaubanduse ettewõtetes ja werised kokkupõrkamised politsei ja sõjawäega Tallinnas 1905. aasta jaanuaris.

Kubermangu teistes linnades ja maal, küladest ja mõisates, awalikke rahutusi ei olnud

Rewolutsiooni agitaatorid püüawad kõigest jõust oma kuriteolise kihutustöö tegemiseks sõjawäeosadesse pääseda, mis neile osaliselt ja sammsammult (ноченно!) Külap wist sandarmiwalitsuse ülem tahtis öelda: wähehaawal) korda läheb, mis sellest tuleb, et igast seisusest noorimehi, keda juba sõjateenituse eel on peetud poliitiliselt ustawusetaiks, mõnikord määratakse wäeosadesse, mis asuwad suurtes linnades, kus nende järele walwamine raske on linna suuruse ja wäeosade ja elanikkude rohkuse tagajärjel, missugust asjalu nad siis ka tarwitawad, oma mõttewendi pea üles otsides ja nendega ühendusesse astudes ja alamwäelistega ettewaatlikult juttu ajades ja nende uudishimu sammsammult äratades ja sedawiisi kihutustööle pinda walmistades, milleks nad soldatite keskel kuriteo-

lise sisuga raamatuid, broschuurisi ja lendlehti laiali laotawad, neid soovitades ise lugeda ja seltsimeestele edasi anda³⁾. 1904. aasta jooksul tuli 23. jalawäe diwisjoni 4 alamwäelist poliitilistes asjus uuimise alla wõtta.

Härrade ohwitseride eluwis, waadetes ja tegewuses ei ole midagi kahtlast märgata.

Terwe kubermangu õpeasutustes ei tulnud korrarikumisi ette ja koolitöö kestis katkestamata.

Mitmes kohas kubermangu piirides awatud karskuse kuratooriumi teemajades peetakse ettelugemisi udupiltide, nõialaternate [nähtawasti need polkowniku arust udupilt ei näita] ja mehaaniliste muusikariistade [wist wäntoreli] saatel, mispärast rahwas heal meelele neil ettelugemistel käib.

Tallinna kirjanduse-seltsi wõetakse seaduse ja põhikirja wastaselt liikmeteks politsei walwe all olewaid isikuid.

Tallinnas ilmuwates saksa-, eesti- ja ainukeses wenekeelses ajalehes ei ole kahjulikku sihti märgata. Kõige wabameelsem eestikeelne leht „Teataja“ on alalises waidluses kohaliste parunitest mõisnikkudega.

Poliitiliselt kahtlased isikud saiwad uut hoogu ja tunnawad endid palju wabamalt, nähes uues nuhtluseseaduses walitsuse pääsemata järelandmist.

Raamatukogudes ja lugemisetubades ei ole midagi hukkamõistmiseswäärilist tähele pandud, nende juhatajate isikute üle halbu teateid ei ole.

Eestimaa kubermangu sandarmiwalitsuse ülem

polkownik Nietz.

14. märtsil 1905. a.

Kindral Trepowi resolutsioon sellel aruandel:

Nii puudulik [aruanne], kui wähegi wõib, niisuguse aruande wõib wabritseerida ilma terwe aasta jooksul kabinetist jala wäljatõstmata. 18. III.

(Peale selle resolutsiooni on weel paar Nietzi teadaannet teistes aktides leida, wiimased „kindral-major Nietzi“ allkirjaga, selle järele kaob see isik silmapiirilt ja Eestimaa kubermangu sandarmiwalitsuse ülemaks tekib polkownik parun Nolde, kes terwe tormise 1905. aasta sellele kohale jäi.

Polkownik Nietzi aruanne on aga tõepoolest tähelepanemisewääriline oma

¹⁾ Sandarmi polkownik kirjutab seda, muidugi, selleks, et süüdi naabrikubermangu sandarmide kaela ajada.

²⁾ See seletus kordus hiljem mitu korda sandarmiwalitsuse ja teiste wõimude aruannetes.

³⁾ See Cicero-stiililine lause on algkirjas weel pikem ja käharam, nagu Goethe sõnade tõestuseks, et kus faktid (mõisted) puuduwad, seal seda enam sõnu leidub. Waata kirja lõpus politseidepartemangu direktori resolutsiooni.

sisutuse poolest. Ainukene sellesarnane oli ehk weel see Eesti kaubanduseministri A. Jansoni aruanne, mis ta Asutawas kogus tegi ja mida „Klassi-wõitlus“ omal ajal üles märkis. A. Janson seletanud punkt niisama, kui sandarmipolkownikki: Eestis on wabrikuid ja töökodasid, need wahel töötawad, wahel seisawad, on ka töölisi, kes teinekord peremeeste wastu nurinat tõstawad jne. aga üleüldse on kõik kõige paremas korras selles kõigeparemas ilmas. Lugeja mäletab, et A. Janson ennast wiimaks nii sisse-mähkis, et naisele ja endale otsa oli sunnitud tegema).

4. 1. mai pühitsemine Tallinnas 1904. aastal.

Eestimaa kubeneri salakiri politseidepartemangule 30. aprillil 1904. a.

Tallinnas laotatakse wiimasel ajal wene- ja eestikeelseid lendlehti laiali, mis wabrikutöölisi üles kutsuwad 1. mail uulitsa-meeleawaldusi toime panema.

Silmas pidades seda, et Tallinnas 1. mai wastuwõtmine moeks on, mis selles seisab, et 30. aprilli õhtul uulitsatele ja jalutuskäikudele kogutakse, missugune harjumus sel õhtul uulitsarahutuste toimepanemist kergendab, andsin ma politseimeistrile käsu täna õhtul uulitsatel walwet kōwendada, selle kōwendatud walwe homseks terweks päewaks ja 2. maiks, mis pühapäewa peale langeb, jätta ja walwekorrast wabad linnawahid politseiwalitsusesse ja politseijaoskondadesse walwele koon-dada. Peale selle on Tallinnas asuwast kolmest polgust igasühes walmis järjekordne root, linna peawahikoha karaul on 12 rooduni kōwendatud, nagu ka kōwendatud saawad linna mööda laiali saadetawate patrullide salgad.

Tõsiseid rahutusi ei oota ma mitte, kuid juhulised meelegaawaldused on wõimalikud.

Kuberner Bellegarde:

3. mail teatab Bellegarde, et 1. mai rahutused piirdusid wene- ja eestikeelsete lendlehtede laialilaotamisega. Neis lendlehtedes kutsutud uulitsa-meeleawaldusi toime panema, kuid üleskutse jäänud tagajärgedeta. Wiegandi wabriku üks osakond palunud tööd katkestada lubada wõi vähemalt waremalt lõpetada, kuid eitawa wastuse saades jatkanud tööd edasi.

5. Kuberner Bellegarde Tallinnast ärasaatmise lugu.

1905. aasta weebruari lõpul lahkus Tallinnas kuberner A. W. Bellegarde, et Peterburis trüki-asjade peawalitsuse ülema kohale asuda, kus ta warem juba peawalitsuse nõukogu liikmena oli teeninud ja ka Eesti kirjanduse kägistamisest osa wõtnud, nagu arhiwiaktid näitawad. Üks kauaaegne peawalitsuse kõrgem ametnik, kes temaga aastate jooksul iga päew kokku puutunud, iseloomustas teda järgmiselt: siin majas on igasugu jätiseid walitsenud, niisugust masuurikut nagu Bellegarde, ei ole ei enne ega pärast nähtud. Olles äärmiselt kahekeelne, mõistnud ta igale jutulkäijale meeldida, nii et igäüks neist heas tujus tema kantseleist wälja tulnud, kuid asjad otsustatud tema poolt harilikult nii, kuidas rahuldatud paluja aimatagi ei teadnud.

Sedasama iseloomujoont awaldas Bellegarde ka omas kuberneriametis: kõigil terawamatel silmapilkudel wiibis ta Peterburis, nii et abikuberner Giers tööliste ees harilikult patuoinaks oli, olgugi et ta kõike oma ülemuse, Bellegarde näpunäidete järele pidi tegema (Giersi seisukord oli üsna traagikaline, sest teisest küljest oli ta politseiametnikkude (Allasi) wõlgnik, kes teda sel teel oma käpa all pidasid, ja langes ka sandarmiwalitsuse kahtluse alla, nagu sellekohased aktid jutustawad).

Bellegarde kahekeelsus tuleb nähtawale ka alamal kujutatud loos, kus ta osa töölisi ninapidi wedada mõistis. Need lendlehed saatis asekuuberner Giers 5. märtsil departemangu, teatades, et nad 1. ja 2. märtsil leitud on, tähendab, neil päwil pidi Bellegarde Tallinnast lahkumine olema.

Lendlehed kujutawad wahejuhtumist nii täielikult, et igasugused ääremärkused ülearu-sed on.

Seltsimehed!

Meie kuuleme, et meie asemikud, kellele kuberner jaanuaristreigi ajal mett mokaadele määrada oskas, tahawad osa wõtta neist pidustustest, mis täna kubeneri Tallinnast lahkumise

puhul tema ametnikkude poolt toime pannakse. Sügawa põlgutuse- ja hukkamõistmisetundega kutsume teid selle kuulmata häbi ja kuritöö vastu protesteerima.

Kuidas! Sellele samale kubernerile, kelle käsu peale Tallinna uulitsatel töölisi maha lasti, kelle käsul peale laskmisi haawatuid aresteeriti, kaskatega koosolekuid laiali aeti, kes tapetuid kui loomi auku ajada laskis ilma omaksete surnukehade juure laskmata, kes kawalusega meie äraandjaid ja petjaid toetas, kes meid meie werejänuliste kapitalistide omawoli kätte andis — sellele tahetakse tööliste nimel tänu awaldada?! Sellele tahetakse „täname wäga“ selle eest öelda, et ta meid tappis, selle eest, et ta maha surus iga meie katse oma rasket seisukorda kergendada! Meie langenud seltsimeeste mälestust tahetakse rüwetada sellega, et nende timukatele lugupidamist awaldatakse! Tahetakse ära unustada, et see Wene tsaari ülem-tallalakkuja ja ori on selle walitsuse üheks esitajaks, kes hiljuti tööliste werrega Peterburi ja paljude teiste Wenemaa linnade uulitsaid ujuatas, kes rahwa wabadust lämmatab, — tahetakse selle härra lahkumise puhul tema auks pidustust toime panna! Ei, seltsimehed, seda häbisammu meie teha ei lase! Meie ei unusta mitte, et sellel keisri jooksupoisil käed meie seltsimeeste werega kaetud on! Meie ei anna oma walitsusele tema kuritegusid iialgi andeks ja peale needimise ei suuda mingid teisi häáli meie rinnast wälja kutsuda ei see walitsus ega ükski tema esitaja. Seltsimehed! Meie läheme täna kubeneri saatma, aga terwituste asemel kuulgu ta meie poolt meie põlgustawaldawat kisendamist:

Maha kuberner! Maha keisri sulane ja rahwa waenlane!

Kadugu isewalitsus!

Elagu wabadus!

Wenemaa Sotsiaal-Demokraatlise Tööliste Partei Tallinna Komitee.

(Lendleht on wenekeelne, schapiro-grahwil paljundatud).

Lendleht, wõib olla, Eesti keeles ei ilmunudki. Selle wäärsammu üle tuli Tallinna komiteel weel lendlehti tagantjärele wälja anda. Kaks neist, mis arhiiwis leidsid, awaldame alamal.

Wenemaa sotsialdemokratiline tööliste partei.

Töölised! Wennad! Täna astusite ühe eksisammu. Te lasksite endid politsei tõpradest wõrgutada, te lasksite enestele jutustada, et praegu lahkuw ülem politseimees Bellegarde meie sõber on ja te tulite teda sõbralikult ära saatma. See on aga suur eksitus. Kuidas awaldas ta oma sõprust meie vastu? Selles, wennad, et ta meid kusagile kokku tulla ei lubanud, et ta soldatid meie vastu püssidega ja kaskad nagaikadega ning mõekadega wälja saatis, ei wõi meie muud, kui wäewõimu näha, kuna me selles, et ta meie wendi Baltiski maanteel, sadamas ja ka mujal maha lasta ning surnuks pista laskis, kõige kaugemale ulatawat toorust näeme. Meie haawatud wennad ei julge haigemajast wälja tulla, sest et neid siis wangitorn ootab. Ilmasüüta perekonnaisad istuwad wangis, kuna nende naised ja lapsed nälgiwad ja kerjawad. Ja teie olete siia tulnud seda meest austama, kes seda kõike sündida laskis, kelle teadmata ja tahtmata see sündida ei wõinud!

Kelle käsul sündis see, et meie langenud wennad salaja maha maeti nagu surnud loomad, nende surnukehad wõeti politsei wõimu alla ja lasti ilma seltsimeeste teadmata maha matta, sest et ülem politseimees Bellegarde tööliste kokkukogumist kartis. Ja seda meest tahate teie austada! Maha karjumine ja wilistamine olgu temale meie poolt jumalaga jätmiseks paras hüüd ja see kõlagu lossist waksalini. See kõlagu ka seal weel tema kõrwus, kui ta pealinnas terve riigi kirjandust kütkestama hakkab.

Sest ainult sellepärast läheb ta siia ära, et tema taguline ja kõige ajakohase edu wastane meel seal laiema tegewusewälja leiab: terve miljoni riigi

kirjanduse. Kadugu politseimees Bellegarde ja kõik tema abilised!

Maha mõrtsukad!

Häbi katku ta lapsi ja ta mälestust!
Pfui! Pfui!

Elagu sotsialdemokratia!

Tallinna komitee.

(Schapirograhwil paljundatud; ilmus Eesti keeles).

Kõige ilma töölisel, ühendagem endid! Wenemaa Sotsialdemokratiline tööliste partei.

Seltsimehed, sõbrad! Alles mõne päewa eest näitasime, kui hõlpus meid ninapidi wedada on. Kuberner Bellegardel oli austamist tarwis, ta leidis oma kantseleist ühe mehikese¹⁾, kes walmis oli asjatalitust oma peale wõtma, ta laotas kutsekirja laiali ja meie woolasime kokku, et seda meest austada, kes iga ühe silma ees hästi libe oskab olla, käsu andmise ajal aga täit politseitulema waljust tarwitab nagu teisedgi. Ta oskas meie walitud asemikkudele meeldida, ta oskas juttu wälja laotada, et saksad siit tema ära kangutanud, ja meie meeled olid wõidetud! Meie ei pannud seda tähelegi, et kawal walitsus oma ametnikkusi, kui nad oma käed weriseks teinud, ikka teise kohta saadab, sest nende käsi wõiks werewalamise kohas halwasti käia...

Oma meelitusega oskawad niisugused mehed rahwa meeli eksitada, ja wale teele saata. Tema ja ta wiltsad abilised katsuwad ka meie ridadesse niisuguseid mõtteid kanda, et meil — töölistel — poliitikaliste nõudmiste pärast wälja ei maksa astuda. See olla targa walitsuse asi, meie katsugu aga oma majanduslist olukorda parandada. Kui kaugele me sellega jõuame, seda näitab meie seltsimeeste käekäik, keda haigemajast wangitorni wiidakse, ei ole sest weel küll, et meie waprud ja unustamata seltsimehed, keda mõrtsukate püssikuulid ja püssitikud Bellegarde ja teiste werehimuliste käsul

tabasid, eluks ajaks wigased on, need tassitakse nüüd weel wangitorni. Wae-walt on nende haawad sedawõrd paranenud, et nad jalul wõiwad seista, ja juba heidetakse nad wangi, kus teised, kelle haawad ennem paranesid, juba kauemat aega kannatawad! Mehed? Kas ei oleks wõinud igatüks meist selle õnnetuse osaliseks saada?

Wennad, meie küsime: mis tuleb nüüd teha. Ma arwan, nüüd peab iga mehel selge olema, et meie sellega neid awitada ei wõi, kui ka kõik meie majanduslised nõudmised täidetaks!

Meil peab nüüd selge olema, et ainult politikaliste nõudmiste täitmine meie elu julgeks ja meie tulewiku kindlaks wõib teha. Sellepärast peame meie kõige pealt suurepäralisema meeleawaldusega, kui Bellegarde ära saatmine oli, oma wangis olewate wendade lahtilaskmist nõudma.

Meie jätame ajutiseks töö kõikides wabrikutes seisma, ja nõuame kubernereri ja prokurööri käest oma wendade lahtilaskmist. Ühes sellega awaldame uuesti oma ülemat nõudmist, et rahwasaadikutekogu riigi põhjuseaduse kokkuseadmiseks kohe kokku kutsutaks, ja et selle kogu saadikud üleüldisel, otsekohesel teel sala hääletamise läbi walitaks, ilma sugu, rahwuse, usu, waranduse jne. peale waatamata, ainult see on meie pääsemisete ja wõimalus. Ja sellega ühes nõuame kõike seda, mis meie wennad ja seltsimehed terwes riigis nõuawad. Meie oleme ühed töömehed ja hoiame ühte, meie hoiame lahutamata ühte!

Elagu sotsialdemokratia!

Tallinna komitee.

(Schapirograhwil paljundatud; ilmus Eesti keeles).

Wiimase lendlehe saadab politseidepartemangu raudtee sandarmiwaltisuse ülem alampolkownik Krasnogorski 12. märtsil 1905, teatades, et raudteetöökodade wanem ööwaht Iwan Suits neid 25 tükki wäljaskäigukohas leidnud ja tema kätte toonud.

13. märtsil läkitab sama lendlehe 89. Belomorski jalawäepolgu komandör.

¹⁾ Pidustuse korraldaja oli kubernereri kantselei-kirjutaja M. Püüd. (Toimetus).

Rewolutsiooniline liikumine 1905. aasta algul Eestimaal Tallinna ringkonnakohtu prokuröri kujutusel.

6. aprillil 1905 saatis Peterburi kohtupalati prokurör E. I. Wuitsh, kes oktoobris politsei-departemangu direktoriks sai ja seda ametit 1905—1906. aastate kõige palawamal ajal pidas*), politsei-departemangu direktorile S. G. Kowalenskile oma kirjawahetuse Tallinna ringkonnakohtu prokuröri Tomaschewskiga, kes seisukorda Tallinnas wäga tõsisena ammu enne oktoobrit kirjeldas.

Awaldame siin need kirjad.

17. märtsist 1905: Pean oma kohuseks Teie Ekstsellentsile aruande saata wiimasel ajal Tallinnas ja Eestimaa kubermangus awalikuks tulnud walitsusewastase liikumise üle.

Läinud weebruari lõpust peale hakkasid Tallinnas, waatamata selle peale, et wiimane wabrikutööliste streik õnnelikult lõppes, üleüldise käärimise tundemärgid ilmuma.

Teadmata hallikatest lagunesid kohaliku seltskonna kõikides kihtides wisad kuulujutud eesolewatest poliitilistest meealewaldustest laiali.

Märtsi algul kõwenesid need kuulujutud märksalt; iseäranis wisalt räägiti 20. märtsiks oodatawatest poliitilistest meealewaldustest. Sel päewal pidi awalik mäss tõusma, millega ühenduses pidi olema walitsuse esitajate ja Tallinnas asuwate polkude ohwitseride aresteerimine, walitsuseasutuste ja türmide purustamine, wangide wabastamine, raudteede rikkumine ja nende eramajade põletamine, mis sel päewal mitte punaste lippudega ehitud ei ole. Wisalt käiwad jutud, et sellekohane nõudmine postikaudu kõikidele maja-

omanikkudele kätte saadetakse. Peale selle kõneldakse, et teadmataiks jäänud isikud elanikkudelt on nõudnud punaseid rinnamärke muretseda ja neid meealewalduse päewal kanda.

Korratuste tärkamise wõimaluse kaudseks tunnistuseks wõib olla tõeasi, et käesolewal nädalal ühe maja hoowimehe juure kaks isikut on ilmunud ja talle meele tuletanud, et tarwis on punased lipud wälja panna, ja see, et 15. märtsil pritsimajas harjutusel olewate tagawarawäemeeste hulgas lendlehti laiali laotati, milles üles kutsuti rahwa peale mitte lasta. 17. märtsil sai nende lendlehtede asjus 1035. paragrahwi korras uurimist alatud 129. ja 131. paragrahwide põhjal wastutusele wõtmiseks; uurimise tagajärgede üle tuleb aruanne eriti.

Tähendatud kuulujutud äratawad linna elanikkude keskel tuntawat erutust. Mitu juhtumist on ülesse märgitud, mis tõendawad, et mitmed täiesti usaldatawad majaperemehed oma waranduse purustamise eest kaitsemiseks tõepoolest mõtlewad meealewalduste päewal oma majade peale punaseid lippusid tõmmata. Niisama on kindlaks tehtud, et sõjariistu suurel arwul ostetakse ja et paljud elanikud sekelduste eest kõrwahoidmiseks linnast lahkunud on ehk lahkuda kawatsewad.

Peale linna wõib käärimist ka maal tähele panna. Külades lagunewad selgusetu kuulujutud wabaduse, mõisnikkude maade talurahwale andmise ja tagawarawäemeeste teenistusesse kutsumise lõpetamise üle.

Weebruari kuu lõpul laotati Rakwere maakonna Salatsi wallas ja Paide maakonna Weinjärwe wallas talurahwa seas eestikeelseid lendlehti laiali, mis maarahwast awalikule sõjariistus wõitlusele walitsusega kutsusid isewalitsuslise korra kukutamiseks. Mitu niisugust lendlehte, mis allkirja: „10. jaanuaril Tartus“ kannawad, kleebiti Weinjärwes telegraphwi-postide külge,

*) Tema kohta löi ajakirjanik Amfiteatrow sel ajal oma tuntud „Issa-meie“ paroodia, mis algas sõnadega:

Отче наш, хорошо что еси на небеси, а был бы ты на земли, то поселил бы тебя Вуйч где-нибудь вдали (meie isa, täna õnne et taewas oled, asuks sa maa peal, küll siis Wuitsh sind kuhugile kaugemale elama saadaks).

osa neist leidsid Salatsi wallamajast pidult kojusõitjad omaist saanidest. Ka nende lendlehtede laialilaotamise asjas on uurimist alatud ja saab tagajärgedest teatatud. Nagu selgus, wiibinud seal koosolekul peale kohalikkude elanikkude ka Paide ja Tartu maakondade naaberwaldade rahwas.

Peale ülemal jutustatu andnud Rakwere maakonna Awanduse walla talurahwas kollektiivse palwekirja selle üle, et alamates koolides õpetamist ainult Eesti keeles antaks ja et kohtusse ja muudesse ametikohtadesse ainult neid määrataks, kes põhjalikult Eesti keelt tunnawad.

Niisama on salateated olemas, et Hapsalu maakonna Piirsalu wallas kohalikud talunikud wallawanema heakskiitmisel koos on käinud mõisnikkude maade omawahel jagamist arutamas.

Nende kolme maakonna käärimine on, nähtawasti, Liiwimaa agraar-rahutuste wastukajaks, sest sealt, peajasjalikult Tartumaalt, tuleb rewolutsiooniline kihutustöö. Niisugusele otsusele toob see asjaolu, et Eestimaal taluraha hulgas laialilaotatawad lendlehed Tartu murrakus kirjutatud on.

Senini ei ole taluraha kokkupõrkeid mõisnikkudega ja ametnikkudega weel olnud, kuid maakonnawõimudelt ja mõisnikkudelt saadud teadete järele tuleb maikuus põllutöölise palkamise juures tõsisid kokkupõrkeid oodata.

Wisad kuulujutud kõnelewad, et põllutöölised kahekordset palka tahawad nõuda ja äraütlemise korral wägivalda tarwitada kawatsewad.

Mis Tallinnasse puutub, siis tõendawad kõike seda wiimased sündmused, nimelt: erutawad kuulujutud purustamistest, järjekindel lendlehtede ilmumine wabrikutes ja sõjawäes (peale muu kahes wäljaandes lendleht endise kubeneri Bellegarde lahkumise puhul, milles etteheiteid tehakse neile tööliste, kes kubeneri saatma ilmusid — ka nende lendlehtede üle on uurimine 129. paragrahwile järele käimas; tagajärgedest eriti) — kõik see ei jäta kahtlust, et Tallinnas kuriteoline organisatsioon olemas on, mis, omale, nagu

lendlehtedest näha wõib, nimeks on wõtnud: „Wenemaa sotsiaal-demokraatlise tööliste-partei Tallinna komitee“ (walwe korras on selle üle uurimine käimas).

Rewolutsiooniline kihutustöö ei leia Tallinnas elanikkude keskel mitte wastuwõtlikku pinda, sest terve rida kohtuasju näitab, et mitte üksi keskklassid, waid ka töölised walitsusewastasest liikumisest kõrwale hoiawad ja talle nähtawasti kaasa ei tunne.

Niisugustel tingimistel on agitatsiooniringi õigel ajal awalikuks-tegemine äärmiselt tarwilik, sest kuritahtliste segaduste-külwajate isikute kõrwaldamine wõib täielist rahustust tuua.

Pea kõik proklamatsioonid ilmuwad Eesti keeles ja lasewad oma iseloomu järele arwata, et nende kokkuseadjad kahtlemata haritud inimesed on. Wõib otsusele tulla, et Tallinna sala-organisatsioon kõrgema haridusega eestlastest koos seisab, kes waba elukutse omale on walinud. Salateadete järele wõiwad tähendatud organisatsiooni kuuluda adwokaadid ja linna omawalitsuse teenijad.

Kuid tänini ei ole mingid kahtluseta andmeid olemas, mis Tallinna komitee liikmeid üles leida lubaks, sest et kubermangu sandarmiwalitsusel sellekohane agentuur puudub.

Prokurör Tomaschewski.

Selle juures leiame resolutsiooni:

Iseäranis salajane. Tarwis kohtuprokuröri paluda kirjalikult teatada, missugused täpsemad andmed temal Tallinna komitee olemasolemise ja koosseisu kohta olemas on ja kas politsei-departemangule kohaliku sandarmiwalitsuse poolt agentuuri puudulikkuse üle on teatatud.

22. märtsil

Wuitsh.

Tallinna ringkonnakohtu prokurörit Tema Ekstsellentsile E. I. Wuitshile 28. märtsil 1905. Iseäranis salajane. Austatud härra Emmanuel Iwanowitsh. 23. märtsi kirja tagajärjel on mul au Teie Ekstsell-

lentsile Tallinna salaorganisatsiooni üle täiendawaid teateid saata.

Ei ole kahtlust, et niisugune organisatsioon, mis ennast „Wenemaa sotsiaal-demokraatlise Tööliste-partei Tallinna Komiteeks“ nimetab ja mille üle ma 17. märtsi kirjas pikalt teatasin, olemas on (kõigest! Toim.).

Tema olemasolemise otsekohe- seks tõenduseks on Tallinna komitee nimel hulgaliselt laialilaotatawad lendlehed, mis sisuliselt kohaliste jookswate sündmuste kohta käiwad ja millest suurem osa hektograhwii jaoks ühe ja sama käega kirjutatud on. Kirjutamisewiisi järele tuleb arwata, et nende kokkuseadjad arenenud ja kirjandusliselt nii Wene kui Eesti keeles haritud on.

Mis organisatsiooni koosseisusse puutub, siis on, nagu ma juba seletasin, teated selle üle äärmiselt selgusetad ja ei lähe wõimalikkudest oletustest mitte kaugemale (! Toim.).

Salateadete järele hallikast, mis mitte täielikku usaldust ära ei teeni (nimeta sirjad, salaluure teated ja sandarmi anterohwitseride katkendilised tähelepänekud) — wõiwad organisatsiooni kuuluda järgmised isikud: Tallinna linnasekretär wannutatud adwokadi abi Pung, Eesti ajalehe „Teataja“ toimetaja wann. adw. abi P ä t s ja wann. adw. abi, Tallinna — Hapsalu rahukogu eraadwokat Teemant. Kõik kolm on eestlased.

Kindlasti on teada, et linnasekretäri Pungaga ühes korteris talunik Andrei Kiiman elab, kes Peterburi kubermangu sandarmiwalitsuse iseäralise walwe all on. Kiiman on Punga kirja-toimetajaks.

Punga, Pätsu ja Teemandi korteris käiwad wiimasel ajal tihti töölisel. Kuulujuttude järele olewat Punga korterteri wälise ukse üks wõti koguni kõrwaliste isikute käes.

Nimeta kirjas, mis 19. märtsil, oodatawate rahutuste eelmisel päewal, saadud, öeldakse otsekohe, et P ä t s, Pung ja Teemant organisatsiooni eesotsas asuwad, kes 20. märtsil kell 2 Tallinna

lähedal kiwimurrus koosolekut saab pidama.

See koosolek jäi määratud ajal pidamata, kuid praegu on salateated olemas, et ööl wastu 20. märtsit ta siiski ära peeti. Ülemal nimetatud isikute osawõtt koosolekust ei ole kindlaks tehtud. Kuid olewate teadete järele olla P ä t s, Teemant ja Pung kahest koosolekust osa wõtnud, mis jaanuari-streigi ajal Tondi metsas, 3 wersta Tallinnast, ära peeti ja kus jälle koosolekut pidada kawatsetakse.

Agentuuri puudulikkuse üle politseidepartemangu teatatud ei ole, aga 1904. aasta mais seletas sellest isiklikult polkownik Nietz departemangu direktorile pikas jutuaajamises, millel kindlaid tagajärgi ei olnud. Praegusel ajal kulutatakse Eestimaa kubermangus teadete kogumise salakuludeks kõigest 50. rubla kuus.

Palun Teie Ekstsellentsi minu sügawa austuse ja täielise truuduse kinnitust wastu wõtta.

Tomaschewski.

See kiri iseloomustab Eesti kubermangu kõrgemate tsaariametnikkude „arusaamist“ tollaegsetest suurtest sündmustest. Meie ei tea, kust need andmed pärit on, et P ä t s u - P u n g a - T e e m a n d i kolmik rewolutsioonilise liikumise eesotsas seisib, samuti ei tea meie midagi nende osawõtust mingisugustest pörandaalustest koosolekutest, ei kiwimurrus ega mujal. Meie teame, et need härrad sel ajal töölistele mõnikord silmi tegid, selle kolmiku hulgast oli Pung selles asjas kõige nobedam, aga et P ä t s ja Teemant selles asjas kuigi palju „patustanud“ oleks, ei saa ütelda. Meie ei eksi palju, kui oletame, et prokurörihärä andmed sakslaste leerist pärit wõisid olla, kes wõitluses pealetungiwa Eesti rahwusluse wastu igasuguseid teesid tarwitama pidi.

Wäga tõenäolikud on prokurörihärä teated maal peetawate nõupidamiste üle (kuigi need andmed teatud poolt liialdatud wõiwad olla), kui ka lendlehtede laialilaotamiste üle. Aga kõik need jutud oodatawate rahutuste ja sõja-

riistade muretsemise üle tulewad samast (mõisnikkude) informatsiooni-hallikast ehk on lihtsalt erutatud väikekodanlise peaaaju sünnitus. Teated kawatuste üle punaseid lippusid wälja panna peegeldawad igatahes Tallinna väikekodanluse meeololu sel ajal. Mis puutub eriti sõjariistade muretsemisesse, siis teame meie raamatust „1905. aasta Eestis“ (waata lhk. 88) kuidas see lugu tõepoolest oli. Meil olewate teadete järele pole seni selgeks tehtud, kas nimetatud Andrei Kiiman keda

küll Peterburis kui rewolutsiooni liikumise tegelast tunti, Tallinnas kuigi lähedal oleks seisnud sealsel tööliste liikumisele.

See kirjawahetus wäljendab seda igawest kilki nii tsaariametnikkude, kui ka kodanluse peas, et töölisteliikumist wäljastpoolt tulnud haritlased juhiwad. Tõeliselt oli aga 1905. aasta liikumine hulgaline ja temast osawõtjad haritlased seisid ainult tööliste klassi teenistuses. Punga - Pätsu - Teemandit meie nende hulgas ei näinud.

Kooliõpilaste liikumine Tallinnas 1905. aasta kewadel.

Kõigile Tallinna kooliõpilastele.

Seltsimehed! Teie olete arwatawasti kuulnud rahwaliikumistest, mis praegusel ajal peaaegu üle terve Wenemaa ulatawad. Kuidas meie ülemus ka ei püüa meid terwest wälisest ilmast eraldada, teame meie ometi ajalehtede kirjutuste põhjal tööliste streikidest, talurahwa rahutustest, üliõpilaste, prohessorite ja gümnaasiumide õpilaste streikidest paljudes Wenemaa linnades, rohkearwulistest koosolekutest, kus haritlased Wenemaa isewalitsuslise riigikorra wastu protesteeriwad. Meie ülemus, kooliõpetajad ja papid, need Wene walitsuse „ausad“ palgalised, kes kroonu leiwal kõhtu kaswatawad, seletawad meile, et terwe see Wene rahwa wabastamiseliikumine „kuritahtlikkude“ inimeste sepitsus on, nad jutustawad Jaapani miljonitest ja muust sarpasest lorst. Need meie kaswatajad, kes ise orjameeles kaswatawad, püüawad meid uskuma panna, et olew poliitilik omawoli-kord kõige parem ja mõistlikum ongi, sest selles politseikorras on neil, hariduse-ministeeriumi uniwormi kandjatel politseinikkudel hea elada. Waatame aga, kui hea see riigikord tõeliselt on ja wõtame meile kõige lähema osa selle riigikorra sünnitustest — meie õpeasutused. Waadelgem

meie endide elu. Koolimaja läwest üle astudes satute teie kooliülemuse walwe alla, kelle sõna teie peate kuulama, nagu soldat unterohwitseri sõna. Meie peame direktori ees käed sirgelt hoides seisma, peame iga õpetaja tärnimütsi ees pead paljastama. Mõni Pölsinski ¹⁾ taoline direktor nõuab weel õpilastelt sedagi, et nad tema naist ja tütart ka peawad teretama. Alandlikult ja nurisemata peame meie ära kuulama kihwtised ja jämedad märkused ja tähendused põlatud kooliõpetajatelt. Meie õpeasutuste kasarmuõhkkond ei taha teadagi meie inimeseõigustest, meist tahetakse sõnakuulelikke ja alandlikke alamaid teha, kes korra ja trooni alustugedeks oleks, selleks on loodudki see järelwalwe, luure ja kitsenduste wõrk, mis kooliõpilase kodust elu igal sammul peab wälise ilma mõjust kõrwaldama ja teda alati ülemuse silma all hoidma. Ilma inspektori loata ei tohi kooliõpilane peale kella 7 kodust wälja astuda, ta ei tohi teatrisse, lugemisetuppa wõi koosolekule minna; tal ei ole õigust ajakirjandust ja „kõrwalisi“ raamatuid lugeda, „kõrwalised“ on aga kõik raa-

1) Selleaegne Tallinna gümnaasiumite direktor.

matud, mis mitte kooliraamatukogust pärit ei ole. Ühe sõnaga, õpilase terve waimuelu on kooliülemuse käes wangis. Kuid sedagi weel on wähe: kooliõpilaste wastu on puhtpolitseilised walweabinõud tarwitusele wõetud — alates läbiotsimistest ja lõpetades kirjade awamise ja kõige jälgema spioneerimisega. Nikolai-gümnaasiumis on pea igas klassis oma nuhk. Aleksandri-gümnaasiumi direktor Pölsinski pakub erasikutele tundisid selle tingimisega, et nad tema õpilaste elu järele walwaks. Nais-gümnaasiumis kohustatakse klassidaamesid niihästi õpilaste, kui õpetajate juures spioneerima. Leidub õpetajaid, näituseks matemaatika-õpetaja Rabinowitsh, kes peale kella seitsme uulitsal õpilasi püüdmast käib. Kas on waja seletama hakata, milmääril niisugune nuuskuri-amet õpilaste hinge rüwetab. Ja seda teewad just need inimesed, kes on kutsutud meid kaswatama ja walgustama!

Aga kas on meie õpetajad meid walgustama kutsutud? Muidugi mitte! Kui Nikolai-gümnaasiumi õpilased hiljuti tahtsid eneseharimise-ringi asutada tingimisel, et loetawad ettekanded ja raamatud mitte ülemuse tsensuura alla ei käiks, siis ajas direktor Bukowitski koosoleku kõige jämedamal wiisil laiali ja kinnitas, et ta niisuguse „kuriteolise ringi“ kokkutulemiseks kunagi luba ei anna. Ja kas wõibki paremat wastutulekut loota õppiwa noorsoo waimliste nõuetele seal, kus ainukene nõudmine õpilase wastu — „ustawus“ on? „Parem las joob ja mängib ulakut, kui aga ustaw on“ — seletawad õpetajad awalikult pedagoogide-nõukogus. Ustawusetuse wastu wõitlemiseks on direktorile piirita wõim õpilaste üle kätte antud. Ta wõib kahtlustatawa õpilase gümnaasiumist wälja heita ja sellelt õiguse wõtta teistesse koolidesse astuda; ta wõib elukombed nummer 4-ga hinnata ja õpilane ei pääse ühtegi kõrgemasse õpeasutusse, — ja see õigus inimeselt tema kodanikuõigusi ilma uurimise ja kohututa wõtta on direktorile antud. Pedagoogide-nõukogu wõib protesteerida,

kuid direktori otsust ta muuta ei saa.

Wiimasel ajal leiti ülesloetud wõetetele õpilaste peale mõjumiseks weel uus lisaks — politsei, linna wargapoiste ja sulide abil kooliõpilaste peksmine, nagu see hiljuti Kurskis, Pihkwast ja paljudes teistes linnades sündis.

Pölsinski ähwardas juba ka Aleksandri-gümnaasiumi kangekaelsematele õpilastele seda abinõu tarwitama hakata. Niisugune on, seltsimehed, meie kool, mille meie maa üldine kord on loonud ja mis seda korda toetab. Küsime, kas peame meie olewa isewalitsuslise korra liginewat lõppu kahetsema wõi kõige jõuga seda üldist liikumist toetama, mis isewalitsuse kukutamisele on sihitud? Ainult üks wastus on wõimalik: iga mõtleja inimene peab isewalitsuse despotismi kukutamisele kaasa aitama. Sellepärast peame ka meie oma hääle lisama sellele paljutuhandalisele protesti-koorile, neile nõuetele ja otsustele, mis praegusel ajal terwelt Wenemaalt kostawad. Alamal seisawad meie üleüldised nõudmised, mis meie oma ülemusele ette peame panema. Nende nõuete pikemaks läbiharutamiseks ja oma kohaliste täiendawate punktide kokkuseadmiseks kutsume igas õpeasutuses oma koosoleku kokku, kus ka selle tee otsime, kuidas meie nõudmisi ette panna. Nüüd siis asja juure, seltsimehed! Meie kooli omawoli ja despotismi surwe alt wabastamise suure ülesande kallale!

Meie nõudmised:

- I. Wenemaa keskkoolide uuendamise küsimuse harutamine rahwaasemikkude poolt.
- II. Iga kooli pedagoogide-nõukogu tegewuse wiivitamata seltskonna kontrolli alla panemine.
- III. Eelolewa keskkoolide uuendamise kawa waba läbisõelumine ajakirjanduses.
- IV. Direktori iseäraliste õiguste kaotamine ja kõikide tema sammude painutamine pedagoogide-nõukogu alla.

- V. „Muulaste“ wastuwõtmisel kesk-koolidesse kitsenduste kaotamine.
- VI. Klassidaamede ameti kaotamine.
- VII. Eneseharimise-ringide asutamise eest karistamise kaotamine.
- VIII. Kooliõpilaste korterite läbiotsimiste ja klassiülewaatajate ja inspektorite spioneerimise lõpetamine.
- IX. Hariduse-ministri tsirgulari jalamaidne tühjastunnistamine, mis politseile keskkooliõpilaste järele walwamise kohuse peale paneb.
- X. Surnud keelte õppimise sunduse kaotamine.
- XI. Kooliõpilaste „teie“ ütlemine.
- XII. Hariduse - ministeeriumi soowituse raamatute lugemise eest karistamise kaotamine ja just

nende raamatutega kooli-raamatukogude täiendamine.

Tallinna koolide õpilaste grupe.

Selle wenekeelse hektogr. lendlehe saatis Eestimaa asekuubern Giers 2. aprillil 1905 politsei-departemangu.

Nagu politsei-departemangu 1905. aasta andmetest näha, ei olnud õpilaste kaebtused Tallinna gümnaasiu- mide ülemuste peale mitte põhjata. Sealt leiame sandarmiwalitsuse ülema kirja 8. aprillist 1905, milles teatatakse, et 7. aprillil uurimist on alatud Tallinna keskkoolide õpilaste keskel lendlehtede laialilaotamise asjas. Uurimist toimetab rittmeister Grinkewitsch-Trohi- mowitsch Tallinna ringkonnakohtu prokurori W. A. Wolkowi ülewaatel. Uurimise algamise aluseks olnud Tallinna Aleksandri-gümnaasiumi direktori teatus.

1905. aasta esimese poole lendlehed.

Seltskonnale.

Tua res agitur! Teised eden- dawad su asjal! Teite, kõikide seisuste ja rahwuste asemikkude asju edenda- wad teised. Kõik need tööliised, kelle weri Peterburi, Moskwa, Kiiewi, Wars- sawi, Tallinna, Riia ja teiste Wenemaa linnade uulitsatel woolab — need eden- dawad nüüd teie asju. Ainult nemad on nüüd isewalitsuse ärakaotamise ja rahwa wägiwalla walitsuse alt wabas- tamise nõudjad, kuna teie aga seda wabadust just niisama tarwitate. — Nad on jälle need, kes õnnetuma sõja lõpetamist nõuawad, mis kõikide jõu- dusi ühtlaselt ära kurnab. Sel ajal kui teie „kahekümmenda kuupäewa“ (palgamaksmise päew) warjus edasi uinute, panewad kehwaaste riides ja tööst katki pakatanud kätega inimesed streikisi toime, nõuawad julgesti keisri hirmuwalitsuse ärakautamist — ja üle oma seltsimeeste surnukehade edasi tormates peawad nad weel teidgi

edasi wabadusele wiima. Kas teie ikka weel sellest teite silma all ja teite wabaduse eest tehtawast nii kal- list kangelasetööst ei suuda aru saada ja kuidagi ei taha kaasa aidata? Saage sest aru ja tõtake rahaliselt ja moraa- liliselt Wenemaa wabastamise eest wõitlejatele appi!

Asutage seltsisi, pange nende heaks, kes tööta on ja abi tarwitawad, kor- jandusi ja pidusi toime ja protesteerige isewalitsuse wägiwalla tarwitamise wastu. Ja weel kui kord Tallinna uulitsatel „Kadugu isewalitsus!“ kõlab, siis peab see ka teite seltsides wastu- kaja leidma. Rutake abiandmisega! See on teie kohus! Ärge laske endid argtuse ja wäiksuse läbi igaweste ära teutada niisuguse suure ajaloolise pilgu ees, kus kõik Wenemaa rahwad armetu hirmuwalitsuse wastu elu ja surma peal wäljas on ja kus meile juba tulewase

wabaduse koit silma piiril kätte paistab!

Kadugu isewalitsus! Lõppegu sõdal
Elagu rahwawalitused saadikutekodal
Elagu Wenemaa wabadus!

W-maa S. D. t. partei
Tallinna komitee

(Schapirograhwi paljundus; ilmus Eesti
keeles).

Lendlehe „Tua res agitur“ saatis
politsei-departemangu 18. märtsil 1905.
91. Dwina jalawäepolgu komandör
Tallinnast ja 23. märtsil asekuubern
Giers, kes teatab, et lendleht Maria-
Magdaleena kihelkonnas on leitud.
Arwatawasti ilmus lendleht märtsi kesk-
paigas. * *

Wenemaa sotsialdemokratlik töö-
liste partei.

Kõige ilma töölised ühendagem
endid!

Wennad Eesti töölised! tähtsad päe-
wad seisawad meie seljataga, lootus-
rikkad päewad meie ees! Meie selja-
taga seisawad päewad, kus wägew
töölise-liikumine nagu elektriwool kõ-
dunenud riigivalitsusele ja ta süle-
lastele kapitalistidele tunda ja mõista
andis, et Wenemaa tööliste miljonid
ärgranud on, et nad oma inimese-ole-
mist tunnawad ja oma inimese-õigused
makswaks tahawad teha. Hoolimata
rahwuslistest wahedest, hoolimata keelte
piiridest, hoolimata üksisele wõerad
olemast, läks ühine soow, ühine tund-
mine, ühine nõudmisewool kõikidest
ühtlasi läbi, sest et olud, kellede all
meie kannatame, ja õigused, mis meie
enestele nõuame, ühed ja need-
samad on.

Need päewad oliwad ja on, sest
weel seisawad tuhanded meie wenda-
dest keskel tööseismise aja sees, nagu
tõsine Nelipühi aeg, kus üks waim
kõiki täidab, kus iga mees oma wenda,
oma kaastöölise ja ühises püüdmises
kätt surus. Meie kuuleme nüüd, et
Peterburis, Moskwas ja mitmetes teis-
tes linnades meie wennad jälle tööle
on hakanud, nagu see ka Tallinnas
suuremalt osalt on sündinud. Politsei
ja sõjawäe wägiwald ja süüta inimeste

werewalamine, kasakate häbemata na-
gaikaga peksmine ja ilma armuta ini-
meste wangipanemine, nälg ja seltsi-
meestega nõupidamise keelus, see sun-
dis töölisi ajutiselt alla andma. Tal-
linnas, kus töö seismajätmine senini
tundmata asi oli, küsib nii mõnigi:

„Mis kasu meie nüüd töö seisma-
jätmisest saime? Wabrikandid ometi
järele ei andnud ja walitsus meid kau-
geltki kuulda ei wõtnud. Meie saime
kasu asemel ainult kahju“. — Pealis-
kaudselt waadates näib neil, kes nõnda
räägiwad, õigus olewat. Tööpoolest
aga ei ole neil mitte õigus. Meie
wõitsime streigi läbi palju. — Meie
saime streigi läbi näha, et Tallinna
töölised üleilmelisest töörahwa liikumi-
sest mitte enam eemal ei taha seista,
mitte enam tuimalt pealt ei taha
waadata ja oodata, et teised neile
õigused kätte peawad wõitma, waid
meie näitasime oma üleüldise streigiga,
et meie kaasa tahame awitada. Kes
seda lootis, et meie juba esimese kat-
sega kapitalistide jõu ära murrame ja
tagurlise, kõige suuremate kapitalistide
käes seiswa riigivalitsuse oma kasuks
tööle sunnime, see lootis liiga palju.
Mitte nõnda nõrk ei ole meie waenlane.

Inglise, Saksa, Prantsuse ja Belgia
töölised wõitlewad juba kaua aega,
neil on mitmed streigid selja taga, lu-
gemata kordadel on nende wendade
weri maad wärwinud, lugemata hulgad
kannatawad selle eest wangikodades, et
nad oma wendade õiguste eest julge-
siwad wälja astuda. Aga kõike ei ole
ka nemad weel kätte saanud. Meie
waenlane on wisa ja ta jõudu wõib
ainult pikkamisi järelejätmata agarusega
ja alatise wõitlusega murda.

Aga meie oleme peale hakanud ja
julge peale hakkamine on pool wõitu—
meie wõitleme edasi — meie ei jäta
mitte enne järele, kui me täielise
wõidu oleme saanud. Kui me tagasi
waatame, siis näeme, et riigivalitsus
aegajalt sunnitud on wäikesi parandusi
ette wõtma töörahwa wastu. Ei ole
kaua tagasi, kui palgaraamatud sisse
seati. Seda tehti suurema streigi
järel, mis Wene töölised kaheksaküm-

nendatel aastatel toime paniwad. Selle peale parandati wabriku töörahwa-seadust ja pandi inspektorid ametisse. Ka see sündis suurema streigi järel.

Wiimaks möödaläinud aastal oli walitsus sunnitud tööliste-wanemaid walida lubama, sedagi Wene tööliste streigi mõju all. Iga vähem kui parandus on tööliste werrega ostetud. Ja kui nüüd mõni parandus teoks tehakse, siis sünnib see jällegi tingimata wiimase streigi mõju all. Meie teame, et tähendatud parandused nimetamis-wäärtki ei ole ja et neid ainult selleks on antud, et töölisi tühiste lubamistega waigistada (rida arusaamatat. Toim.)

Sagedasti on walitsuse tehtud parandused niisugused, et nendest töölistes ega ka wabrikandid endid ei rõõmusta, sest et nad mõlematele pooltele ilma-aeu sekeldusi toowad. Ka praegustest parandustest ei wõi meie suurt parandust oodata, sellepärast ei lase meie ka endid tema lubamistest petta, waid käime oma teed edasi. Meie peapüüdmine ja siht olgu, et meie endid ühendame. Et walitsus meile awalikku ühendamist ei luba, sõjawägi kuuleb weel ta sõna, siis ühendame endid salaja. Asutame ühisusi wäikesi ja suuremaid ja teeme oma wendade seas tööd, et kõik meie püüdmistega tut-tawaks saaksiwad ja endid kaasa liita wõiksiwad. Asutame ka kassasid, et meil võimalik oleks tulewase streigi ajal oma wendi awitada, kellel nälj waraks on. Wõtame enestele wäljamaa seltsimehi eeskujuks, kus iga ise-äralise töö tegijad oma ametiühisuste liikmed on. Asutame ametiühisused—astugu metallitöölised metallitöölisega, puutöölised oma ametiwendadega ja teised ametimehed oma ametiwendadega ühte. Iga ametkond tunneb oma hädasid ja soovisid kõige paremine ja wõib oma ametkonna ühisuses kõige paremini tööd teha. Igal ajal ja igal pool walitsegu ühemeeleline wõitluse tung ja elaw osawõtmine töörahwa klassi wõidule wiia. Ärgu olgu keegi sellega rahul, et rikas raswamagu selle ära prassib, mis wirgad käed kokku koguwad. Igaüks elagu omast tööst,

igauhe töötegemise wäärtus saagu tegijale ja mitte sellele, kes töö tege-mise abinõud ülekohtusel wiisil oma kätte on kiskunud. Ärgu lasku keegi ennast wäikestest parandustest, liiategi lubamistest rahule meelitada, waid hoidku neid nõudmisi kõige pealt kõrges, mis meile politilisi õigusi an-naksiwad. Wäikesed parandused wõi-wad meie meeli ainult wõrgutada. Meil on kõige pealt politilisel kindlat jalgealust waja ja seda wõime ainult walitsuse sisseseade muutmist oodata. Üleüldine heale õigus kõigile — olgu meie lipukiri. Üleüldise heale-õigusega salaja healetamisega walitud rahwasaadikute koda on see asutus, mille peale meie oma lootusi paneme, see peab see koht olema, kus meie oma saadikute läbi oma õigusi tahame kaitseda ja oma nõudmisi makswaks teha. Meie ei taha armu, waid nõuame õigust meestena. Sellepärast ei lepi meie ka enam armulise riigiwalit-susega, waid nõuame õiguslikku walit-sust, kus meie eneste walitud saadi-kute läbi seaduseandmisest ja kõigest riigiwalitsuse tööst osa wõime wõtta. Kes vähemaga lepiw, see ei tunne töörahwa tõsiseid kasusid mitte weel. Ainult wõideldes wõime midagi eneste kasuks kätte saada, werrega ja raskete ohwritega, nagu möödaläinud päewad näitasiwad. Aga meil peab ka wõima-lik olema oma wõitu jäädawalt kinni hoida. Seda wõime aga ainult siis, kui riigiwalitsuse kord kindlale alusele saab, see on alusele, kus ministrid wastutawad on, kus, nagu ülemal tähendatud, üleüldise healeõigusega salaja heali andes rahwasaadikute koda riigi põhjusseaduse, konsti (tu) tioni walmis-tab, mille peale iga riigikodanik esi-mesest wiimseni, ülemast alamani oma kodaniku wande peab andma. See on, mis meile rahu ja julgeoleku majasse tooks, mis meile võimalikuks teeks oma kasude eest tarwilisel wiisil wälja astuda. See on mis meile luba annab igalpool ja kohas kokku tulla ja oma asju nõnda läbirääkida kuidas me tahame. See on, mis meid trükisõna abil, ilma tsensori kartmata

wabalt seda laseks ütelda, mis meil ütelda on. See on, mis meid politsei läbiotsimiste ja tagakiusamiste eest kaitseks. Ühe sõnaga see on mis meile võimaluse annaks kõige jõuga eneste ja oma laste kasuks tööd teha. — Et see ka kõik on, siis püüame seda kõigest jõust kätte saada. Meie nõuame ühesugust õigust kõigile ja et see õigus ka riigi põhjuseaduse läbi kindlaks tehtud saaks! Ja sellest nõudmisest meie ei tagane.

Elagu Wenemaa sotsialdemokratiline tööliste partei!

Elagu üleilmiline sotsialdemokratia!
Tallinna komitee.

Departemangu saadetud asekuuberneri Giersi poolt 29. märtsil 1905, kes nad Haapsalu maakonnaülemalt saanud. Viimane saanud nad salapolitsei wanema agendi Kremnikowi kaudu Haapsalu maakonna Soonistewalla talunikult Hans Jaani poeg Tonmilt, kellele neid Tallinnas keegi juut 150 tükki annud.

Teise eksemplari peal märkus: „Töömee Kristjan Mars, Jõggis“ — nähtawasti mõisniku wõi walitseja kirjutatud.

Lendleht oli eestikeelne, hektograhweeritud.

* * *

„Proletaarne rewolutsioon Eestis I“ awaldatud lendlehtede tekkimise aja üle wõime siin juure lisada:

1) lendleht „Wennad tööliised! Rõõmuga terwitame meie teite uut streiki“, lhk. 33 on 7. märtsil 1905. 91. Dwina jalawäepolgu komandõri poolt politsei-departemangu saadetud;

2) lendlehe „Seltsimehed! teie olete püssi all“ lhk. 30. saatis departemangu asekuuberner Giers 18. märtsil 1905;

3) lendleht „Seltsimehed! Wennad! Mõne päewa eest pühitsesime meie“... lhk. 35. on departemangu saadetud kuberner Lopuhini poolt 11. mail 1905. Kaaskirjas seletab kuberner, et lendlehe teated, nagu oleks politseimeister rahwa peale lasknud, waled on.

Streigiliikumine Tallinnas 1899.—1903. aastadel.

Eestimaa kubermangu sandarmiwalitsuse aruannetest leiame teateid järgmiste Tallinna tööliste streikide üle:

5. mail 1899 kogusid 391 „Dwigateli“ wabriku ehitusel töötawat mustatöölist kell 6 hommikul kokku ja teatasid direktor Hugo Filippile, et nad 75-kopikalise päewapalga eest enam töötada ei taha; nõuti 1 rbl. kuni 1 rbl. 25 kop. päewapalgaks. Kuna tehase „sisseõnnistamist“ juba 9. mail kawatseti toimetada, lubas direktor, et seni, kui aktsiaühisus asja läbi waatab ja otsustab, tema tööliste selle päewa eest 90 kop. maksab, millest 15 kop. läbirääkimistel ärawiidetud aja eest maha wõetakse, nii et tööliised tegelikult ikka 75 kop. said.

Sama päewa hommikul kell 10 jõudis Tallinna üks aktsiaühisuse direktoritest, August Krüger, kes tehtud

lepinguga nõusse ei jäänud ja tööpäewa lõpul tööliste teada andis, et nad järgmisest päewast jälle 75 kop. eest tööle peawad hakkama. Nimelise üleskutse peale awaldasid 131 in. nõusolemist tööd lõpetada ja lõpuarwet saada.

Tööliised pidasid ennast sedawõrd rahulikult ülewal, et isegi prokurõr seda paragrahwi ei leidnud, mille otsa töölisi haakida.

Järgmisel päewal tuliwad tööliised kõik, peale 40 in., tööle, lõpuarwet wõtsid 56 in.

9. mail oli tehase „sisseõnnistamine“, peale selle oli praaling, millest osawõtjad härrased armuliselt annetasid 814 rbl. 15 k. näljahädalistele ja terwelt 1000 rbl. mustatööliste ja peale selle weel igapähele 50 kop. „liiguraha“.

Sandarmite andmete järele oli see streik täitsa loodusejõuline. Ühtlasi tõendatakse ka seda, et mujal Tallinnas tööpalgad tõesti kõrgemad on, kui „Dwigateli“ ehitustöödel.

15. ja 16. mail samal aastal ei tulnud Tallinnas ehitatava Balti puuwilla wabriku müüritööde podrjatshikul 300 töölist wälja. Tööandja ei pidanud asja tähtsaks, kuna ilmad wihmased olid.

17. mail nõudsid nende 300 hulgast 35 töölist lõpuarwe, tegelikult wõtsid lõpuarwe wälja 15 töölist. Töölised olid kuupalgalised, saiwad 30 rbl. ümber kuus, peale selle prii korteri ja söögi. Nõudmisi mingisuguseid nad ette ei pannud.

Asjakäiku uurides, tulewad sandarmid otsusele, et töölt ärajäämise põhjuseks wõis olla 14. mail olnud kokkupõrkamine wabrikuwahi ja ühe töölise wahel, mille arutamisel üks tehase ametnik töölistega jämedal toonil rääkinud oli.

Sama aasta 27. nowembril oli „Dwigateli“ tehaseskokkupõrkamine wabrikuwalitsuse ja tööliste wahel sel puhul, et töölistele sel laupäewasel päewal õigel ajal palka ei maksetud. Harilikult oli palgamaksmine kella 5 ajal. Kuna sel päewal kassahoidja aktsiaühisuse halwa rahalise seisukorra pärast maksmisega wiibis, hakkas 2300-meheline töölistehulk, keda wabriku õues lahtise taewa all ootama sunniti, rahu-tuse tundemärkisi awaldama. Hüüti, et wabrikantidel raha pole ja töölised nüüd omast ilma jääwad. Lendasid mõned kiwid, millega 5 kontori ja ühe wälise maksubüroo aken sisse löödi; haawata said kergesti peast treial Bursse ja tuletõrje ülem. Kell $1\frac{1}{2}$ 8 said töölised oma palga kätte ja läksid laiali.

31. detsembril samal aastal oli jällegi sekeldusi palgamaksmises: makseti ainult neile, kes kuni 30 rubla kuus teenisid. See tuli aktsiaühisuse rahapuu-dusest.

Sandarmid kartsid, et kui järgmisel palgapäewal jällegi „Dwigateli“ kor-

ralikult palka ei makseta, tööliste rahu-tused sel puhul wõiksid teistesse tehas-tesse üle minna.

6. mail 1900. a. oodati „Dwigateli“ rahutusi, mida aga mitte ei juhtunud.

18. septembril ilmusid Balti puuwillawabriku 135 kangurt, peaaesjalikult naisterahwad, küll wabrikusse, kuid tööle nad ei hakkanud. Alles peale selle, kui wabrikuwalitsuse ja inspek-tori poolt lubati ärawiidetud aja eest palk wälja maksta, asus suurem osa tööle, peale 7, kes lõpuarwe wõtsid.

Streigi põhjuseks oli, et wabrikuwalitsus kangrujaoskonda 17 uut töölist tükitöö peale wõttis, teisi päewapalgale jättes. Kardeti et wähehaawal ka teisi tükitööle wiiakse, mis läbi nende palk wäheneda wõib. Sellepärast nõutigi kõikide päewapalga peal pidamist. Hiljem jõuti ses asjas kokkulepele (missugusele, ei ole näha).

Sama aasta 18. dets. lahkusid 496 wabrikutöölisest 109 in. töölt (25 meeste-, 79 naisterahvast ja 5 alaealist). Põhjuseks oli see asjaolu, et eelmisel laupäewal 20 töölisele eksi-kombeil wähem palka makseti, kui neil saada oli. Kuigi nende 20 wahe-summa wälja makseti, ei asunud strei-kijad mitte tööle, waid awaldasid uue nõudmise töötasu kõrgendamise ja korterimaksu wähendamise üle, mis-suguste nõudmiste täitmises neile aga ära öeldi. Ka 19. dets. ei asunud weel tööle. Kuidas see streik lõppes, pole kirjawahetusest näha.

1903. a. 5. oktoobril algas suurem osa Tallinna woorimehi streikima. Põhjuseks oli politseimeistri käsk, et 53 kahehobusewoorimeest ja kummiratastega troskade omanikku mitte ainult Wanal turul ei seisaks, waid ka mujal. Öhtul kogusid woorimehed ühes rahwaga („uulitsapoistega“, nagu sandarmid teatawad) waksali ette, rahwahulgast kuuldus wilesi ja „woorimehe“ hüüdeid. „Politsei poolt tarwitusele wõetud abinõudega sai kord jalule seatud, 13 in. on aresteeritud“, teatawad sandarmid. Kuidas streik lõppes, pole kirjawahetusest näha.

Sm. Jakob Kirik

Sm. Jakob Kirik sündis 1866. aastal Järwamaal Peetri kihelkonnas, Koda-sema wallas, Ämbra külas. Isa oli mõisa wäljawaht ja pidi suurearwulist peret toitma. Üheksast kuni 14-ne aastani käis Jakob külakoolis, kuna suwel karjaskäimisega emale peale isa surma abiks oli. 16-aastasena leidis ta Paunküla mõisas tööd. Sealt lõpuarwe saades sõitis Jakob Tallinna ja hiljem Narwa, kus ta 2-kuulise tööt-

Sm. J. Kirik.

simise järele linawabriku käärimise-jaoskonda tööle sai. Linawabrikust tööpuudusel lahti saades oli ta hulk aega tööta, nälg oli waraks, kuni ta wiimaks sadamas purjeka peale palke laadima wõeti, siit sõitis ta Tallinna ja sai Rottermanni juure tööle.

Peale selle teenis Jakob ligi 4 aastat sõjawäes, Soomemaal, Wiiburi kindluse suurtükiwäelasena. Sõjawäest wabanes töötas Jakob Tallinnas alguses raudtee wabrikus, kust ta meistriga kokkupõrkamise pärast lahti sai, siis Rosensteini wabrikus ja wiimaks Dwigateli wabrikus lukusepana.

Alates 1904. aastast hakkab Jakob poliitilisest ja organiseerimise tegewusest tööliste hulgas aktiivselt osa wõtma. Sellele tegewusele andis suurema tõuke 9. jaanuari weresaun Piiteris 1905. aastal.

Jakob, sm. Mõtlik, Pikow ja teised seltsimehed korraldavad Dwigatelis protestistreigi, uulitsale wiies ligi 4000 töolist; streik tõmbas peaaegu kõik wabrikud kaasa.

Jakob wõttis ka hiljem agaralt streikide korraldamisest, tööliste koosolekute läbiwiimise ja Tallinna põrandaluse partei-organisatsiooni loomisest osa.

Rea seltsimeeste poolt luuakse Dwigateli wabriku partei-komitee, kuhu lukusepa töökoda oma esitajateks Jakobi ja Mõtliku saadab. Tallinna linna organisatsiooni loomisel walitakse Jakob ka linnakomiteesse.

15. juulil 1905. a. wõeti Dwigateli wabriku komitee, seega ka Jakob Ülemiste järwe juures katoliku surnuaial peetawal koosolekul kinni, kuid tööliste nõudmiste peale said smd peale lühikeseajalist kinniolemist lahti. Politsei wõtab Jakobi hoolsa walwe alla, öösised „külaskäigud“ muutuvad ikka tihedamateks, kuni wiimaks 1907. a. juunikuul Jakob jällegi aresteeriti. Ta pandi Toompea wangimajasse kinni. Temaga ühes istusid smd Ellek, Käppa, Uripea ja weel 4 seltsimeest.

Wangist wabastati Jakob selleks, et teda ühes teiste seltsimeestega Balti kubermangudest wälja saata. Tallinnast sõitis Jakob esiteks Helsingi, sealt salaja Peterburki.

1907. a. lõpul asus Jakob kogu perega Peterburki, kus ta Düfloni, pärast Parwiaineni wabrikus töötas. Wähese Wene keele oskamise peale waatamata wõttis ta Peterburi sotsiaaldemokraatlise organisatsiooni põrandalusest tegewusest osa.

Viimased eluaastad oli Jakob haiguse ja wanaduse tõttu sunnitud wabrikust lahkuma, kuid ka kodus ei läbenud ta kunagi tööraha wiibida.

Raske kahekuulise kopsu- ja neeruhaiguse kätte suri Jakob 6. aprillil ja maeti 10. aprillil s. a. oma lähemate seltsimeeste ja kaaswõitlejate saatel end. Aleksander Newski kloostri surnuaiale.

Kakskümmend kaks aastat oli kadunud seltsimees klassiteadliku töölisena kommunistliku partei ridades töötanud ja wõidelnud.

Eesti töölisteklass, eriti Tallinna töölised saawad sm. Jakob Kirikut kui ühte oma wanemat seltsimeest ja Tallinna organisatsiooni loojat meeles pidama.

Rewolutsioonilisest liikumisest Tartus enne 1905. aasta oktoobrit.

Rewolutsioonilise liikumise kandja — töölisteklass — puudus Tartus pea täiesti, sest et Tartus puudub pea täiesti suurtööstus. Tartus olid olemas sihukesed tööstuslised ettevõtted, nagu: Faur'i, Bandelieri mööbli- ja pärimwabrikud, „Tivoli“ õlleladu, „Kaplan ja Pressi“ rätsepa töökoda ja mõni trükikoda, gaasi- ja lausaagimise-wabrikud. Tartul oli selle asemel rohkearwuline üliõpilastekogu, kes küll ei olnud klassiteadlik ühine mass, kuid ometi kergesti rewolutsioonituld wõtja materjal. Maakonna talurahwas, kes mõisnikkude igasuguse pressi all ägas, oli ka ollus, mille peale korrahoidjad kunagi julged olla ei wõinud. Iga oma maalapi peremehe peale tuli seal kolm maatameest, üle poole maapinnast oli mõisnikkude käes tarwitada.

Kui meie waatame maagameeste seisukorda, siis leiame (arwud on terve Liiwimaa kohta wõetud), et 1902. a. 90% nendest taludest, mida püüti wälja osta (arwu järele 20.000), 34 miljoni rubla eest pankadesse panditud olid, kuni 1902. aastani aga oli seda wõlga juba tasutud mõisnikkudele 33 miljoni ja pankadele üle 5 miljoni rubla. Tööpakkumine sulasteks oli maatarahwa poolt suur ja kruwisi tööpalgad äärmiseni alla. Aktiivsem osa sellest maatarahwa kogust tungis linna ja sünnitas rahutu, äärmist puudust

kannatawa töötagawarawäe, wäga wähesed pääsesid wabrikutesse tööle, suur osa püüdis end äraelatada koduse käsitööga.

Ülikooli wenestamise üks järeldusest oli kinniste Saksa üliõpilaste-korporatsioonide tahaplaanile nihutamine ja Wene üliõpilaste kätte enamuse minemine ülikoolis. Wene üliõpilaste näol tulid aga Tartusse demokraatlikud hulgad, kes peale muu Saksa korporantidest just selle poolest lahku läksid, et nad poliitikat omaist ühisustest (ühenuurgameeste - ühisustest, semljatshestwotest) mitte kõrwaldada ei mõelnud. Ja mitmetuhandalises Wene üliõpilastekogus leidis igasuguste poliitiliste waadetega isikuid, — saatis ju walitsus mõnikord siia neidki üliõpilasi, kes pealinna ülikoolist just poliitika pärast wälja olid heidetud. Sedawiisi tekkisid Tartus üliõpilaste keskel põrandaalused poliitilised ringid. Ühisust „Societas“ ja „Arstiteadlaste klubi“ peeti üldiselt punasteks, sest neis olid tooniandjad kindlad s.-d. partei pooldajad ¹⁾.

Poliitilised meelegaardused Tartu üliõpilaste keskel algasid õige ammu. Näituseks olid juba 1895. aastal koos-

¹⁾ Waata selle üle sm. W. Tshudowskoi mälestusi raamatus „1905 aasta Eestis“, lehek. 132—139.

olekud marseljeesega ja järelkäivate väljasaatmistega. Väljasaadetawaid seltsimehi waksalisse saatma läksid jällegi üliõpilased, kus nad „Te langesite wõitluses“ laulsid. Sellele järgnesid uued kinniwõtmised j. n. e. Siis tuli mõneks ajaks waikus.

Uue hooga algasid koosolekud 1901. ja 1902. aastal, kus ka punane lipp wälja ilmus. Jälle kordusid läbiotsimised ja arestid. Sedakorda oli üks kannatajatest Eduard Sõrmus, nähtawasti esimene eestlaste hulgast. Tartu ülikoolist tuli ka hariduseministri Bogoljepowi laskja üliõpilane Karpowitsh.

Nende rahutuste ajal tekkis Tartus üliõpilasteseltside ühine esitus „liidunõukogu“, kus kõik ühisused esitatud olid. See orgaan oligi üliõpilasteliikumise juhtijaks kuni 1905. aasta sügiseni.

Eesti üliõpilased waatasid kaua Wene demokraatliste seltsimeeste peale wiltu. Aga aja jooksul hakkas ka eestlaste keskel, nimelt neis ringkondades, kes korporatsiooni-laadilisest Eesti Üliõpilaste Seltsist eemale jäid, arusaamine Wene seltsimeeste püüetest tekkima. Ühed esimesed eestlastest, kes seda wiisi s.-d. õpetusega Wene seltsimeeste kaudu tutvunesid, olid Gottlieb Ast ja Ruga.

Selle sammu wäliseks tunnistajaks olid hektograhwääritud esimesed eestikeelsed lendlehed 1902. ja 1903. aastal, näituseks 1. mai üle, minister Sipjagini tapmisekatse puhul, lendleht „mida need üliõpilased, kes punaste lippudega käiwad, nõuawad.“ Need lendlehed kandsid „sotsiaaldemokraatlise organisatsiooni“ allkirja ja liidunõukogu pitsatit.

1903. aasta sügisel hakkas ajaleht „Uudised“ P. Speegi toimetusel ilmuma, majanduslist toetust sai leht muu seas Närwas asuwalt arstilt dr Aawakiwilt. Lehel tuli juba leiwaküsimuse pärast seni olewa lehe „Postimehega“ wõitlusesse astuda. Kui „Postimehe“ tegelased igal pool rahwusliste küsimuste ja karskuse aate turjal ratsutasid ja klassiwastolusid nägemataks teha püüdsid, selgitasid

„Uudiste“ mehed just ühiselu-küsimusi ja hakkasid juttu tegema töölisteklassi huwidest ja püüetest, niipalju ja kuidas neist ise aru saadi. Speek oli s.-d. programmi poolehoidja juba lehe asutamisel¹⁾; tema ideelisteks juhtideks ja kõikide sammude hingeks tema tegewuse ajal olid G. Ast ja Ruga. Toimetuse koosseisu kuulus peale muude ka Eduard Wilde, kes kunagi Saksa maal olles kokku oli puutunud s.-d. ideedega, kaastööd tegid ka kodanlised käremeelsed — wennad Petersonid, tehnilise kaastöölisena Lilli Ibrus, pärastine s.-d.

„Uudiste“ ringkond otsis peale lehe ka teisi seaduslikke teesid rahwa peale mõjumiseks. 1904. aasta lõpul õnnestaski talle karskuseseltsi „Ugaunia“ juhatuses enamust saada. Siin astus kõnedega üles peale teiste maaleritöölise Elbe. „Taara“ seltsi tarwitati „Uudiste“ meeste poolt kinniste õhtute toimepanemiseks. „Wanemuine“ jäi Tõnissoni kindluseks.

Otsekohene side töölistega oli „Uudiste“ meestel nõrk, piirdudes Gottlieb Asti, Ruga ja Speegi isiklikkude sidemetega. Siiski arenesid nende abil tööliste hulgast mõned tegelased, näituseks „Meieri“ warjunime all hiljem tegutseja, kes 1905. aastal linnas ja maal propandistina, lendlehtede laialilaotamises ja mõisate purustamises tegew oli, trükiladu ja Tärna, kes põrandaaluses trükikojas töötas ja pärast kinni istus ja mõned teised töölistes, kes mõne aja ringides töötasid, siis aga G. Asti ja Ruga kinniwõtmise järele organisatsiooniga ühenduse kaotasid.

Natuke parem oli asi maakooliõpetajatega, kes Speegi kaudu organisatsiooniga sidet pidasid; kokkusaadi ja läbikäidi „Uudiste“ toimetuse kaudu.

Nagu juba waremalt (w. „1905 a. Eestis“, leh. 124—125) kirjutatud, tulid Treffneri gümnaasiumi Lõuna-Wenemaalt Schirokogorow ja Polewoi,

¹⁾ Selle juures võib kahelda. On kindlasti teada, et ta weel 1904. aastal Mihailowskit oma ideaaliks pidas. Toimetuse.

kes teatawa rewolutsioonilise töö oskuse kaasa töid. Treffneri gümnaasiumis tekkis ring, milles olid peale nende K. Ast, W. Maasik, K. Eber. Kaastundjana oli selles ringis ka Fr. Mihkelson.

Samasugused ringid tekkisid ka kroonu-gümnaasiumis (A. Rei) ja naisgümnaasiumis (Alma Ostra, Am. Unt, Alma Ani, Ida Ertel, Am. Ertel, Rutik), reaalkoolis (Ed. Ott, Nik. Köstner, Oinas, Wirman). Loomaarsti-instituudi s.-d. ringis oli eestlastest Arras.

Üleüldse oli aga Tartu organisatsioon sel ajal weel nõrk: eestlastest ei olnud peale G. Asti, Ruga ja Speegi kedagi, kel teooriaski teataw ettevalmistus oleks olnud.

Need seltsimehed said oma ettevalmistuse ülikooli ringides, iseäranis „Societas“ nimelises üliõpilasteseltsis, kus Peterburi tegelased kõnesid pidamas käisid ja sinna kirjandust töid. Kõnelejad olid „Bundi“, s.-d., s.-r. ja Läti s.-d. poolt. Juhtus seda, et peale „Bundi“ kõnemehe osawat väljaastumist kõigi woolude esitajatest ja kaastundjatest koosseisew koosolejate hulk kaua harutas autonoomia, föderalismi ja muid küsimusi, mille tagajärjel suurem osa kuulajaid kalduma hakkas „Bundi“ waatekoha poole. Mõne aja pärast tuli kõnelema s.-ride partei esitaja, kes sama kirglikult oma waatekohti kaitses, kuulajaid oma poole wõita püüdes.

Neil koosolekutel ja selleaegses rewolutsioonilises tegewuses ei olnud üleüldse kindlat wahet üksikute parteide wahel; nii mõnigi kord aitasid s.-rid sotsiaaldemokraate lendlehti trükkida ja s.-d. s.-ride kirjandust peita.

Aktiivsetest tegelastest tuleb loomaarsti-instituudi üliõpilast Aboltini (lätlast, warjunimi „Gubernator“) nimetada, Läti s.-d. partei liiget ja „Societase“ esimeest. Aboltin, föderalistlike kalduwustega, hoidis neis küsimustes „Bundi“ poole, mille kirjandust ta hoolega luges; temal oli teatud mõju ka G. Asti peale, kes 1905. a. sügisel üheks Eesti föderalistlise s.-d. partei asutajaks sai.

Teistest selleaegsetest tegelastest waja nimetada: Taawet Liosneri (ülikooli üliõpilane, warjunimed „Dawet“, „Dawōdow“, „Makar“, Riia kaupmehe poeg), arstiteaduse klubi ja Liidu nõukogu tegelane, Tshudowskoid, Kowarskit ja teisi. Nende kirjutatud lendlehti tõlkisid Ast ja Ruga Eesti keelde, need ilmusid ka Wene keeles.

9. jaanuari sündmuste puhul Peterburis andis grupe lendlehe wälja, mille hüüdsõnu Tartu suurem osa elanikkudest täitma tõttas. Terwe linn oli kihawaid rahwahulke täis, mille tõttu politsei oma tegewuses täiesti halwatud sai. Kell 7 õhtul korraldati liidunõukogu ja teiste osorganisatsioonide poolt linna raekoja ees meeleanaldus. Kokku kogusid töölised ja üliõpilased tõmmati üles punane lipp ja lauldi marseljeeset. Ratsa- ja jalapolitsei langes meeleanalduse peale, püüdes korraldajaid kinni wõtta, mõnda sm. wõetigi kinni, kuid rahwahulk wabastas neid. Laialiaetud rahwahulk lagunes mööda pimedaid põikuulitsaid (gaasiwabrikus oli ka streik) laiali, kogus uuesti kokku, hakkas jälle laulma. Jälle tungis politsei kallale. Seda juhust tarwitasid mõned tumedad ollused, kes laternaklaasisid ja majade aknaid lõhkuma ja kaupluseid rüüstama hakkasid.

See oli esimene meeleanaldus Tartus, millest töölisel osa wõtsid, senini olid meeleanaldustest ainult üliõpilased osa wõtnud. Warsti pärast meeleanaldust sattusid G. Ast ja Ruga politsei küüsi.

1905. aasta kewadeni nimetas organisatsioon ennast „Tartu s.-d. organisatsiooniks“, siis „Tartu s.-d. gruppeks“, sellest ajast peale aga „Tartu s.-d. komiteeks“, kui D. Liosner peale G. Asti ja Ruga kinniwõtmist neid noori seltsimehi koolipoiste organisatsioonist juure tõmbas, kes ennemalt aidanud olid lendlehti trükkida. Komitee esimene koosseis oli järgmine: D. Liosner, K. Ast, A. Rei, A. Ostra, W. Maasik, Ed. Ott, Schirokogorow ja Polewoi. Speek sinna ei kuulunud, sest et ta politsei hoolsa walwe all oli; ka ei olnud tal

suurt lusti põrandaalusest tööst tege-likult osa wõtta.

Komitee moodustamise põhjuseks oli see asjaolu, et Peterburi ja Riiga side korralikult töötas, meie korralikult saime keskkomitee ringkirjasid, samuti korralikud sidemed Tallinnaga ja maaga lõime; Tartus aga töötas juba mitu töölistest koosseiswat ringi, ka õpilaste seas kujunes kindel organisatsioon. Komitee otsustas Tallinna ja Riia organisatsioonide nõudel eestlastest tege-lasi neisse linnadesse saata (Riias oli Läti sm-te kaasabil 50—60-liikmeline Eesti tööliste ring tekkinud, kelle jaoks Riia saadik Kaplan (Jeremei) agitaatori nõudis). Otsustati Alma Ostra Riiga ja Am. Unt Tallinnasse saata. Mõlemad olid Tartus politseile juba tuntud ja ei saanud töötada. Tallin-nasse läks oma käe peale weel Kes-küla; juba warem asus seal Karl Palk. Tartu organisatsiooni kõwendamiseks tulid juure: Minni Kurs-Olesk (s.-d., tuli väljamaalt õppimast, andis esiotsa oma aadressi schifreeritud kirjade jaoks, hiljem hakkas aktiivselt tööle), Nielän-der (üliskooli wahi poeg, Peterburi konserwatooriumi õpilane, oli juba waremalt tegew, töötas ringis ühes sm. Tasa ja teistega), Feldbach („Pii“, wallakirju-taja wõi kooliõpetaja), Hugo Petai (Wõru linnakoolist, kus W. Maasik ja K. Ast ringi löid; 1910—12 aastatel sai äraandjaks), Luise Sõra (Puschkini gümnaasiumi õpilane) ja tema wend, üks tegewamatest üliõpilastest „Socie-tases“, laduja Tärna, Jaan Sosi, Tasa ja teised.

Riia organisatsioon tõstis kirjanduse wäljaandmise küsimuse päewakorda, seda Tartu komitee ülesandeks tehes. Tagatõukajaks oli asjaolu, et lätlaste „Zihna“ korralikult ilmus, eestlastel aga ainult mõned hektograhveritud lendlehed ja kihutuskirjad ilmunud olid, mida üliõpilaste korterites tehti. Kor-terisi wahetati sellel otstarbel tihti, et politsei eest hoida. Peterburist too-dud mimeograhw, 1905. a. kewadel (A. Rei), ei parandanud asja. Riia Wene organisatsioon pakkus wõima-lust tema trükikoda tarwitada, kui

Tartu käsikirjad ja laduja annab. Kaeb-tused kirjanduse wähesuse üle tuliwad ka Tallinnast ja mujalt.

Riiga saadeti K. Ast ja A. Ani kir-jandusliste jõududena ja laduja Tärna, kuid nad sattusid kõik korraga kinni. Korterrisse, kuhu nad juhatati, tuldi warsti läbiotsima. Nähtawasti oli siin prowokaator tegew, kuna nendele ülekuulamisel Riia sõidu eesmärk pea-aegu täpselt ära öeldi. Ka A. Ostra järele suurenes peale nende kinniwõt-mise politsei tagaajamine. Niisama sattus kinni Polewoi, kes peale jaanuari werist pühapäewa Peterburki sõitis (wist ühes Amalie Undiga) sei-sukorra üle selgustum suretsema. Peale 3-kuulise kinniistumise Tartusse tagasi tulles sattus ta nii hoolsa walwe alla, et teda Am. Undiga Tallinna tuli saata, kus nad põranda all elasid. Seal sat-tusid nad juulikuus ühes terwe Tallinna organisatsiooniga politsei küüsi. Pääsis ainult Otto Sternbeck, kelle pääsemine tema esiotsa kahtluse alla saatis. See sissekukkumine tõstis meis kahtluse, kas Tallinna organisatsioonis mitte pro-wokaatorid tegewad ei olnud. Kui seda sissekukkumist wõrrelda Tartu tegewusega, siis oli meil seal küll selles asjas kõik korras, kuna kinni-wõeti ainult s-mehi, kes kusagil koos-olekutel jne. oma wäljaastumistega endid politsei silmis kahtluse alla saat-sid. Põrandaaluseid meil kõige aja ei puudutatud.

Tallinna organisatsiooni häwitamine nihutas esile mõtte kõikide Eesti s.-d. organisatsioonide konwerentsi kokku kutsuda, et ühist Eesti proletariaadi organisatsiooni luua. Teiseks päewa-korrapunktiks oli trükikoja küsimus. Konwerentsi korraldusetööd olid Wil-helm Maasiku ja Ed. Otti käes, neil olid abiks Otto Sternbeck ja W. Petai. Juuli lõpus peeti konwerents ära. Osawõtjaid oli 25—30 inimest, ena-masti Tartust, kes, peale esitajate, nõuandwa hääle said. Esitajad olid Riias (üliõp. Kaplan-Jeremei ja eest-lasest tööline), Tallinnast (Sternbeck ja temaga kaks töölist), Wõrust (Petai ja üks linnakooli õpilane), Põltsamaalt

ja Eesti Aleksandri koolist, sealtsamast. Ka mõne maagruppe poolt olid esitajad (Feldbach-Pii), nagu ka Tartu koolidest (Köstner, Oinas, Ida Ertel, Nieländer). Konwerents peeti osalt H. Petai korteris, Riia uul., Kommerzhotelli kõrwal (esimene päew), osalt Tähkwere metsas (teine päew).

Konwerents tegi otsuseks, et Tartu organisatsioon, kui haritud jõudude poolest kõige rikkam, ühise W.S.-D. T.P. organisatsiooni keskkohaks ja korraldajaks peab olema. Enamluse ja vähemluse küsimus ei toonud terawaid waielusi esile, - seda peeti keskkoha asjaks, kuna algorganisatsioonidel enam kui küllalt arwati praktilist tööd olewat, mispärasit ta wõib leppida sellega, et niihästi enamluselt kui vähemluselt seda wõtab, mis koha peal teostataw on. Wõru organisatsioonile anti parteigruppe nimi, Põltsamaa ja Aleksandri-kooli omadele ei antud seda weel mitte. Kõik organisatsioonid warustati salakirja ja Tartu adressidega.

Trükikoja küsimuses otsustas konwerents selle asutamist Tartu hoolde jätta, kuna kõik teised organisatsioonid rahalist toetust pidid andma. Ühtlasi selgus, et senised wäljaanded (Liebknecht, Ämblikud ja kärbsed, Dickstein, Millest inimesed elawad, karrikatuurid: „isewalitsuse press“, „piramiid“ ja rewolutsiooni-laulude kogu) tilgaks meres olid nõudmistega wõrreldes, head wastuwõtmist leidisid ja neid kohtadelgi weel igal wõimalikul wiisil paljundati. Wäga heas kuulsuses oli meie üleskutse talupoegadele mõisate boikoti üle, kus täpselt äraseletatud oli, mis boikot tähendab ja kuidas seda läbiwiia tuleb. Tallinna töölistele meeldis iseäranis broschuura rewolutsioonilise liikumise üle, mille A. Rei, W. Maasik ja E. Ott Tallinna sm-te nõudmistele peale Wene hallikate järele kokku seadsid, mis 100 eksemplaaris walmistati ja terwelt Tallinna saadeti. Konwerents saatis Otto Sternbecki ja E. Otti Riiga põrandaaluse trükikoja tehnikaga tutwunema ja ka muud organisatsioonilist ja propaganda-tööd tegema. Wiimane

oli senini Tartu organisatsiooni tehnika korraldaja olnud.

Tööjõudude jaotamise küsimuses otsustas konwerents A. Ostra Riias Tallinnasse saata ühes A. Rei, Hugo Petai, W. Maasiku ja Ruttikuga. Augustikuus asusid nimetatud isikud juba määratud kohal. See päewakorrapunkt sünnitas palju waidlusi, kuna Tallinna smd pea kõikide jõudude Tallinna saatmist nõudsid. Trükikoja korraldamine algas sügisel. Septembrikuus oli selleks otstarbeks juba mõnisada rubla koos. Malmist laua walmistasid Riia töölised; Sternbeck, Ott ja Meier (keda Riiga saadeti tööd kiirendama), töid ta sealt Tartusse; rullid walmistati Tartus. Kirjatähtede muretsemise asjas soowitasid Läti seltsimehed neid trükikodadest warastada lasta¹⁾, kuid see tee ähwardas trükikoja asutamist pikale wenitada, sest Tartus oli äärmiselt raske sellele ülesandele wastawaid trükitöölisi leida. Kuid juhtumisi õnnestas „Uudiste“ kaastöölise Kotsari läbi ühest pankrotti jäänud trükikojast 12—15 puuda kirja umbes 500 rubla eest osta. Müüja toimetab kirja puudastes pakkides „Uudiste“ juurde. Ott kandis selle sealt Kastani uulitsale reaalkooliõpilase Jansoni korterisse, kes s.-ride poolehoidja oli. Ühes tähtedega osteti ka wärwi ja muid trükikoja tarwidusi, kuna puuduwad puust osad Turu uul. tislari Sangernebo juurest juure telliti, kelle tütar õpilaste organisatsiooniga pisut tuttaw oli.

Õppinud ladujate puudusel hakkasid Sternbeck ja Ott laduma, esiotsa üliõpilaste ühiselumajas ärasõitnud üliõpilase korteris, hiljem Karl Eberi korteris Maarja kiriku wastas. Esimeseks tööks oli rewolutsiooni-lauliku trükimine, mis umbes nädal enne oktoobripäewi ilmus. Oktoobris tuli tööle elukutseline laduja Tärna. Trükikojas

¹⁾ Arhiwi-andmed Tallinna kohta jutustawad ühtelugu sellest, et sandarmiwalitsus trükitöölisi kirjatähtede warguses kahtlustas. Toimetus.

töötajad hoidsid muust tööst eemale, et trükikoda mitte kahtluse alla saata.

Nowembri lõpus otsustati trükikoda tallinlaste tungiwa nõudmiste peale Tallinnasse viia, sest eestikeelseid raamatuid võidi sel ajal wabalt trükkida, wenekeelseid üleskutseid sõjawäe jaoks ei julgenud aga ükski trükikoda teha wõtta. K. Palk ja E. Ott wiisidki siis 6. detsembril trükikoja Tallinnasse ja mahutasid Tallinna komitee endisesse

konspiratiiv-korterisse Laias uulitsas, missuguses korteris Ed. Ott sissekirjutatud oli. 9. detsembril said Ott ja Palk Marta Lepa korteris ühes teistega kinni wõetud. Ott istus terwe kuu kinni ja ei awaldanud oma nime enne, kui teate sai, et õed Katzid trükikoja teise kohta olid toimetanud, — kuhu, jäigi teadmataks, sest Tallinna komiteel tuli hiljem uus trükikoda asutada.

Ed. Ott.

Mälestused põrandaalusest tegewusest Tartus.

I. „Societase“ kõneõhtud.

See loomaarsti-instituudi üliõpilaste selts asus Erne uulitsas wäikeses korteris, kuhu waewalt 50—60 inimest korraga ära mahtus. See oli „punane“ selts, kuhu uued isikud peale põhjaliku kontrolli sisse pääsesid; seltsis leidusid kõikide pahempoolsete parteide poolehoidjad (s.-d., s.-r., „Bund“, anarhistid) juba 1902. aastast peale.

Sattusin ma „Societasse“ esimest korda 1904. aasta sügisel teiste oma õpilasteringi liikmetega. Läksime paari-kaupa, et kardawoi tähelepanekut mitte enda peale tõmmata. Meid wõttis wastu üliõpilane, kes teraselt silmitsedes küsis:

„Keda teie otsite?“

Peale selle, kui G. Ast talle midagi sosistas, seletas ta:

„Teie olete siin esimest korda, — olge siis meie külalisteks. Aga pidage meeles, kui midagi peaks juhtuma — meil on täna kõne Puschkini luule üle.“

Koos oli inimest 30. Märkasime nende hulgas tuttawaid: Ruga, Tshudowskoid, Arrast, Tshernowi (prowiisor Eliasberg). Warsti ilmus eestkojast meie wastuwõtja üliõpilane ja lausus:

„Seltsimehed, kell on 8, lubage koosolek awada ja ukсед kinni panna. Igaks juhtumiseks pidage meeles, et täna minu, „Societase“ esimehe Aboltini kõne Puschkini luule üle on.

Nüüd aga anname sõna Riiaast tulnud Bundi liikmele.“

See oli aasta 50 wanune hallika habeme ja juukstega mees. Ta seletas, et ta Tartu kutse peale on tulnud rahwuse- ja föderalismi-küsimuse üle seletust andma ja ühtlasi walmis on ka parteiasjadest keskkohaš teadustama. Kõneles ta ladusasti, nii et mul arwamine tekkis, et Bundi waated õigemad on, kui s.-d. omad. Informatsioon oli erapooletu ja ilma faktide wägistamata oma partei kasuks.

Läbirääkimistest wõtsid mitmed osa, peale muu Ruga ja peaaajalikult üliõpilane Rosenberg, kes küll Tartu gruppes ei olnud, kuid Liosneriga lähedas läbikäimises oli. Temal, kui endisel Bundi liikmel, oli kõige kohasem Bundi waadete ekslikkust paljastada ja s.-d. waadete õigust põhjendada. Samas mõttes kõneles ka Ruga. Ka s.-rid astusid üles.

Peale lõpusõna hoiatas Aboltin uuesti, et kõik ettewaatlikult wähehaawal laiali läheksid, sest et „teadmata on, mis meid ukse taga ootab“.

Niisugused kõneõhtud olid „Societases“ õige sagedad. Kõnelesid ka omad liikmed, näituseks ajaloolise materialismi, rewolutsioonilise liikumise, agraarküsimuse jne. üle. Palju waie-lusainet andis isikliku terrori küsimus.

„Societase“ ruumides keelatud kirjandust ei peetud, sest maja oli polit-

sei walwe all ja sai enam kui kord läbi otsitud.

2. 1905. aasta I. mai Tartus.

Aasta algul olnud korratud hakkasid Tartust ka maale walguma. Alatskiwi mõisa purustamine weebruari wõi märtsikuus oli esimene samm selles liikumises. See ülesastumine oli täiesti loodusejõuline ja sihitud parun Nolckeni wastu, kes oma moonakate ja Peipsi-äärsete kalameeste kannatuse raskete tööolude, palga kinnipidamise ja rendi alalise tõstmisega äärmuseni oli wiinud. Ühel ilusal päewal kogus rahwas kõrtsi juure kokku, et parunilt õigust nõuda (nähtus, mis senini Kuuramaal kaunis sage oli, Liiwimaal aga peaaegu tundmata). Kes rahwa kokku kutsus, seda ei saanud ka uurimine selgeks teha. Parun lippas Tartusse ja jättis walitseja Funke talurahwaga asja seletama. See ei teadnud midagi paruni eest lubada, rahwahulk tungis tema korterisse, ja kui pargist paugud kostsid ja mitu talumeest paruni külaliste poolt haawata said, siis läks mõisahoone rüüstamine lahti.

Järgmisel päewal tulid Tartust sõjariistus jõud mässajaid püüdma. Kuid kinniwõtmised ei rahustanud walda, waid kutsusid wälja omasuguse põllutöölise streigi.

Tartu komitee awaldas lendlehe, milles kutsus hoiusummasid wälja wõtma, maksudemaksmist lõpetama, parunisi boikoteerima.

Warsti hakkasid mõisates tulekahjud ja wiljapõletamised, ilmusid ähwardusekirjad. Paljud parunid kolisid linna. Aga ka siin ei olnud seisukord rahulik, ka siin ilmusid lendlehed ja kääris töörahwas. Mitmekordsed tagawarawäemeeste wõtmised ja halwad teated sõjawäljalt walasid õli tulle, nagu ka teated Wenemaalt streikide ja rahutuste üle. Tundus, et otsustaw lahing olewa korraga ligineb.

Tartu komitee sai aprillis s.-d. partei keskkomiteelt ettekirjutuse — sõjariistus ülestõusu ettewalmistust päewakorda wõtta. Kästi wälja selgitada,

kus sõjariistade ladud asuwad ja kuidas neid tarbekorral wallata saaks, kus barrikaadide ehitamine parem oleks, soowitati wõitluserühmasi luua, sõjawäes kihutust kõwendada.

Mõni päew enne 1. maid awaldasid W. Maasiku gruppe töölisid soowi, et neile mõni pomm antaks, mille nad wõiks linnawahtide sekka wisata, kui need meeleeawaldajate peale tungiwad. Peale nõupidamise Maasiku, K. Asti ja Polewoiga otsustasin ma pommide täitmist ette wõtta.

Mul ei olnud pea mingit asjalikku juhatust pommide walmistamise üle olemas. Otsustasin kummipalli punase woswori ja bertoleet-soola seguga täita, mis põrutamise korral plahwatab. Põrunemise sünnitajaks segasin selle segu hulka haawleid. Woswori sain juba nimetatud prowiisor Eliasbergilt, endiselt s.-rilt, kes Kiiewis kaua türmis oli istunud. Proowipommi kutsusid K. Ast ja Polewoi metsas järele ja jäid temaga rahule. Hakkasin siis pomme täitma. Et nuhke korteri walwamiselt ära meelitada, wõttis Polewoi kompsu hõlma alla ja läks kahtlaselt piiludes linna poole. Kaks walwel olewat nuhki tõttasid talle kohe järele. Peale selle jäi korter walweta ja ma asusin tööle.

Kolm pommi oli õnnelikult seguga täidetud, neljas käsil. Korraga käis plahwatus, paks walge suits kattis kõik kinni. Laua kohalt paistis punane tuli. Esimesel silmapilgul ootasid ma kõikide pommide lõhkemist ja ei suutnud ennast liigutada. Pölesid segutükid laua peal, kätel, särk seljas, kuid ma ei tunnud midagi. Järgmisel silmapilgul tõusis mõte, et walmis pommid on tarwis tule eest kõrwale tõsta. Kuid minu põlewate kätega seda teha oleks hullumeelsus olnud. Jooksin weenõu juure, kustutasin kätelt tule, haarasin pommid ja panin nurka maha. Siis kiskusin põlewad kardinad maha ja sumbutasin nendega põlewa laua, lõpuks weel wett peale walades ja awasin akna aeda, kuhu paks walge kibe suits wälja woolama hakkas. Nüüd alles wõisin järele waadata, et sõrmed

kotlettideks olid muutunud, nagu must ja silmakarwad põlenud on. Ka walu andis nüüd tunda. Peitsin siis suure waluga pommid koridori aknaraamide taha ja saatsin Maasiku pärast järele. Tema söidutas tund aega hiljem mind haawakliinikusse, kus ma ligi kuu aega wiibisin.

Järgmisel päewal, 1. mail, oli meeleeawaldus punase lipuga ja koosolekuga metsas, aga vähem, kui oodati. Pommid töölisele edasi anda ei saadud, töölised nurisesid selle üle; politsei ajas meeleeawalduse laiali.

Maasik jutustas, et ta pommid teisse korterisse kannud, kust Polewoi nad edasi pidi wiima, aga see olnud sunnitud neid Tähkwere pargis ära peitma. Pärast ei leidnud ta seda kohta enam üles.

Nädal hiljem seisis „Postimehes“ sõnum, et keegi laps mängides raske palli leidnud, mille ema kodu wiinud. Seal wiskas isa pommi aknast õue. Käinud plahwatus, mis tüki müüri purustanud. Kaks pommi jäidki kadunuteks.

Eduard Ott.

Tsaariwalitsuse arhiwidokumentidest poliitilise liikumise üle Tartus enne 1905. aastat.

Esimesed teated rewolutsioonilise liikumise üle Tartus.

Juba 1900. aastal tõmbasid tähelepanemist enese peale mitu ringi, mis Tartu ülikooli üliõpilaste keskel tekkisid. Rahwusliste üliõpilasteringide eeskujul tekkides ei olnud neil ringidel eslotsa poliitilisi sihte. Ka puudus nende wahel läbikäimine. Hiljem tegid need ringid omaks ülesandeks mitte ainult keelatud kirjanduse muretsemist ja selle üheskoos lugemist, waid hakkasid ise ka sarnast kirjandust wälja andma ja kohalikkude üliõpilaste keskel ja seltskonnas laiali laotama.

1901. aasta üliõpilasterahutuste ajal olid tähendatud ringide liikmed esimesed noorsoo üleskihutajad, teda kutsudes walitsuse wastu wõitlema. 1902. aasta algul kordusid rahutused uuesti ja jälle wõtsid neist endised ninamehed tegelikult osa. 19.—21. weebruari panid Tartu ülikooli üliõpilased tormilise meeleawalduse toime, kus karjuti „elagu poliitiline wabadus, maha isewalitsus jne.“

Ettetoodud teated ei jäta vähematki kahtlust selles, et Tartu kõrgemate õpeasutuste üliõpilaste rahutuste tekitajad olid peajaslikult ülemlnimetatud

ringide liikmed, mille tagajärjel 25. weebruaril äramärgitud isikute korterites terve rida läbiotsimisi toime pandi, millele järgnes wormilik juurdlus nimetatud grupete üle.

Kõik saadud andmed kinnitawad ilma mingi kahtluseta, et Tartu ülikooli üliõpilaste keskel tekkinud olid järgmised ringid:

1) Bessarabia organisatsioon, kuhu kuulusid ülikooli üliõpilased, wäikekodanik Helena Терпан, talunaine Katarina Karro ja teised, 2) „Taurida“ nimeline organisatsioon ja 3) „Donimaalaste ühendus“ (землячество).

Nagu eelpool öeldud, muutsid need eneseharimise jaoks loodud ringid hiljem oma laadi ja 1903. aastaks muutusid nad juba organiseeritud salaseltsideks, mille lõpueesmärgiks oli olewa riigikorra kukutamise. Selleks otsustati ajawiitmata rewolutsiooniliste ideede heaks kihutustöö tegemist alata õppiwa noorsoo hulgas, teda uulitsameeleawaldustele kihutades. Bessarabia organisatsioon laiendas oma tegewuse peale selle ka kohaliku seltskonna ja tööliste peale.

Ringide tegewust üliõpilaste üleskihutamisel wõitlusele walitsusega ja isewalitsuse kukutamisele juhtis ise-

sugune organisatsioon — „Tartu ühendatud organisatsioonide ja semlja-tshestwote liidu nõukogu“, mille liikmeteks olid 1900. aastast peale Pelivan, Hundadse, Wassili Oatul, Kiku ja teised.

Peale selle tõi juurdlus päewawalgele, et Aleksander Tihomirow, Peeter Ohatin; Nikolai Malitski ja Abram Klupt kuriteolisi üleskutseid omais korterites hoidsid ja laiali laotasid; Mihail Raskasowski oli wahemeheks sala raamatukogust raamatute laialilaotamisel, Weera Wolkowa andis Bessarabia organisatsioonile oma adressi tarwitada keelatud kirjanduse tellimiseks, Mihail Koberridse käis 1902. aasta 19. weebruari meeleawaldusel punase rewolutsioonilise lipuga, Konstantin Kawtaradse, Nikolai Turowi ja Wsewolod Pannassewitshi juurest leiti kuriteolise sisuga broschuurisi ja üleskutseid.

1901. aasta teise poole jooksul tekkis Tartu ülikooli eeskujul samasugune salaring ka Riia politehnikumis.

Süüdistatawate nimekirjast:

Karro, Katarina, wäljaspool abielu sündinud, 33 aastat wana, talurahwaseisusest, luteriusku, õppis erapansioonis, mille kursust ei lõpetanud.

Teppan, Helena Iwanowna, 54 aastat wana, wäikekodanik, Tartus Tsarentsi erakoolis õppinud.

Politseidapartemangu wäljaandest: Обзор важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях за 1902 год, СПб., 1905.

Teppani kohta leiame weel niipalju andmeid, et üliõpilane Drosdow (õigeusu papp) sandarmi rittmeister Pokroschinskile teatas, et ta Teppani saatis Kubani maakonda oma lastehoidjaks, nüüd aga olla ta kuulda saanud, et Teppani riiklises kuriteos süüdistawat. See wabatahtlise nuuskuri teade aitas sandarmitel Teppani, kes Wologdast asumiselt põgenenud oli, kinni wõtta ja tema asumisepaika tagasi saata.

1904. aasta jooksul Liiwimaal sandarmiwalitsuse salawalwe all olejate nimekirjas,

mis kubermangu sandarmiwalitsuse ülem polkownik Wolkow 31. detsembril 1904 politseidapartemangu selle tsirgularide tagajärjel saadab, leiame 94 isiku, peaaesjalikult Läti tööliste, siis Wene, Juudi, Läti ja Kaukasi üliõpilaste nimed ja 4 eestlast:

Ruga, Karl (Karp) Iwani poeg, loomaarsti-instituudi üliõpilane, rewolutsioonilise sisuga üleskutsete Wene keelest Eesti keelde tõlkija, mida Tartu ülikooli rahwuslike üliõpilaste-grupete ja organisatsioonide ühendawa nõukogude nimel wälja antakse; oli läbikäimises kuriteolise organisatsiooni liikmetega, mis „Tartu loomaarsti-instituudi üliõpilaste korraldawa komitee“ nime kandis.

Ast, Karl Widriku poeg, Wõru maakonna, Orawa walla talupoeg, rewolutsiooniliste lendlehtede Eesti keelde tõlkija.

Ruttik, Adele Matsi tütar, Puschkini nimelise naisgümnaasiumi õpilane Tartus; läbikäimises kuriteolise organisatsiooni „Tartu loomaarsti-instituudi üliõpilaste korraldawa komitee“ liikmetega; wõttis osa selle organisatsiooni poolt wäljaantawate lendlehtede laialilaotamisest ja wäljaandmisest.

Jürmann, Linda Reinu tütar, Põltsamaa walla liige, rewolutsiooniliste waadetega.

1905. aasta jooksul kaswas nende arw märksa, nagu näha on 9. jaanuaril 1906. aastal sama polkownik Wolkowi poolt sissesaadetud nimekirjast. Selles nimekirjas seisawad eestlastest (sandarmiwalitsuse klassitus):

1) Anarhistlike woolu esitajad:

1) Gottlieb Ast¹⁾, 2) Aleksander Kesküla, 3) Friedebert Mihkelson

¹⁾ Needsamad seisawad ka II gruppe nimekirjas, millesse tegelikult ka Kesküla kuulus. Nähtawasti oli sandarmitel sel ajal õige udune ettekujutus rewolutsioonilistest parteidest ja nende tegelastest, sest et mõnigi siin nimekirjas seisja partei liige pole olnud. Toim.

II) rewolutsiooniliste eestlaste grupe „W. S.-D. T.-P. Tartu grupe“:

1) Gottlieb Ast, 2) Karl Ast — mõlemad kadusid 12. detsembril, 3) „Uudiste“ kaastöeline Wold. Grünstamm, 4) eraadwokat Gust. Kotsar, 5) Fried. Mihkelson, 6) Alma Ostra, 7) wann. adw. abi Amand. Olesk, 8) end. üliõp. Karp Ruga, suri 4. novembril, 9) Adele Ruttik, 10) Puschkini gümn. õp. Luise Sõra, 11) tal. Jaan Sõra, 12) Mart Sõra, 13) „Uudiste“ toim. Peeter Speek, kadus 12. dets., 14) tal. Jaan Sosi, 15) Johan Sosi, 16) Aleksander Tasa, 17) Rud. Tasa, 18) tal. Karl Tärna, 19) gümn. õpil. Alma Ein, 20) loomaarsti-inst. üliõp. Reinh. Jürgens;

III) äärmise rewolutsioonilise sihiga isikud:

1) üliõpil. Nikolai Sambikin²⁾ 2) loomaarsti-inst. üliõp. Aug. Arras.

Lendlehed Liiwimaal.

Samal 1904. aastal saadab Liiwimaa kubermangu sandarmiwalitsuse ülem polkownik Wolkow veel politsei-departemangu järgmiste lendlehtede tõlked:

2. märtsil: Tartus hektograhwereitult laialilaotatawast eestikeelsest lendlehest, mis algab sõnadega: „Mille eest meie Wene soldat surema peab“; allkiri: „Sotsiaal-demokraatline grupe Tartus“;
17. märtsil: sealsamas laialilaotatawast lendlehest „Mispärast tsaariwalitsus sõda algas“; allkiri: „S.-d. grupe Tartus“;
27. märtsil: 21. ja 22. märtsi wahel õöl Wõrus laialilaotatud lendlehest „Sõda sõjale“, mis lõpeb sõnadega: „Elagu rahwuswaheline üleilmiline tööliste ühendus, maha sõda, kadugu isewalitsus ja elagu rahu“. Lendlehe on Wene

keelde tõlkinud, nagu hiljemgi mitmel korral, Kusma Palo;

10. aprillil: aprilli esimestel päewadel Tartus laialilaotatud tõlke „Iskrast“: „Sõja puhul“;
10. aprillil: Tartus 16. märtsil awaldatud lendlehe „Wabastamise päewaks“; leht kandwat pitsatit: „Sotsiaal - demokraatline grupe Tartus“; K. Palo tõlkest on näha, et lendleht sellest jutustab, et 85 aastat tagasi toimetatud „wabastamine“ Liiwimaa talurahwale ainult nimelise wabaduse on toonud, kuna ta endiselt orjaks on jäänud;
17. nowembril: Wõrus 10. nowembri õöl laialilaotatud lendlehest „Sõjameestele“;
8. detsembril: Tartus laialilaotatud lendlehest „Ärkagem“, mis lõpeb sõnadega: „Elagu rahwariik!“ ja allkirja: „Edu nõudjad eestlased“ kannab;
8. detsembril: Sealsamas laialilaotatawast lendlehest „Juba 8 kuud weereb waenuwanker“, allkirjaga „Sotsiaal - demokraatline grupe Tartus“.

Mõned Tartu lendlehed.

Üksteistkümmes kuu õõtsub juba Kauges Idas sõjatuli. Üksteistkümmes kuu walatakse juba meie wendade ja poegade werd kauge Mandshuria wäljadel — wäljadel, mis meile senini tundmata oliwad, mida meile iialgi tarwis ei olnud. Kolmas kord juba korjatakse meie kitsalt kodumaalt sõjamehi, riisutakse meie toitjad ning aita-
jad, et neid werest aurawal sõjawäljal armutalt maha tappa.

Isad peawad oma pered abitult maha jätma, mehed naistest, pojad emadest walutawa rinnaga lahkuma. Igalt poolt kostawad hädakisad, igal pool kajab meelegeitlik nutt ja woolawad kuumad põletawad pisarad.

Aga seal, Mandshurias, lõõmab sõjatuli, ägawad meie tublimad rahwapojad turtsuwate wereojade sees; iga

²⁾ Sambikin oli pahempoolne üliõpilane, mingit äärmust tema ei esitanud. Toim.

päew surub tuhandate eluküünla suikuma, iga päew walmistab meile sada-sid santisi. Kuid mispärast?

Mis tarwis?! Kas meile, ausatele tööinimestele, talupoegadele on seda sõda tarwis?

Kas on meile Mandshuriat tarwis, mille eest nüüd werd walatakse? — Ei, tuhat korda ei! Kõik Mandshuria paremad maalapid on nüüd juba hiinlastega täidetud, kuna tühjad kohad põllupidamiseks täitsa kõlbmatad on. Aga mispärast siis sõditakse? Kes on selles hirmsas werewalamises süüdi? Praegune hirmuwalitsus on selles sõjas süüdi. Kõik need paksude kõhtudega isandad, keisri pailapsed, kes teiste waewast on harjunud elama, kannawad oma küljes koledat Kaini märki.

Nemad kuulutasid Peterburis sinise laua taga istudes selle sõja wälja, ilma et rahwa rahulolemist oleks küsinud.

Nemad oma isiklikkude kasude pärat paniwad suurtükid hüüdma ja pilluwad rahwa werega teenitud kopikaid armutalt wälja. Nemad saadawad uusi ja uusi mehi surma täitmata kõrisse. Wennad, kas wõime niisuguste metsikute tegude juures külmawereliseks jääda, kas ei lähe igauhe käsi rusikasse niisugust ülekohtu nähes. Ainult meie Wenemaal, kus kõik ühe rumala tsaari käsu järele tehakse, on wõimlik inimeseõigusi nii häbematalt mudasse tallata. Niikaua kui rahwa asju kõiksugused kelmid ametnikud ja päwawargad ajawad, ei ole parandust loota. Meie ei wõi sõnagi kaasa ütelda, kui meie higi ja werega teenitud krossid sõjapõrgus sulatatakse. Kes on selle peale julge, et meie Jaapaniga sõda lõpetades järgmisel päewal jälle inglastega ehk mõne teise riigiga weriselt kokku ei pörka? Ei keegi, ei keegi!

Sellepärast peame meie praeguse riigikorra muutmist nõudma, peame oma asjade ajamist iseennete kätte wõtma. Igal pool laialises Wene riigis on suur liikumine praeguse häwitawa walitsuse korra wastu alanud, kõik rahwad on ärkwel.

Kõik nõuawad wabadust. Ja see on täiesti arusaadaw: miks peaksime siis meie keskaja rõhumise all elama, miks-pärast ei wõi meie neidsamu õigusi tarwitada, mida paljud teised rahwad juba ammu omale on wõitnud. Nõudke rahwasaadikute kogu — parlamenti. Ärge uskuge, kui walitsuse ametnikud teile ütlewad, et need wabaduse eest sõdijad, kelledest praegu kõik wangikojad kubisewad, rahwa waenlased ja rumalad mässajad on. Ei! Nemad on rahwa tõsised sõbrad, nemad kannatawad rahwa wabaduse eest wõideldes. Rahwa tõsine waenlane on rusuw tsaariwalitsus, rahwa waenlane on keiser ja tema kõiksugused käskjalad — ametnikud, kes häbematalt töörahvast riisuwad. Nemad riisuwad meilt meie paremad pojad, nemad pilluwad meie warandust oma rumala tujude täitmiseks. Ärgeake üles kõik, kellede rinnas kangelase jõud paisub. Ärgeake üles kõik, kes wabadust ja walgust armastawad! Wõitluses wõidame omale õigused, sõdides häwitame ülekohtu. Ja peakski mõni meite seast wabaduse eest wõideldes langema, siis sureb ta õige ja püha asja eest ja tema mälestus ei kao iialgi. Enne kui teid Mandshurias keisri wägiwalla eest ära tape-takse, seiske parem siin eneste õiguste eest.

Wõideldge ja langege rahwa wabaduse eest!

Meie wõime ise oma asju ajada. — Kadugu mädanenud isewalitsus!!!

Tartus, detsember 1904. aast.

(Schapirograhwil paljundatud). Sm. Otti mälestuse järele saadi selle lendlehe läti keelne tekst Riüst, s. Aboltin tõlkis ta Wene keelde, G. Ast ehk Ruga — Eesti keelde. Teda trükiti mitu korda, laotati laiali üle maa, muu seas trükkis teda (Rei jutu järele) päewapiltnik, kes elas Wiljandis, oma algatusel, hektograhwil. Arwatawasti oli see lendleht üliõpilaste liidu-nõukogu wäljaantud.

**Kõigi maade töölised, ühinege!
Wenemaa Sotsialdemokraatline
töölise partei Tartu grupe.**

Seltsimehed ja tööennad! Igal pool linnades wältawad wahetpidamata tööraha streigid ja uulitsalahingud politseiga, üle terve maa on rahwas kihamas, ja nii mõnigi pehme rüütli pesa lendab tulesambades taewa poole. Terwes riigis on kõrgemad koolid kinni ja kõik paremad tõsised rahwa haritud pojad asuwad tööraha keskel, et ühendatud jõul wägiwalla wastu wõitlust pidada.

Kust tuleb see kõik? See tuleb sellest, et meie olukord juba nii rõhuwaks on läinud, et teda enam ükski inimene wälja kannatada ei jõua. Rahameeste ja mõisnikkude kurnamise walitsuse wägiwald on juba nii kaugele läinud, et kas sure wälja wõi hakka wastu.

Wabriku omanikud, mõisnikud, tööandjad kisuwad wiimase riidehilbu ja leiwapalukese meie käest ära, kuna walitsus aga, nagu härg, meie werd joob ja igapäew - uusi maksusi meile kaela weeretab. Juba teist aastat peab see äraneeatud wägiwallawalitsus Mandshurias oma koledaid werepulmi, mis kümne ja sajatuhande noortemeeste elu maksab, ja sadandeid miljoni riigi raha neelab. Veel rohkem! Sadade wagunite wiisi warandust läheb teel jäljeta kaduma, s. o. ametnikud warastawad ära, nagu ajalehed wiimasel ajal kirjutawad. Wennad! Need miljoniid, mida walitsuse timukad hoolimata prassiwad, on ju meie were ja higiga teenitud kopikud... Kuid sellest ei ole veel küllalt! Walitsuse werehimu ei saa Mandshuria wereojadest veel täis, waid tsaar saadab oma timukaid üle maa laiali, kes nagu kiskjad loomad enesele saaki otsiwad. Iga päewaga suureneb niisuguste weremängude arw, nagu Peterburi, Warssawi, Riia, Kaukasi, meie mõisate ja teiste kohtade weresaunad, mida tsaari politseinikud, sandarmid ja kasakad peawad. Ja neid weresaunasi peab walitsus

nende kallal, kes oma elule parandust ja enestele inimese õigusi nõuawad, neid laseb timukate walitsus peksa, wangi panna ja maha tappa. Sest tsaariwalitsus oma timukatega mõisnikkudega ja rikastega tahab igawesti meie werd ja higi lakkuda, nad tahawad, et meie igawesti nende orjades jääksime. Mõisnikud ja rahamehed tööandjad katsuwad wiimast üdi meie kontidest wälja pigistada, walitsus aga on meilt kõik wabaduse ja inimeseõigused ära riisunud. Ei ole meil sõna-, trüki-, koosolekute-, streikimise-, seltside-, usu-wabadust ega isiku ja kodukolde puutumatus, sest iga politseinik wõib ilma kohtuta meiega teha, mis ta süda ihkab. Ja nüüd tahab see äraneeatud walitsus, et me ise endid omal kulul veel peksa, piinata ja ära tappa laseksime... Ei, wennad! Siin on jõledusele piir pandud! Selle wägiwalla wastu on wõitlust alganud! Mis peame nüüd tegema? Kõige esiti peame praeguse mõrtsukate walitsuse, mis meie wiletuse peapõhjuseks on, ära häwitama, sest niikaua, kui niisugune wägiwald wõimul on, ei ole meil inimese elu, ei saa me inimese õiguseid. Kuidas aga seda teha? Kõige pealt peame igasugused kroonumaksud maksmata jätma ning tööseismajätmise ja streikimisega mitte wõimalust andma rikastel neid maksa, walitsuse ametnikud koolidest, kohtudest ja igast asutusest wälja peksma ning omawalitsuse sisse seadma. Soldatiks mitte minnal Tagawaramehed ei pea mitte endid sõjaplatstile saata laskma, selleks on kõige parem abinõu kutsu- mise peale kodust mitte wälja minna, aga kui järele tuldakse, siis ennast ära peita. Kui terve kreis, terve maa sedawiisi teeb, kes jõuab siis kõiki ülesse otsida ja kogumise kohta tassida. Hädakorral wõib wallawalitsuses olewad raamatud, millede järele maksusid nõutakse ja soldatid ning tagawaramehi wõetakse, õigel ajal ära häwitada. Iga kord aga, kui walitsuse timukad meile wägiwaldselt kallale tungiwad, peame neid lihtsalt maha

lööma, sest teist inimlisemat abinõu nende werekoerade wastu ei ole olemas.

Kõiksugused walitsuse nõudmised peame tagasi lükkama ja ta plaanid täiesti nurja ajama niikaua kui ta langeb, ja ta peab niisugusel korral langema. Ühtegi meelitust ega lubamist, millega ta iseäranis wiimasel ajal meid petta püüab, ei tohi meie uskuda.

Ka maakogu kokkukutsumine ei ole muud kui pettus, sest sinna saawad ainult walitsuse timukad ja meie rõhujad kogutud.

Eil meie peame asja nii kaugele wiima, et isewalitsus kõige juurtega ära kaob ja täielik rahwa wabariik sisse saab seatud, kus terwe rahwa saadikutekogu uue riigikorra loob, uued seadused annab ja seaduste täitmise järele walwab, kus kõik ametnikud rahwa poolt walitakse. Ainult niisugune walitsuse-wiis annab meile täieliku wabaduse ja inimeseõigused.

Oma elu parandamiseks peame rõhujate-tööandjate käest palgakõrgendamist, tööaja lühendamist ja tööolude parandamist nõudma ning ühise tööseismajätmisega ja streigiga oma nõudmisi kinnitama. Maatöölistel, moonakatel ja kandimeestel on kõige kohasem suwiste tööde ajal streiki toime panna, iseäranis külwi, heina ja wiljakoristamise ajal. Mis teeb mõisaherra niisugusel ägedal tööajal, kui moonakad wiimse meheni töö seisma jätawad? Ta on sunnitud järele andma.

Purustamise-tööd ei maksa nii kergesti ette wõtta, sest see annab politseinikkudele põhjust waele astuda ning nõuab meie poolt kallid ohwrid.—Kõik rüütelkonna- ja kirikumaksud, jaama- ja postikohused, ning teeseadmised jne. peawad talupojad täitmata jätta; kõik walla wakumaad mõisa käest tagasi wõtma; jahi ja kalapüügi õigust ning maa ostuhinna protsendi wähendamist nõudma; ka mõisad tulewad walla piiridesse ja walla maksude alla wõtta jne.. Need on peanõudmised, mida niikaua peame nõudma ja nende kättesaamiseks wõitlust

pidama, kui nad täidetud saawad. Et seda kõike korda saata, peame kõik ühiselt ühendatud jõul wõitlema. Ühenduses seisab meie jõud. Sellepärast, wennad, kanname neid wabaduse mõtteid igale poole laiali, kogume endile seltsimehi kaaswõitlejaid; peame sala koosolekuid, asutame salaseltsisi ja kassasid, igal wiisil katsugem endid ühendada ja koguda, sest ainult ühendatud jõul jõuame wõidule.

Wennad, kui me igawesti orjadeks ei taha jääda, siis astume wõitlusesse. Aeg on käes, mis meie kõikide käest wõitlust nõuab ja ühendust tarwitab. Näitame nüüd, et meie aega oskame kasulikult tarwitada. Sest kes nüüd magab, see ei ole meie seltsimees.

Kes nüüd meile rahulugusid laulab ja äraneetud walitsuse palwele manitseb, see on meie kõige pahem waenlane ja nurjatu äraandja.

Kadugu isewalitsus!

Elagu rahwa wabariik!

Tartus 12 apr. 1905.

Andke seda lehte kõikidele oma seltsimeestele lugeda.

(Schapirograhwi peal paljundatud).

„Kuriteoline organisatsioon“ Tartus 1905. a.

8. aprillil teatab kubermangu sandarmiwalitsuse ülema abi Tartus rittmeister Pokroschinski, et tema 4. aprillil uurimist on alanud, Riia ringkonnakohtu prokurori-abi W. Elmani ülewaatuse all, Tartus tekkinud „kuriteolise organisatsiooni“ asjus. Põhjust uurimise algamiseks on annud kirjawahetus, mis leiti talunikkude Oskar Mihkli poja Elefandi ja Amalie Hansu tütre Undi läbiotsimisel ja mis põhjust annab neid süüdistada sellesse organisatsiooni kuulumises.

Samal ajal algas Wõru maakonna ülema teate põhjal 28. märtsist samasisuline uurimine sealse Kaagjärwe wallakooli õpetajate Tsekurnise

ja Aleksander Sepa üle, mida kubermangu sandarmiwaliitsuse abi Wõrus alampolkownik Baikow prokurori-abi Buslo ülewaatuse all toimetas ja mis Tartu organisatsiooni looga ühte liideti. Liiwimaa kubermangu sandarmiwaliitsuse ülem polkownik Wolkow teatab salakirjadega politsei-departemangu: 31. märtsil: Wõru maakonnaülema teatanud, et Kaagjärwe wallakooli õpetaja Tsekurnis ja selle abi Aleksander Sepp Wõru maakonna talurahwa hulgas kuriteolise sisuga lendlehti laiali laotanud, mispärast nende juures läbiotsimine ette wõetud. Sepa juurest leitud mitu tema walmistatud eestikeelse lendlehe käsikirja (mustalt) ja kirjawahetus, mis tõendab tema osawõttu kuriteolisest organisatsioonist, mis ülesandeks on wõtnud riigis olewat ühiskondlist korda kukutada.

Selle põhjal on sandarmiwaliitsuses kriminaalkohtupidamise seadustiku 1035. paragrahwi korras süüdistust alatud tähendatud Tsekurnise ja Sepa wastu kriminaal-seadustiku 126. paragrahwi järele; 1 aprillil: Tartu maakonna sandarmi ülem saanud agentide kaudu teateid, et Tartus eestlaste keskel kuriteoline organisatsioon on tekkinud, mis eesmärgiks on pannud keelatud kirjanduse lugemise ja selle laiali-laotamise; ka tegewat organisatsioon kihutustööd Tartu tööliste ja Tartu maakonna talurahwa hulgas rahutuste tekitamiseks. Agentide teadete järele wõtawat sellest ringist osa peale teiste: Tartu ülikooli üliõpilased Gottlieb Friedrichi poeg Ast, tema wend Karl Ast, Aleksander Mardi poeg Kesküla, Jaan Henu p. Sarw, rahwakoolide inspektori kirjatoimetaja Oskar Mihkli p. Elefant, Tartu ülikooli lõpetanud August Jüri p. Hanko, loomaarsti instituudi üliõpilane Karp Iwani p. Ruga, kaks wenda Tassad (kelle nimed teadmata on), mingisuguse Peterburi kooli õpilane Jaan Peetri p. Sõra, Mart Peetri p. Sõra. Tartu naisgümnaasiumi õpilased Adele Matsi tütar Ruttik, Alwine Willemi t. Ein,

gümnaasiumist wälja heidetud Liisa Peetri t. Sõra, Ostra ja sama gümnaasiumi õpilane Unt. Selle tagajärjel on ette kirjutatud 1035. paragrahwi korras uurimist ette wõtta.

11. mail: Kaagjärwe wallakooli-õpetaja Tsekurnise süüdistuseasjas ülekuulatud Al. Sepp seletanud 5. mail, et Tartus sealse ülikooli ja loomaarsti-instituudi üliõpilastel ja Puschkini nimelise naisgümnaasiumi õpilastel rewolutsiooniline organisatsioon olemas on, mispärast otsustatud see süüdistusasi Tartu organisatsiooni süüdistusega ühendada.

Iga süüdistatawa kohta on oma akt olemas, millest mõned iseloomustawad teated wälja wõtame:

1) Al. Sepp: Süüdistuse alus: Wõru maakonna I jaoskonna talurahwaasjade komissari parun Kleieri, politsei-urjadniku Johan Mängeli ja Wõru maakonna-ülema kirjutaja Bernh. Eleri seletused, et Sepp warsti peale kooliõpetaja ametisse astumist olewat seletanud, et ta Tartus Treffneri koolis õppides (2kuud) rewolutsioonilisesse organisatsiooni kuulunud, mille ülesandeks olewat Wenemaal isewaliitsuse kukutamine, et seal lendlehti walmistatud, milles talurahwale selle rõhutatud seisukorda selgitatud ja soowitatud wabariigi sisseseadmist nõuda; tihti lauldud rewolutsioonilisi laule; läbiotsimisel leiti 6 rewolutsioonilist kirja; wahi all Wõrus 26. märtsist;

2) Amalie Unt: on kuriteolise organisatsiooni liige, mis tööliste ja talurahwa rahutuste heaks kihutustööd teeb; läbiotsimisel leiti: kuriteolise sisuga käsikiri W. S.-D. T. P. II kongressi üle ja paberitükk wiolet hektograhwitindi plekiga. Elefandi läbiotsimisel leiti kirjawahetus Undiga; aresteeritud 7. apr.; 12. mail wabastati politsei walwe alla;

3) Aleksander Tasa: kirjutaja, elab Tartu naisgümnaasiumis teeniwa isa juures; läbiotsimisel leitud 3 lendlehte, mis olewa korra kukutamisele kutsuwad; 13. apr. aresteeritud;

4) Herm. Kuusik: Stokmari lukusepatöökoja mehaanik; süüdistuse

alus — läbiotsimisel Tallinnas tema juurest leitud W. S.-D. T. P. Tallinna komitee üleskutse ja kolmanda isiku Joh. Tomsoni kaudu kirjade saamine; 14. aprillil Tallinnas aresteeritud;

5) Karp R u g a: süüdistatawa Al. Sepa seletuse järele on Tartu organisatsiooni liige; 19. aprillil Sangastes aresteeritud; 28. juulil haiguse tagajärjel politsei walwe alla wabastatud;

6) Jaan S ö r a: loomawelsker; 1904. aastal oli süüdistuse all 103. ja 130. paragrahwide põhjal ja anti peale türmist wabastamise politsei walwe alla; Sepa seletuse järele organisatsiooni liige; aresteeritud 19. apr.;

7) Rud. T a s a: Sepa tunnistuse peale aresteeritud 19. apr.;

8) Aleksander K e s k ü l a: oli 2 aastat rewolutsioonilise süüteo eest wahi all¹⁾; Sepa seletuse järele aresteeritud Tallinnas;

9) Aleksander J a a n s o n: Treffneri kooli õpilane; Sepa seletuse järele walmistanud 23. jaanuaril pommi, mida kawatsetud korratuste ajal neisse wisata, kes rahustama tulewad; 30. juulil aresteeriti Kilingi wallas; läbiotsimisel leitud 2 kirjutatud marseljeeset, 4 püssi-tongi ja 6 haawlit

¹⁾ See on nähtawasti Sepa wale, kuna Kesküla alles Tartus tegewusesse astus.

(Natukene wähe pommi tegemiseks! Toim.);

10) Oskar E l e f a n t: Tartu gümnaasiumi ja II raiooni rahwakoolide-inspektori kirjatoometaja; õppinud Janssoni raamatupidamise kursustel Peterburis; läbiotsimisel leiti kirjawahetus, mis tema organisatsiooni-kuulumist tõendab; aresteeriti 7. apr.; Sepp tunnistas, et Tartust ära sõites ta oma hektograhw Elefandi poole jätnud; läbiotsimisel leitigi Sepa kiri, milles see palub Elefanti kellegile Jaaksonile obstruktsiooni edasi anda ja hektograhw wälja saata, aga nii, et tema nime ei nimetaks; kirjawahetus Tasaga mässudest ja meealwaldustest Tartus ja Peterburis ja selle üle, et üks „frukt õhku sai lastud“.

Edaspidisest kirjawahetusest on näha, et Elefandi palwe 19. juulist 1905 teda wahi alt wabastada tähelepanemata on jäetud, kuna teda 126 § järele wastutusele on wõetud Tartus tekkinud s.-d. organisatsiooni kuulumise pärast, kuna pealegi Sepa poolt äraantud organisatsiooni liigete juures kawatsetakse läbiotsimisi toime panna. Ühenduses oktoobri rewolutsiooniliste sündmustega lõpetati Elefandi asi ära, kuna wiimasele tema wabastamise-palwele siseminister peale 17. oktoobri resolutsiooni peale pani: külap see elewant (СЛОЖ) on juba waba!

Läti küttide kümnendaks aastapäewaks.

Läti töölised ja talupojad, nii Nõukogude-Liidus kui ka traataia taga, mälestasid 30. mail s. a. Läti punaste küttide kümnendat aastapäewa. Läti punaseid kütipolkusid ei ole küll enam, kuid mälestus selle kuulsa, kõrgemal määral klassiteadliku ja ennastsalgawa, kuigi wähesearwulise Oktoobrirewolutsiooni wäeosa sõjalise tegewuse üle elab Läti proletariaadi hulgas. Mitte ainult Läti proletaarlased ei mälesta Läti küttisid, neid tuntakse ka mujal, iseäranis tegeliste kodusõjast osawõtjate hulgas, kes õlg

õla wastu ühes Läti küttidega wõitlesid lugemata kodusõja wäerindadel, iseäranis neis kohtades, kus otsustamisel oli nõukogudewõimu saatus!

30. mail 1917 kuulutas ühendatud Läti polkude saadikute kongress ühel häälil ennast ajutise walitsuse wasta-seks ja nõudis terve wõimu andmist nõukogudele. Sellega eraldas Läti tööliste ja maatameeste kogu ennast Läti rahwuslastest, kes tsaariwalitsuse ees lõmitades Läti polgud löid, et sellega kahepeega kulli tiywa all wäikesi omawalitsuse-õigusid saada —

kehvamate kihtide rahvuslikuks koorimiseks. Kaugemale praeguste Läti iseseiswuslaste ihaldused sel ajal ei ulatanud. Läti polkude saadikute kongress aga lõi lõpulikult lahku oma kodanlusest ja astus kindlalt enam-luse lipu alla.

Selles sammus kui ka kõiges järgnevas Wene proletaarse rewolutsioonile truuus teenistuses ei olnud midagi imelikku ja ootamatut. Läti kütid olid 1905. aasta wõitlussalkade ja „metsawendade“ pojad ja nooremad wennad, nemad wõrsusid meesteks iseäranis terawa klassiwõitluse tingimistes, iseäranis raske poliitilise rõhumise all. Läti proletariaat oli kolmest küljest tule all: Saksa parunite, Wene sandarmite ja Läti hallparunite poolt. Selles risttules, samuti ka imperialistlike sõja tules heitsid Läti kütid enestest ära rahwusluse ja saiwad tõelisteks proletaarse Internationaali soldatiteks, „proletaarse rewolutsiooni garibaldlasteks“^{*}). Tsaar-kindralid, kättemaksu-ihas „1905. aasta eest“, ajasid ühes Läti rahwuslaste ja demokraatidega Läti polkused lausa tapale (ainult ühes lahingus kaotasid Läti polgud 60% oma koosseisust) ja aitasid selleks ka kaasa. Läti polkude toetusel murdsid enamlised organisatsioonid Kerenski wõimu 12. armees ja wasturewolutsioonilise „rahwuslise bloki“, ja walmistasid 12. armee Oktoobrirewolutsiooni wastu, millega ülestõusnud Piiteri töölistele ja soldatitele lähem seljatagune kindlustatud sai.

^{*}) Garibaldi — kuulus Itaalia kangelane, kelle tegewusel Itaalia rahwusline riik loodi.
Toim.

Pärast oktoobriwõitu läheb mitu Läti polku Smolnõi kaitseks ja wõitluseks Poola leegionide ja kaledinlaste wastu. Pärast Liiwimaa okupeerimist sakslaste poolt taganewad kõik Läti polgud Wenemaale, kus nõukogudewalitsus nendest Läti küti-diwiisi wormeerib (1. numbriline diwiis punases sõjawäes).

Iseäranis suur oli Läti kütide tähtsus 1918. a., kui punane sõjawägi alles organiseerimisel oli ja kui lätlastel tuli rewolutsiooni kaitset korraldada rewolutsiooni keskkohades (Läti kütt Smolnõi, Kremli, Nõukogude kongressi j. n. e. kaitsel — oli iseloomustaw kuju kõige 1918. aasta wäitel) ja kanda oma õlgadel pearaskust „rahwasõjawäe“, tsheho-slowakide ja Krasnowiga. Läti kütide lahinguteenustest peab eriliselt äramärkima pahempoolsete s.-r.-ide mässu mahasurumist Moskwas. Ka hiljemalt 1919. ja 1920. a. täitis Läti diwiis lööküksandeid wõitlustes Denikiniga (Orjollikromõi juures), Judenitshiga (Pawlowski juures), Wrangelliga (Kahowka ja Perekopi juures).

Läti kütide truu teenistus nõukogude-wõimu ees ajas marru kõiki nõukogude-wõimu wastaseid. „Lätlaste ja hiinlastega“ kollitati elanikka, lätlasi wangi ei wõetud. Rahwuswahelise imperialismi agendid püüdsid Läti kodanluse abiga mitmel korral Läti diwiisi häwitada.

See ei läinud neil korda. Läti kütid täitsid oma rewolutsioonilist kohust lõpuni ja lahkusid lahinguwäljalt alles siis, kui sõjariistus wasturewolutsioon lõpulikult purustatud sai.

R. Bause.

Läti kütidest.

Peale Kuuramaa waldamist Saksa Willemi sõjawägede poolt läks Läti kodanlusel korda suuremat osa Kuuramaalt wäljapõgenenuid Läti kodanikke wormeeritawaisse rahwuslistesse polkudesse meelitada, kes tolajal oma kodukolde kaotanud ja koguniste ilma peawarjuta olid ja kõik elamisewõima-

luste poolest äärmiselt kitsikus olukorras asusid.

Sarnast olukorda 1916. aasta algusel ära kasutades läks Läti kodanlusel Riia wäerinnal korda 3 polku wormeerida, mis esimese Läti rahwuslise brigaadi moodustasid.

Peale selle saadeti sunduslikult seljatagustest kui ka väljasõjawäe tegevatest osadest seal teenivad Läti sõdurid wormeeritawa Läti tagawarapataljoni käsutusele; wiimaste hulgas oli ka palju eestlasi, kes ühel kui teisel põhjusel Läti tagawarapataljoni täiendusena saadeti.

Liini-tegewuses Riia väerinnal langesid kogu 1916. aasta jooksul raske-
mad lahingu-ülesanded nii pealetungimise kui ka kaitse eesmärgil Läti polkude peale. 1916. aasta juulikuul lahingus kaotasid Läti kütipolgud pea-aegu oma terve meeskonna surnutena ning haawatutena, nii et Läti kütipolkude tagawarapataljon, mis Tartus asus, oma kohuseid ei jõudnud täita Läti polkudele täienduste andmises.

Suurte pingutustega (Wene väeosadest sunduslikul teel lätlasi Läti väeosadesse saatmise abil) said Läti polgud detsembrikuus 1916. a. jälle täiendatud ja sõjawõimelisteks, ja kuulsas lahingus Kuulipildujate-mäe all 1916. aasta detsembrikuu teisel poolel wõis Läti kodanlus ja tsaariwõim jälle tuhandaid Läti sõdurisi soorabadesse igawesele unele saata, sest kaotused olid Läti väeosadel selle Kuulipildujate-mäe sakslaste käest ärawõtmisel suured.

Läti S.-D. T. P. töötas sel ajal käsikäes W. S.-D. T. (e.) Parteiga, temal olid Lätimaal igalpool tugewad organisatsioonid, mida tsaari sandarmid isegi sõjaseaduse abil häwitada ei jaksanud. Loomulik, et partei peagi Läti polkudes mõjuwõimu omandas.

Läti polkude teenused rewolutsiooni ees peale 1917. a. weebruari-rewolutsiooni on üldiselt tuntud.

Tähtsat osa edendasid Läti kütiwäeosad ka Eesti rewolutsioonilises liikumises Walgas ja Tartus, iseäranis siis, kui septembrikuu algul Läti tagawarapolk oma ülema polkownik Franzijuhatusel Tartusse tuli, kus tema koosseisus üle 500 mehe enamlaste-partei liikmeid oli, nende hulgas palju häid aktiivseid partei-tegelasi, nagu lipnikud Bruneneek, Jannel, Strauss, Ja-

nowski, sõdurid Ruude, Weegis, Kalninid, Glusta ja teised.

Kohe Tartusse jõudes asusid nad hoogsalt parteilisele ja nõukogude tööle. Waliti ümber Tartu nõukogu, kus waremalt es-erid ja vähemlased peremeest mängisid. Juba septembrikuus oli kõik wõim Tartus terwelt nõukogude käes ja seda tuleb just eestkätt Läti tagawarapolgu seltsimeeste teenuseks lugeda.

Ka oktoobripöörde ajal mängis Tartus olew Läti tagawarapolk oma aktiivse tegewusega suurt osa, nimelt takistas ta kasakate ja teiste mustasajaliste wäeosade liikumist wäerinnalt rewolutsioonilise Piiteri peale, keda nõukogudewõimu kukutamiseks Kerenski walitsuse poolt välja saadeti.

Läti kütide edaspidised teenused rewolutsiooni ees on määratud. Neid üles lugeda ei luba selle kirjatüki ulatus. Tuletame meele ainult neid wäerindasid, kus Läti kütid õlg öla kõrwal wõitlesid Eesti punaste sõjawäeosadega. Juba 1918. a. warasel kewadel kaitsesid lätlased ühes sel ajal wormeeritawa 1. Eesti kommunistilise pataljoniga nõukogudewõimu keskkoha — Smolnõid. Ühes sama pataljoniga wõitlesid Läti kütid tshehoslowakide wastu. Läti kütid puhastasid Pihkwa-Walga raudtee walgetest peale Saksa okkupatsiooni langemist. Nemad kaitsesid peale Eesti punaste wägede taganemist Tallinna ja Tartu alt suuremat osa Lõuna-Eesti wäerinnast mere ja Peipsi järwe wahel. Punase Läti saatus oli lähedalt seotud seisukorraga sellel wäerinnal.

Üheskoos Läti diwiisiga wõitles Eesti iseseisew brigaad Dünaburgi all. Ühes Läti diwiisiga murdis Eesti diwiis Denikini ja Wrangelli wastupaneku Lõuna wäerinnal.

Läti punaste kütide wõitlus minewikus oli lähedalt seotud Eesti punaste kütide wõitlustega. Ühes nendega saame wõitlema ka tulewikus, ühes nendega loome punase Läti ja Eesti.

Kuulsa ja wõidurikka Läti kütide wennas-diwiisi 10. aastapäewa puhul

terwitame endise Eesti punase kütidiivi sõjameeste nimel Läti seltsimehi ja hüüame terwele proletariaadile: „kes oma klassiwaenlast wõita tahab, peab nii wõitlema, kui wõitlesid Läti punased kütid kõikidel klassisõja wäerindadel.“

Elagu meie kuulus ja wõidurikas punane Läti kütide wennas-diwiis!

Elagu kommunistline punane sõjawägi!

Aleks. Jea ja Al. Jänes-Janson.

Wõitlused Pihkwa all (mai 1919).

Seisukord Eestimaa wäeliinil maikuus 1919.

Wene mustasajaline loodekorpus tsaari kindrali Rodsjanko juhatusel oli ennast maikuu algul lahinguwalmis seadnud. Korpuses oli umbes 4.500 meest, kelle hulgas wäga suur protsent ohwitserisi. Rapla-Kohila ümbrusest, kus Wene walgekaartlased oma Eesti soost hooldajate tiiva all ennast walmis olid seadnud, wisati korpus Narwa alla. Laidoneri ja Rodsjanko wahel töötati järgmine plaan välja:

1) Kindral Rodsjanko tungib Narwa-Jamburi sihis Peterburi peale. Samal ajal wõtab Balahowitshi lentsalk Oudowa ära ja arendab oma lööki Pihkwa sihis. Mererannal tegutsewad 1. Eesti diwiisi osad, mida Inglise laewastik admiral Covani juhatusel toetab.

2) Kindral Laidoner kindlustab Rodsjanko pealetungi Peterburi sihis, tagasi hoides punaste pealesurumist Pihkwa-Marienburgi all.

Operatsioon algas 12. V. 19. Ootamata löögiga läheb loodekorpusel korda punaste wäerinnast Jamburi ja Oudowa sihis läbi murda. Walgekaartlaste kätte langeb end. kindral Nikolajew, kelle brigaad sisse piirati. Wana aus kindral, kes ennast täiesti töölistalurahwa punawäe teenistusesse oli annud, lükkab walgete ettepaneku nende poole üle tulla põlgawalt tagasi. Ta maksis selle eest oma eluga.

Polkownik Balahowitshi salk, kuhu kuulusid Balti(mõisnikkude) polk ja ratsa-eskadron, Balahowitshi ratsa-polk, partisaan-salk ja 2 pool-patareid, waldas kohaliste kulakute toetusel 15. mail Oudowa. Salk — umbes 2000

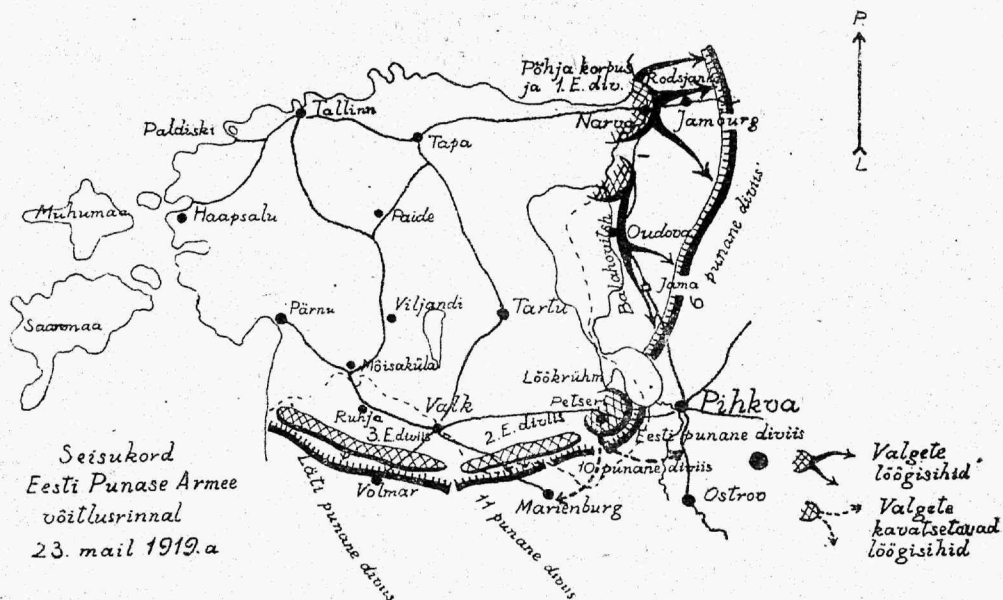
meest —, millele teel igal pool kohalisi walgekaartlasi lisaks tuli, liikus kiirelt mööda raudteed Pihkwa poole ja ligines juba Jama jaamale. Teine salk tungib Plüssa jõe sihis Strugi peale. Punaste Peipsi-grupe (3., 7. ja 163. kütipolgud — umbes 1000 tikku ja 4 suurtükki) taganeb kiirelt ülekaalu eest. Pihkwat ähwardab löök seljatagant.

Nagu teada oli punawäe ja ühes sellega ka kogu Nõukogude Wene seisukord sel ajal raskem kui kunagi enne. Igast küljest ähwardasid meid walgete püssitükid. Arhangelski alt mööda Põhja-Düüna jõe tungisid lõuna poole inglased ja ameeriklased. Nende laewad ja lennukid pommitasid meie seisukohti. Liitlased katsusid kõigest jõust Koltshaki wäeosadega ühendusse astuda, mis laial wäerinnal Permist kuni Orenburgini tegutsesid. Urali steppides tegutsesid walged kassakad. Lõunas — Wolga jõest kuni Dneprini — tungis Moskwa poole Denikin. Galiitsias ilmus uuesti Petljura oma salkadega. Wolõnias ja Walges Wenes tegid poolakad pealetungimisekatseid, Leedus — kohalised walgekaartlased ja Balti mõisnikud. Mitmel pool punawäe seljataga töötasid wasturewolutsioonilised wäejooksikute ja kohaliste hallparunite banded („rohelist“) Kõik need walgekaartlised tikud ähwardasid kogu Nõukogude-Wenemaad — esimest töörahwa wabariiki weres uputada.

Eesti ja Wene mustad olid oma pealetungiks kõige parema aja walinud. Kui punane Peterburg oleks lan-

genud, siis oleks ka Eesti walged oma tallipoiste „autasu“ Wene mustade saagist saanud. Inglased lubasid punasest laewastikust Laidonerile paar lotja endistele lisaks. Rodsjanko,

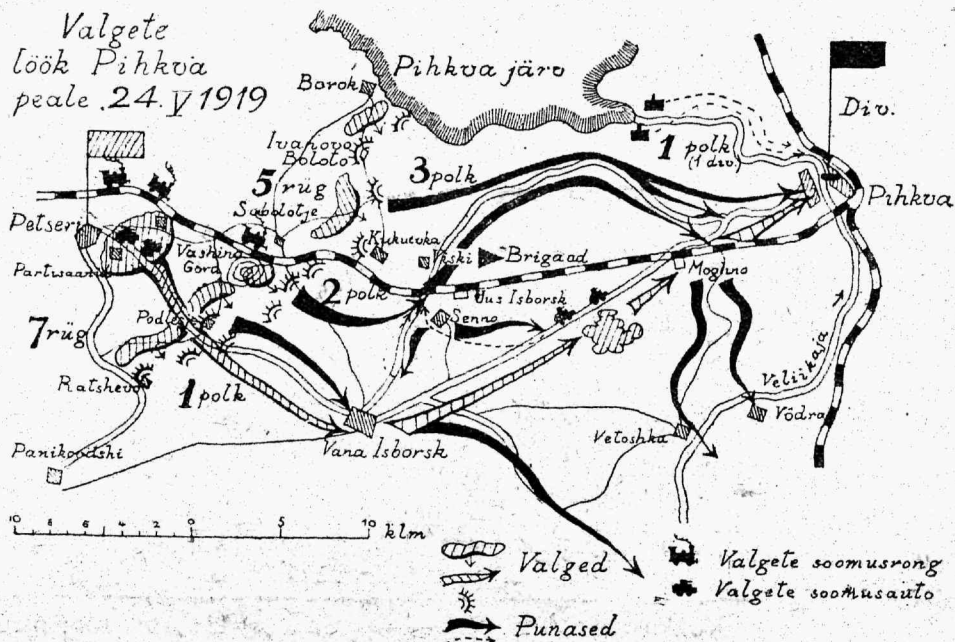
krahw Pahleni ja Balahowitshi edu, kelle wäeosad juba Gatshina, Luuga ja Strugile liginesid, ei annud enam Eesti walgetele rahu. Laidoner kartis, et saagist ilma jääb. Seal siis hau-

duski Eesti walgewäe ülemjuhatus oma pealetungi-plaani wälja. Selle plaani üks tähtsam osa oli — Eesti pu-

nase küti-diwiisi elawa jõu arahäwitamine. Ametliselt aga, rahwa ja sõdurite petmiseks, anti sellele

Valgete löök Pihkwa peale 24. V 1919

plaanile teine nimetus: „sõjategewuse waenlase maaalale wiimine“. Laidoneri plaan oli lühike ja lihtne: Pihkwa sihis pealetungile asuda, „haarata punaseid (s. o. Eesti punast diwiisi — H. T.) lõuna poolt, taganemisetee Ostrowi peale ära lõigata ja Peipsi järwe kaldale suruda“*). Nii

*) „Eesti Maa, rahwas ja kultuur“. Kindral Sootsi ülewaade „Eesti Wabadussõda“.

siis pidi plaani järgi Eesti punane diwiis Pihkwa järwe ära uputatama ehk lahingus ära hävitatama.

Eesti punase armee wõitlusrinnal oli jõudude wahekord sel ajal järgmine:*)

*) Andmed kindral Sootsi ülewaatest ja punawäe arhiivi-materjalidest (Eesti punase armee lahingukoosseisud 22. V. 19).

W a l g e d

	Täägid	Mõõgad.	Kuuli- pildujad	Suur- tükid.	Soomusjõud.
Peipsi grupe (Balahowitsh)					
Balti polk, partisaansalk, ratsapolk ja eskadron ja suur-tükiwägi	2.000	500	?	?	?
Petseri grupe					
Sakala partisaanide pat-n, 7. rügement, skoutide pat-n, Rootsi salk, soomusrongid ja tagawara pat-n, Kalewi malewa, Kuperjaanowi partisaanide pat-n, 5. rügement	3.100	102	127	14	3 laiaroop. soomusrongi, 2 soomusautod.
Wõru (Marienburgi) grupe					
1. ratsa rügem., 2. rüg., Taani rood, 1. rügement, 2. ratsa rüg., 1. Läti rügem., Wõru kaitse-pat-n	3.400	593	130	20	3 kitsaroop. ja 2 laiaroop. soomusrongi.
Kokku	8.500	1.195	257	34	6 laiaroop. ja 3 kitsaroop. soomusrongi ja 2 soomusautod.

P u n a s e d

	Täägid.	Mõõgad.	Kuuli- pildujad.	Suur- tükid.	Soomusjõud.
Peipsi grupe					
3. polk	665	—	25	—	
7. polk	370	—	12	—	
84. polk	555	—	24	—	
163. polk	712	—	18	—	
Pihkwa kom. pat-n.	280	—	3	—	
1/2 esk. 10. diw.	93	—	—	—	
19. diw. 2. diwisjoni 2. patarei	—	—	—	4	
10. diw. 3. diwisjoni 2. patarei	—	—	—	3	
3. diw. 1. diwisjoni 10. patarei	—	—	—	4—42'''	
Soomusrong „Ataman Tshurkin“	—	—	—	4	1 rong.
Kokku	2.578	—	82	15	1 soomusrong

Petseri grupe
(Eesti kütidiwiis)

	Täägid.	Möögad.	Kuuli- pildujad.	Suur- tüügid.	Soomusjõud.
Parem tiib:					
3. Eesti polk	695	—	17	—	—
6. Eesti polk	243	—	10	—	—
1. polk (1. diw.)	813	—	6	—	—
10. diw. 1. diwisjoni 2. patarei	—	—	—	3	—
6. diw. 1. diwisjoni 1. patarei	—	—	—	2—6"	—
10. diw. 3. diwisjoni 1. patarei	—	—	—	4	—
Kokku	1.751	—	33	9	—

Keskpaik:

1. Eesti polk	832	—	17	—	—
2. Eesti polk	429	—	17	—	—
1. Eesti patarei	—	—	—	4	—
2. Eesti patarei	—	—	—	4	—
4. Eesti patarei	—	—	—	4	—
7. diw. 1. diwisjoni 1. patarei	—	—	—	2—6"	—
Soomusrong „Trotski“	—	—	—	4	1
Kokku	1.261	—	34	18	1 soomusrong.

Pahem tiib:

85. polk	642	—	19	—	—
86. polk	735	—	24	—	—
87. polk	724	—	23	—	—
1. diw. 2. diwisjoni 1. patarei	—	—	—	3	—
1. diw. 2. diwisjoni 2. patarei	—	—	—	4	—
3. Eesti patarei	—	—	—	4	—
6. diw. 1. diwisjoni 2. ja 3. patarei	—	—	—	4—48"	—
Kokku	2.101	—	66	15	—
Kokku Petseri gruppes	5.113	—	133	42	1 soomusrong.

Marienburgi (Wõru) grupe

XI, diwliisi 1. brigaad:

	Täägid.	Möögad.	Kuuli- pildujad.	Suur- tüügid.	Soomusjõud.
91. polk	346	—	15	—	—
92. polk	254	—	11	—	—
93. polk	459	—	19	—	—
2. diwisjoni 1., 2., 3. patarei	—	—	—	10	—
Üks 48" patarei	—	—	—	2	—
1. Eesti ratsapolk	120	70	7	—	—
Kokku	1.179	70	52	12	—

	Täägid.	Möögad.	Kuuli- pildujad.	Suurti- kid.	Soomusjõud.
XI diwiisi 3. brigaad:					
97. polk	426	—	19	—	—
13. Läti polk	566	—	20	—	—
5. Eesti polk	362	—	8	—	—
2. ratsa-diwiisjon	81	30	2	—	—
4. diwiisjoni 1. ja 3. patarei	—	—	—	8	—
19. diw. 2. diwiisjoni 3. patarei	—	—	—	4	—
Soomusauto „Austin“	—	—	3	—	1
Soomusrong nr 480	—	—	8	2	1
Kokku	1.435	30	60	14	1 soomusauto, 1 soomusrong.
VI diwiisi 2. brigaad:					
83. polk	645	—	6	—	—
165. polk	394	—	11	—	—
Patarei	—	—	—	4	—
Lennusalk	—	—	—	—	3 aeroplaani.
Kokku	1.039	—	17	4	3 aeroplaani.
Kokku Marienburi gruppes 3.653	100	129	30	—	1 soomusauto, 1 soomusrong, 3 aeroplaani.
Kokku Eesti punases sõjawäes	11.344	100	344	87	3 soomusrongi, 1 soomusauto, 3 aeroplaani.

Need andmed näitavad, et punastel oli ülekaal tikkudes (jalawäes), ja walgetel mõökades (ratsawäes) ja soomusjõududes. Punaste ülekaal tikkudes oli küllaline, et kogu Eesti lõuna-wäeliinil kaitsesõda pidada. Aktiivseks tegewuseks, s. o. pealetungiks oli sarnane ülekaal wäike. Et Eesti armeel ühenduses wäerinna tegewusega, mis Peterburi kaitseks kõik oma jõudusi koondas, tolkorral aktiivset ülesannet ei olnud, siis wõis käepärast olewate jõududega ainult kaitsesõja peale mõelda. Ja sarnane ülesanne oligi Eesti armeel kogu maikuu keskel ja lõpul.

Walgetel oli ülekaal liikuwates jõududes (ratsa- ja soomuswäes), mida hõlbus oli pealetungi sõjariistana tarwitada. Meie wäerinna raske seisukord andis lootust nende liikuwate jõudude (mis kodanluse paremad ja kindlamad wäeosad olid) edukaks äratarwitamiseks. Hinnates wäeliini üldseisukorda peab weel ühte asjaolu nimetama, mis enam walgete kui meie kasuks oli.

See oli jõudude paigunemine Walgete pealetung Peterburi ja Luuga peale sundis meid kõiki üleliigseid reserwisid sinna saatma. Meie wäeosad passiwsel liinil — Pihkwa-Marienburi all — olid wiimseni eelliinil. Kõik jõud olid õhukese ketina pikki wäeliini tõmmatud. Walgetel oli lugu teine. Nemad hoidsid eelliinil ainult õredad osad, kuid seljataga olid neil suured reserwid koondatud. Näiteks oli walgetel Petseri gruppes eelliinil ainult 5. ja 7. rügement ja walwe-soomusrong, kuna kodanluse kaardiwägi — partisaanid, Kalewi malewa, skoudid jne. reserwis seisid. Kui meie poolt mingisugune pealetung ette wõeti, kui meie ka esialgul walgete õredast ketist läbi murdsime, mõne küla waldasime, siis olime meie ikkagi lõppude-lõpuks sunnitud ennast walgete reserwide wastulöögi all tagasi tõmbama. Sarnane sügaw paigunemine wõimaldas walgetele alati „otsustawal silmapilgul tarwilikku punkti“ teatawa jõudude ülekaalu koondada. Kogu maikuu oli

Eesti punane diwiis alalisi wõitlusi pidanud sarnastes rasketes tingimistes, kus walgetel alati ülekaal oli. Diwiis peitus kaewikutesse ja traattõkete taha ja seisis kõige peale vaatamata kindlalt juba teist kuud tema kätte usaldatud liinil. Selle peale vaatamata, et meie Petseri gruppel arwu järgi ülekaal näis olewat, oli see ülekaal faktiliselt walgetel.

Paremas tiibas oli liinil ainult 3. Eesti polk. 6. Eesti polk, mille koos-

seis kuni 200 meheni oli kahanenud, oli seljataha tõmmatud, et teda teiste polkude wahel ära jagada. 1. polk (1. diw.) oli Weliikaja jõesuu — Talabski saarte kaitsel s. o. mitte eelliinil. Pahem tiib (85., 86., 87. polgud) oli täiesti passiivne. Keskpaike oli eelliinil täies koosseisus. Seda arwesse wõttes saame järgmise pildi otsustawa wõitlusesihi — Petseri-Pihkwa — jõudude wahekorrast.

	Täigid	Mõõgad	Kuulipildujad	Suurtükid	Soomusjõud
Walged (õredad wäesalgad eelliinil, kõwa rusikas ja soomusrongid Petseri all)	3.100	102	127	14	3 soomusrongi 2 soomusautod
Punased (1., 2., 3. Eesti polgud ja suurtükiwägi — kõik eelliinil)	1.956	—	51	27	1 soomusrong

See ülekaal pidi walgetel hästi teada olema, seda enam, et need teated täiesti ustawast luureallikast saadi, nimelt Eesti kütidiwiisi ülema Leonhard Riti enda käest. Ainult punaste ülekaal suurtükiwäes tegi walgetele peawalu. Eesti punane suurtükiwägi oli walgete eneste tunnistuse järgi oma ülesande kõrgusel. Hästi organiseeritud risttuli raudtee peale ei lubanud kõike lootust oma suurema jõu — soomusrongide — peale panna. Ka punaste jalawägi oli nii moraalselt kui ka jõuliselt küllalt tugew, et järjekindel pealetung punaste kindlustatud wäeliini peale kiiret edu ei oleks andnud. Balahowitshi lignimine põhjapoolt Pihkwale ja Roodsjanko edu Peterburi sihis lubas Eesti walgetele julge plaani läbiwiimisele asuda, mille lõpusiht oleks olnud kogu Eesti punase diwiisi häwitamine. Wale on seletus, nagu oleks walged sellepärast pealetungile asunud, et Pihkwat enne Balahowitshi wallata ja sõda „waenlase maaalale wiia“. Punased ewakueerisid Pihkwat juba enne Eesti walgete pealetungi. Balahowitshi lignimine Pihkwale oleks sundinud ka Eesti punast diwiisi tagasi tõmbama. Selleks poleks erilist Eesti 2. diwiisi ja soomusrongide pealetungi tarwis olnud. Kuid walgetel oli teine plaan: Eesti punast diwiisi,

ühel roopsuga lõpetada. Selle mõtte täidewiimiseks panid walged kõik rattad käima. Nagu teada algas 1. mail 1919 Eesti walgewäe mobiliseeritud sõdurite (7. rügemendi) ja 2. polgu punawäelaste wahel wennastamine. Mõlema polgu mehed tõmbasid 1. mail wäeliini ette üheteise kõrwu 2 punast lippu ülesse. Järgnewatel päewadel algasid punased ja walged teineteise kaewikutes käima. Tehti oma wahel maha mitte lasta jne. Kuid imelik oli see, et wennastamisest ka walged ohwitserid osa wõtsid. Eesti walgewäe juhatus oskas seda hästi ära tarwitada. „Wennastades“ kutsusid ohwitserid meie punawäelasi ja komandõrissi oma poole üle, seletades, et Eestis olewat ka „tõorahwa walitsus“, parunid olla ära aetud, maa talurahwale antud jne. ja et igasugune mõte kodusõda edasi pidada nüüd kadunud olla. Kuid niisugust juttu ei uskunud ka kõige mahajäänud punawäelased, kes walgeid oma poole kutsusid üle tulema. Kõige tõsisemalt wõtsid walgete poolt kawalalt organiseeritud „wennastust“ Eesti punase diwiisi kõrgemad juhatajad wastu. Diwiisiülema Ritt ühes Petseri gruppe keskwoitlusesihi ülema, end. 1 Eesti punase polgu komandõri Aintsiga ja teistega käis ohtralt walgete pool. Ei wõi ütelda, et Ritt

kes juba kauemat aega Eesti puna-
wäes teeninud oli ja kes igal pool
osawa ja tubli sõjamehena (ehk küll
wäga awantüristlise iseloomuga) tuntud
oli, juba kauemat aega sihikindlalt
äraandmise plaani haudus. Seda küll
waewalt. Riti äraandmist wõib nende
andmete ja materjalide põhjal, mis
meil tänapäew tarwitada on, järgmiselt
seletada. Rital oli meie raske seisukord
kogu laiadel punastel wäerindadel
teada. Ritt teadis, et meie seisukord
Peterburi sihis wäga kriitiline oli. Ritt
teadis Balahowitshi edust Oudowa-
Pihkwa sihis. Rital oli ka teada, et
suuremad operatsioonid Marienburi-
Wõru sihis ajutiselt seisma olid jäetud.
Walged maalisid Ritle, poliitiliselt
lühikesenägemisega inimesele, seisu-
korda Eestis küllalt roosiliselt ette,
lubasid tale 10.000.000 Emk. raha,
polkowniku aukraadi jne. Ja Riti kõhk-
lemine, mis tema juures wiimisel ajal
oli ilmunud, sai täieliseks äraandmiseks.
24. mail päikese tõusu aegu tegi Ritt
wäeliini 1. polgu kohalt lahti ja wal-
gete lööksalgad algasid punaste taga-
nemiseteed ära lõikama.

Kuid nii Ritt kui ka walged eksisid oma
arwamistes. Diwiisi asemel läks waba-
tahtlikult walgete poole ainult 1 rood,
teised Eesti punawäelased ja koman-
dõrid jäid oma kohale lõpuni. Ainult
sellepärast tuli kogu Eesti punase di-
wiisi elaw jõud püüisest pea terwi-
kuna wälja. 1. polk taganes üle We-
liikaja, 2. polk ja 4. patarei käänasid

enda wõitlusrinna 180 graadi wõrra ja
taganesid sammsammult peale pikka ma-
nööwert ka Weliikaja taha. 3. polk ja
1. patarei taganesid täielises korras
Pihkwa taha. Eesti punane diwiis raius
endale pääsetee just Ostrowi sihis.
Laidoneri plaanile tõmbas punawäelaste
ja komandõride distsipliini- ja mee-
lekindlus kriipsu peale. Eesti walgete
plaani rikkus ka nende enda sõjaline
lühike nägemine: selle asemel, et kat-
suda punaseid lahingus lüüa, nende ta-
ganemiseteed kinni panna jne., tungisid
partisaanid ühes soomusautodega üle-
peakaela Pihkwa peale, et rutem wa
„soomust teha“.

Kokkuwõttes peab ütlema et: 1)
Eesti walgeid lükkas pealetungimisele
Wene mustade edu Peterburi all; 2)
plaan Eesti punast diwiisi häwitada
oli hästi mõeldud ja selle täidesaatmi-
seks olid ka wastawad tugewad jõud
käepärast; 3) walged oskasid „wen-
nastamist“ hästi oma kasuks ära tar-
witada ja punase diwiisi juhatuse oma
poole meelitada. Walgete ilus plaan
läks nurja sellepärast et: 1) nad ei
wõinud aimata ja ettekujutada Eesti
punawäelase sügawat klassiteadwust,
wõitlustahet ja kangelaslikkust, mida
üksikute ülemate ehk grupete äraand-
mine kunagi murda ei wõi ja 2) Eesti
punawäe nooremate komandõride mee-
lekindlus ja oskus wõitlust organiseerida
ja läbiwiia ka kõige raskemates lahingu-
tingimistes kõikumataks jäi.

H. Tummeltau.

Riti äraandmine.

22. mai õhtul umbes kella 9 paiku
kõlistas Eesti diwiisi ülem Ritt Isborski
jaamas olewast 1. brigaadi staabist 2. pol-
ku ja kutsus minu telefoni juure. Riti
küsimuse peale, kuidas polgus olukord
on, teatasin mina: liinil on wagane,
wennastamine kestab edasi; waenlase
sõdurid panid ette mitte teineteise
peale lasta; praegusel minutil tuli 1
trobikond walgeid eestlasi lipuga era-
pooletu maariba peale Washina Gora all
ja kutsuwad meie omasi wälja wennas-

tama, meie ütlesime aga ära. Ritt tea-
tas paari sõnaga, et tema olla Eesti
walgete brigaadi-komandõri polkownik
Kubu käsukirja saanud, kus punasele
Eesti diwiisile tehakse ettepanek rahu
teha ja meestele soowitatakse kodu-
maale tulla. Rohkem, nähtawasti, ei
olnud Rital aega, sest kui kuulda sai,
et eestlased wennastama kutsuwad,
awaldas ta soowi isiklikult walgetega
kokku saada ja lubas kohe liinile
sõita.

Liin oli sel ajal 2. polgu all: põhjast Petseri-Pihkwa raudtee äärest Mihnowa külast—Makarowka—Podgorje—Sagorje—Mitkowitzhi (umbes 9—10 kilomeetrit). Polgu staap asus Kopanitsa külas Isborski jaamast 9 wersta lääne poole. Polgule allus operatiivselt ka raudteel liikuw soomusrong. Polgu roodud olid kõik eellinil, reserwiks ainult ratsaluurajate komando.

Sõjadistsipliini põhjal pidi loomulikult ka polgu komandör liinile sõitma.

Jõudes raudtee liinis polgu parema tiiva kaitsetõkke kohta, awasid walged eel ja paremal pool raudteed metsast tule kahe komandõri peale, mille tagajärel Ritt raudteekraawi warju jooksis, kuna minul tuli ratsahobusega märke üles walweposti juurde sõita (Ritt sõitis liinile weduriga ja oli jala). Siit läksime meie mõlemad lahku. Riti oli seda nähtawasti tarwis, sest enne, kui ma teda tagaotsides Washina Gora alla wälja jõudsin, oli juba Ritt walgete poole metsa üksipäini ära kadunud.

Riti walgete poole minek sündis sel päewal umbes järgmiselt. Kui walged tulega sundisid mõlemaid komandõrissi üksteisest lahkuma, ruttas Ritt otsekohe läbi metsa eespool meie liini Washina Gora wesiweski juures olewale sillale. Siin oli 2. polgu 3. roodu walwepost wäljas. Ritti, muidugi, tunti, ja peale järelepärimist, millal ja mis asjas walged wennastama kutsusid, ütles ta walweposti ülemale lubasõna, pani ette mitte lasta ja kõndis üle silla walgete poole metsa. Kui mina kohale jõudsin, oli Ritt juba walgete pool. Umbes 25 minutit ootas ma ühes roodukomandõriga silla peal Riti tagasitulekut. Riti walgete poole minek üksinda tuli nii ootamata, et kõik paisis kui unenägu olewat. Need 25 minutit juhtisid mõtted kaugele Urali wäerinnale tagasi, lahingutesse Tallinna sihis, siis Pihkwa liinil. Ritt oli igas kohas tubli ja ustaw sõjamees. Eesliini punawäelastega oli tal alati latus ja mõjuw jutt. Siinsamas wälkusid mõtted, mis kahtlust äratasid. Petser langes mõni tund peale seda, kui 2. Wiljandi

polk sealt reserwist kaugele pahemale brigaadi tiiwale saadeti (liini pidas sel ajal Petseri all 1. Petrogradi polk). 4. kerget suurtükipatareid sm. Tumeltau komando all taheti wägisi kõige 4 toruga raudtee ääre orgu paigutada, kus tahes wõi tahtmata seisukorra muutusega patarei walgete söödaks langema oleks pidanud, lahingud üksikute külade eest ilma sügawamate ümberhaaramisteta ja manööwerdamisteta, siis mingisugune polkownik Kubu deklaratsioon, millest polgul aimugi ei olnud, brigaad ilma mingisuguste reserwideta, taganemiseteed mitte Pihkwa poole, waid lõuna-idasse Weliikaja jõe poole (operatiiw-päewakäsu järele) ja lõpuks Riti kadumine üksinda walgete juure metsa...

Otsus oli — Ritt on äraandja.

Ruttu seadis polk end lahinguwalmis. Muudeti lubasõnad. Et kära ega paanikat mitte sünnitada, sest ka brigaadi staap langes kahtluse alla, sai telefoni teel polgu staapi polgu komisсарile Moosbergile seisukorra üle teatatud, et tema asjast otsekohe diwiisi komisсарile Laiusele teataks ja ülewalt pool teatawad sellekohased sammud astuks. Roodu ja pataljoni komandör Abel said käsud nüpea, kui Ritt juhtub tagasi tulema, teda jalamaid aresteerida.

Ritt tuligi tagasi ja aresteeriti.

Kuidagi aga sattus teade brigaadi staapi, ja enne kui polguülem polgu staapi jõudis (sõita oli läbi mägist maad 5—6 kilomeetrit), sai polgu komisсар sm. Moosberg brigaadi komisсарilt Alkratilt käsu, et tema wastutab oma peaga Riti eest ja et teda tuleb wiibimata lahti lasta.

Niimoodi pääsis Ritt aresti alt ja sõitis brigaadi staapi Isborski jaama.

Üksikutel seltsimeestel oli mõte Ritti aresteerimise ajal koha peal kahjutaks teha ja selle plaani elluwiiimisega oleks nii paljugi tulemata jäänud, mis seisukorra nii põhjalikult ümber muutis. Moraalselt olime meie igatahes palju tugewamad, kui walgete mobiliseeritud polgud. Kõwema pealesurumisega meie poolt oleks Petser uuesti langeda wõi-

nud ja sõjategewus oleks sügawamale Eestimaa sisse wiidud...

Ritt oli jälle waba ja arendas oma äraandmisetööd. Diwiisi poliitiline juhatuse aga kõhkles ja wiitis aega.

Laiusega kõneldi telefoni teel Pihk-wasse; lubati weel samal päewal tarwilikud abinõud tarwitusele wõtta, diwiisi komissar pidi lubaduse järele kohe Isborski jaama brigaadi staapi sõitma, kuhu ka 2. polgu komandöri ja komissari kutsuti. Meie sõitsime kohale, kuna Pihkwast sel päewal (õigem juba öösel wastu 23. maid) kedagi kohale ei ilmunud.

Ritt mängis weel kui näitelawal oma diwiisiülemale osa; polgu komissar ja komandör said peataie. Ritt kehkleks oma waprusega, kõike oma teenistust punases sõjawäes ette tuues ja kiideldes operatsioonidega Uralis ja Tallinna sihis, kus ta nii mõnegi wangi langenud walge ohwitseri maha oli lasknud.

„Ei ole seda meest, kes Ritti aresteeriks“ — oli äraandja jutu peasisu.

Polgu komandöri ettepanekut brigaadiülemale Aintsile lubasõna brigaadis muuta heideti tagasi. „Tehke oma polgus, mis tahate, kuid teistes osades meie lubasõnasi ei muuda“ — oli kindel wastus.

Tuli raske südamega polku tagasi sõita.

Teisel hommikul, s. o. 23. mail, sõitis Eesti armee rewolutsioonilise nõukogu poolt kolmeliikmeline uurimiskomisjon polku. Algas põhjalik uurimine, kas Ritti tõesti äraandjaks wõib pidada. Uurimise komisjonis oli päras-tine Eesti diwiisi ülem Palwadre, Eesti armee staabi komissar Tanm ja weel üks seltsimees. Kuulati üle üksikuid seltsimehi 2. polgust ja lõpuks sõideti weel eesliinile seda kohta waatama, kust Ritt üle käis. Ohtu oli juba käes, kui komisjon oma töö lõpetas ja Isborski jaama brigaadi staapi tagasi sõitis selle eesmärgiga, et Ritti uuesti aresteerida. Wiimane oli aga ühes brigaadi komandöri Aintsi ja warustusé-osakonna ülema Ööwliga ära 1. polku sõitnud, kust Ritt oli lubanud sm. Pal-

wadre ütelse järele warsti Isborski tagasi sõita. Uurimise-komisjon, kelle suured wolitused olid, sai petta, sest juba 24. mail wara hommikul tungis Ritt ühes walgetega meie seisukohtadele peale.

Samal ajal kui Ritt ühes oma kaaslastega 1. Tallinna polgu liinil 2. roodus Podlesje külas juudasetööd tegi, ilmus meie soomusrongi juure salkkond (umbes 20 walgekaartlast) ja teatas rongiülemale, et nemad olla 2. Wiljandi polgust soomusrongi kaitseks wälja saadetud, mille tunnistuseks lubasõna öeldi (walgetel oli meie lubasõna teada). Paha aimamata wõeti mehed kui omad wasta.

Warsti aga läks kaitsjate ülespidamine kahtlaseks, sest mehed hakkasid wagunitesse ja isegi wedurisse tikkuma. Seisukorra päästis wedurijuhijulge wäljastumine, kes wedurile pealetungiwad walgekaartlased koha peal maha laskis ja rongiga kohe Isborski poole kihutas. Äge laskmine kuulipildujatest (soomusrongilt) ajas 2. polgu jalule. See oli umbes kella 4 ajal hommikul. Hiljem tuli teade polgu pahemast tiiwast, et Tallinna polgu all oléw Mitkowitzi küla tühi olla, warsti peale seda, et walged meie pahemat tiiba ümber haarawad; samal ajal saime ka teate, et Ritt olewat üle jooksnud. Brigaadi staabiülem Maasik (jooksis ka üle) ei annud juhtnõõrissi. Washina Gora all katsuti 2. polgule peale tungida, kuid löödi tagasi. Ratsaluurajate komando, keda polgu pahemasse tiiba wälja saadeti, tõi teate, et walged mööda Pihkwa maanteed soomusautode saadetusel Isborski alewi enda alla wõtsid. Brigaadil reserwisi ei olnud, et walgete poolt läbimurtud liini pahemast tiiwast kinni katta. Ka jalawäe rootusid seks kasutada ei saanud, sest esiteks puudusid polgul reserwid ja teiseks wõttis pikk wäeliin kõik jõud oma alla. Polku ähwardas sissepiiramine ja selle tõttu tuli samm sammu järele tagasi uutele seisukohtadele nihkuda. 6. polk, mis wiimaks Pihkwa järwe juurest kohale jõudis, oli lahinguwõimetu ja ei suut-

nud walgete pealetungimist kinni pidada. 4. kerge patarei toetusel sai kõik jõud põhja poole raudteed tagasi tõm-

matud ja Isborski jaam langes walgete kätte. Endine 2. Eesti kommunistlise (Wiljandi) kütipolgu komandör
K. Kanger.

Eesti kütipolgu punawäelase mälestused Riti ülejoosust walgete poole.

1919. aasta maikuus seisis meie 3. rood Ratsheva külas. Rooduülem oli sel ajal sm. Stoberg. Pahemal pool meid oli 85. polk, paremal pool — 1. polgu 4., 5., 2. ja 1. rood.

Ühel maikuu päewal olin ma 5. roodu sidemeheks määratud. Tulles 5. roodu kantseleisse leidsin sealt paar ülemat ja nende hulgas ka endise 3. roodu ülema Karpa eest, kes just polgu staabist olid tulnud. Nemad rääkisid omakeskis, kuidas saaks walgetega „tutwust teha“. Peab ütleva, et meie ja walgete wahel oli see „tutwus“ juba ennem olemas, nii et niisugune jutt suurt uudishimu ei äratanud. Imelik oli aga see, et wennastamas walgete pool ühes diwiisiülema Ritiga ainult üksi meie saadikud käisid, kuna walgete omad meie poole kunagi ei tulnud. Nii oli see ka nüüd. 5. rood tõmbas walge lipu üles, laskmine jäeti mõlemalt poolt seisma ja ülemus läks wennastama.

23. mai õhtul määrati meie roodu kolmas wswood walwepostile. Kogu öö läks waikselt ja wagaselt mööda. Umbes kella 3 ajal hommikul ilmus walwepostile rooduülem sm. Stoberg ja seletas punawäelastele, et öö läbi telefonid ei töötanud ja et praegu mingisugust sidet polgu staabiga pole.

Samal ajal anti 5. roodust teada, et 2. rood, Ritt ja kogu 1. polgu staap walgete poole üle läinud. Ritt pidanud 2. roodu meestele lühikese kõne ja ütelnud: „Taganeda ei ole enam kuhugile. Moskwa wõetakse nii kui nii ära. Lähme parem walgete poole üle“. Siin peab tähendama, et 2. rood pea täieliselt koosnes endistest sõjawangidest, kes alles hiljuti Saksamaalt tagasi olid jõudnud ja peale pikki aastaid enam Eestimaal polnud käinud.

Pahemas tiivas algas äge lahing. Rooduülem sm. Stoberg jutustas meile, et ka tema on walgete pool „wennastamas“ käinud, kuid midagi head pole ta seal näinud. „Kes tahab edasi wõidelda töörahwa wabaduse eest, see ärgu walgete poole mingi, kuid kes wõidelda ei taha, see tehku seda nüüd kohe“, ütles sm. Stoberg... Kuid walgete poole ei läinud ühtegi meest.

Järsku pandi walwepostile kõwa tuli peale. Meie eest metsast tuli lagedale lai walgete kett. Mõned punawäelased hakkasid ninarätikutega lehitama. Walged jätsid selle peale laskmise järele, kuid tulid ühtelugu edasi. Rooduülem sm. Stoberg andis käsu taganeda. Meie taganesime walwepostilt roodu seisukohtadele.

Nüüd algas hirmus lahing 4. ja 5. roodu kohas. Meile oli selgesti näha ja kuulda, kuidas meie üleläänud 2. rood oma seltsimeestele — 5. roodule — peale tungis. Meile oli selgesti kuulda, kui 2. roodu mehed karjusid: „Ärge laske, oma 2. rood tuleb, tulge parem meie poole üle“. Kohe 2. roodu taga liikusid ketis walged.

Meie taganesime külast wälja, kuid walged olid juba meie seljataga ja tõmbasid tule roodu woori peäle. Meie taganesime natukene tee pealt kõrwale orgu. Orus wõelas umbes 3 sülla laiune jõgi. Mehed olid ehmatanud, et nüüd ei ole enam kuhugi taganeda. Walgete kett ligines ühtelugu. Sild oli juba walgete käes, nii et ainus taganemise tee oli üle jõe ujuda. Seda nähes tõmbasid walged meile wette tule peale. Pahemalt poolt oli näha, kuidas 85. polk taganes. Jõudes Riia-Pihkwa maantee peale jäi 85. polk ketti walgeid tagasi hoidma, et suurtele moonawooridele ja suurtükiväele wõimalust anda korralikult uutele

seisukohtadele taganeda. Siin algas äge lahing, mis paiguti käsitsiwõitluseks kujunes ja kus teineteise peale käsigranaate loobiti. Sammsammult taganesime Wana-Isborski alewi juure, kus ümbruses jälle pikem lahing oli.

Kuid walgete ülekaalu all olime sunnitud Wana-Isborski maha jätma ja Ostrowi sihis taganema.

Endine 1. polgu 3. roodu puna-waelane *Jüri Iru*.

Esimene katse Narwas töörahwa ajalehte asutada ¹

1911. a. algul tegi sm. Johannes Lippo mulle ettepaneku kaasa aidata tööliste lehe väljaandmises, mille asutamine „nende“²⁾ poolt otsustatud ja mille esimesed numbrid juba ilmunud olid. Wõtsin ta ettepaneku wastu ja ta tutvustas mind kahe nooremehega, Johannes Mägi ja Woldemar Songiga, kes ajalehe asutamise mõtte üles wõtsid. Ajalehe väljaandmiseks tarwitati senini T. M. Franzdorfi poolt väljaantawa „Uuslehe“³⁾ luba; esiotsa pidi Franzdorf ka ajalehe nimeliseks väljaandjaks jääma, kuna wastutawaks toimetajaks tööline Anton Arm pannakse. Wastawad paberid lehe nime muutmi-

seks ja Armi toimetajaks kinnitamiseks olid kubernerile juba ärasaadetud, wastuse ootusel tuli esiotsa Franzdorfi ka nimeliseks wastutawaks toimetajaks jätta¹⁾.

„Narwa Uudiste“ 1. nr ilmus 1911. aastal sama Franzdorfi trükikojas. Tegelisteks toimetajateks olid Songi ja Mägi, mõlemad Narwale wõõrad. Poolkogemata olid nad Narwa sattunud ja siin mõtte peale tulnud — tööliste ajalehte tegema hakata. Siin olid nad peaasjalikult „Tallinna Teataja“ asutaja Reinthali soowituse tõttu oma poole wõitnud senise „Meie Elu“ tegewa kaastöölise Ado Tõnuristi, kes oli meie ajalehe juures ainukeseks kirjandusliseks jõuks. Sama Tõnuristi kaudu peeti sidet Reinthaliga, kellel sama eesmärk kui meilgi: „Wirulase“ „sabale“ „Meie Elule“ otsa peale teha. Tööliste ajalehe asutamise mõttest olid Songi ja Mägi siis Narwas asuwate tööliste ametiühisuste tegelastega rääkinud, kes seda asja ühes parteilise gruppe tegelastega läbi arutasid ja ettepaneku wastu wõtsid. Kuid ei lehe põhimõttelise sihi ega tema majanduslise aluse üle ei awaldanud ei see ega teine pool wististi üksteisele oma arwamisi, peale selle, et toimetajad lubasid „jõudu mööda“ tööliste huwisid kaitsta.

See tõde, et tööliste ajalehel wääradata järjekindel sots.-dem. siht ja et tema seljataga tugew parteiline organisatsioon puududa ei tohiks, selgus

¹⁾ Palju kordasid tegid Eesti rewolutsioonilised tööliised reaktsiooni ajal katseid oma legaalsest ajalehte asutada. Nende katsete ajalugu on alles kirjutamata. Oli katseid, mis sisuliselt ehk tehniliselt enam-wähem õnnestasid, kui asja juures tarwilikult wilunud teoorialised ehk tehnilised jõud seisid. Oli aga ka hoopis õnnetumaid katseid, kui tsarisulaste rüüstamiste tagajärjel kohtadel täieliselt jõud puudusid, kes sarnase keerulise asjaga, kui rewolutsioonilise s.-d. ajalehe väljaandmine, walmis oleksid saanud. Toimetus annab tänawuaastase Eesti töörahwa ajakirjanduse päewa puhul ruumi sm. Käsperti kirjutusele ühest sarnasest ebaõnnestatud katsest ja juhib lugeja tähelepanemist ühtlasi „Külwaja“ väljaantud raamatute peale „Eesti kirjanduseloo ained Wene isewalitsuse arhiiwides“, J. Depmani toimetatud, kus paljude teiste katsete üle teateid tuuakse.

²⁾ Narwa s.-d. organisatsioon.

³⁾ T. M. Franzdorf — endine „kardawoi“, siis raamatu- ja kirjutusmaterjali kaupluse, kui ka trükikoja omanik Narwas. Andis 1905. a. välja 1—2 korda nädalas ilmuwat ajalehte „Kaja“, mis lugejate puudusel hingusele läks, peale selle „Uuslehte“, umbes 100—200 eksemplaris. Need lehed olid mustasajalised ja kirjaoskamatud.

¹⁾ Waata „Kiir“ ja teised tööliste lehed Narwas, „Külwaja“ ladu Leningradis.

sellest katsest osawõtjatele alles hiljemalt.

Ka lehe majanduslise külje üle peeti väga vähe, õigem — mitte sugugi, aru. Lepiti sellega, et ühel lehe toimetajatest mingisugune sugulane või wanemad olid, kellel pidi olema liikumata warandus, mille võimaliku pantimise läbi siis tarbekorral loodeti raha saada. Küsimust lehe majanduslise seisukorra parandamise asjas hakati siis alles arutama, kui nappus lehel juba hinge kinni nõõrima hakkas.

Nõnda sündiski siis ilma ajaleht, mis 3 korda nädalas ilmuma pidi, millel puudusid: majandusline alus, siht, wastutaw toimetaja ja isegi wäljandja.

Esimene tõsisem nõupidamine lehe asjus kutsuti kokku alles siis, kui lehe teine või kolmas nummer juba ilmunud oli. Sinna koosolekule kutsuski mind sm. Lippo. Sel nõupidamisel lehe toimetuses kurdeti majanduslise korraldamatuse üle, arutati ka, kuidas lehele töölistest kirjasaatjaid muretsema hakata ja kuidas ka muud kaastööd saada. Esimesed numbrid olid ilmunud, nende jaoks oli meie toimetajatel püssirohtu jatkunud, nüüd tulid nad aga mõttele, et sellest asja edasi-jatkamiseks vähe on. Otsustasimegi seal siis kõik, kellest vähegi tulu wõis tulla, asjale kaasatõmbama hakata. Selleaegne seltsimees, tegelikult aga juba siis wõi weidi hiljem kodanluse poole üeläinud Gr. Glubokow lubas lehele juhtkirju kirjutama hakata. Minule pandi peale tema juhtkirjade (ta ei mõistnud Eesti keelt) ja muu materjalide Eesti keelde tõlkimine. Ma ei olnud küll waremalt kunagi sarnast tööd teinud ega uneski näinud, et sarnase asjaga walmis saan, aga tuli siiski see ülesanne wastu wõtta. Nõndawiisi asusimegi siis tööle. Mõnigi õõ tuli tõlkimise kallal higistada, mitte vähe waewa ei olnud ka toimetajatel, kes minu käsikirju parandama pidid. Peale selle pandi minu peale weel talituse juhataja kohused.

See uus tööjaotus andis toimetusele siiski teatud mõõdul abi. Igatahes wõib öelda, et läks meil nüüd lehe täitmi-

sega lugu nii hästi-halwasti, kui võimalik, materjali puuduse pärast leht wististi seisma poleks jäänud.

Kui juba lehe toimetamine küllalt närune oli, tegi lehe sisu palju närusemaks weel trükikoja tehniline wiletus. Selles trükikojas töötasid nii enne kui ka meie ajal ainult õpipoisid, kellel isegi asjatundja õpetaja ja tööjuhataja puudus. Ennemalt, Franzdorfi ajal, õpetas wiimane nendele õpipoistele ka weel lehe toimetamist, millega ta üksi walmis ei saanud. Meie leht kubises trükiwigadest, selle põhjuseks oli ka see, et meil head korrektori polnud.

Wahekord „wälsilmaga“ ei olnud meil ka hiilgaw. Halekuulus „Wirulase“ saba „Meie Elu“ wõttis wõist-leja sõimurahega wastu. Kuigi „Narwa Uudised“ wastata püüdsid, jäime meie, kui nõrgemad, alla. Wahekord „Meie Eluga“ jõudis kuni Eesti ajakirjanduse wahekohtu komisjonini, mille esimehe poolt aga meile teadaanne tuli, et „Meie Elu“ toimetaja meie lehe toimetajatega, kui „alawäärtusliste ajakirjanikkudega“, üleüldse wahekohtusse minna ei soowi. Rohkem kui abi tõi meile kahju boikot, mida Narwa ametiühisustesse organiseeritud (puutöölised, rätsepatöölised, kokku mõnikümme inimest) töölised „Meie Elule“ wälja kuulutasid. Selle boikoti moraalset mõju, mis iseenesest kuigi suur ei olnud, wähenendas ka see, et „Meie Elul“ korda läks rätsepatöölise ametiühisust ikkagi omapoole wõita.

Nagu juba öeldud, polnud „Narwa Uudiste“ majanduslised asjad ka sugugi hiilgawad. Esimest nummert trükiti 1000 eks., kuid warsti alanes lehe minek 300-ni. Lehe osauhisuse asutamisekoosolekust, mille tähtpäewa ei mäleta, wõttis umbes 10 inimest osa. Kapital, mis kokku pandi, oli ... mõnikümmend rubla suur. Lehe wõlad olid aga juba kümnenda numbri ilmumisel mõnesaja rubla suurused. Meie wõlgnesime kõigile: trükikojale — töö eest, toimetuse liikmetele — palgad, kaastöölisele — reatasu. Sissetulekuid jatkus meil korteriüüriks, lambiõli ja — postirahadeks. Mujal linnades meil toetajaid polnud, peale üksikute

sõnumisaatjate, needki olid toimetajate isiklised tuttavad. Narwa töolistehulk oli meie wastu ei külm ega soe, lehe sisu arwustamisel nuriseti peaausjalikult selle üle, et meil nii suuri jutulisasi ja nii põnewaid romaane polnud, kui teistel wõistlejatel. Herra Joh. Reinthal, kellega Tõnuristi kaudu kirjawahetust peeti, noomis meid isalikult selle eest, et meie oma maja nii liiwa peale ehitasime, et juba mõnesaja rublaline puudujääk meid meeletele ajab. Tema nõuanne oli: rahamehi leida ja — edasi raiuda, et „kuradi „Meie Elule“ näidata“!

Sarnased head soovijad meie asju muidugi palju edasi ei nihutanud. Kuid oli ka teisi praktilisemaid inimesi, kes meid „aidata“ püüdsid.

Üks niisugune oli tuntud kollane ajakirjanik (kelle kohta pärastpoole kuulsin, et ta tsariwalitsuse nuhk oli olnud) — Wootele Mesikäpp. Teda kutsusid meie toimetuselikmed enesetele abiks, tema ajakirjandusliste „kogemuste ja wilumuse“ tõttu.

See mees tuligi Tallinnast Narwa, lehe sisu tabeti tema ettepaneku järele muuta, seda rohkem „põnewamaks“ tehes, mille alguseks wõeti hästi „tõmbaw“ tururomaan „Pariisi mängupõrgu“ lehe kaasandeks. Selle mehe arwamise järele olla meie leht senini liiaks kuiw olnud. — „Teie olete ainult aatemehed olnud, tarwis aga ka ärimehed olla“, arwas ta. — Enne äri, kui see korras, siis wõib ka aateid propagandeerida, — ja meie toimetus ei waielnud selle wastu.

See aga enam lehte ei päästnud, sest et trükikoja omanik arwete maksamatajmise eest lehe trükkimise lõpetas. Ma olin parajasti Narwast ära, kui lehe wiimane, 2°. nummer, mille kaasandeks „Pariisi mängupõrgu“ esimene poogen oli, ilmus.

„Narwa Uudiste“ wäljaandmise juures saadud elutarkus wõimaldas meile Narwa toolistelehe „Kiire“ wäljaandmist ja toimetamist ilma sarnaste wigadeta raamatukogusid oline.

J. Käspert.

E. K. P. ajaloo-komisjoni ajakiri

„Proletaarne Rewolutsioon Eestis“

ilmub 4 korda aastas.

Järgmine 3. (4.) nummer ilmub oktoobrirewolutsiooni 10-daks aastapäewaks, wastawasisuga.

E. K. P. ajalookomisjon palub seltsimchi juba nüüd ärasaata omi mälestusi, dokumentisi, päewapiltisi ja muid materjalisi, mis weebuarirewolutsiooni, kerenskiaegset ja oktoobrirewolutsiooni-aegset tegewust peegeldawad.

Ajakirja tellimise hind: aastas (4 nr) 2 rbl. 50 kop., 1/2 aastas (2 nr.) 1 rbl. 25 kop., 1/4 aastas (1 nr) 65 kop. Wäljamaale: aastas 1 dollar 50 centi, 1/2 aastas 75 c., 1/4 a. 40 centi.

Tellimisi wõetakse wastu 1 (2.) numbrist peale. 1. numbrit on weel ainult wähesel arwu järele. Kes täielikku kogu tahab saada, rütaku tellimisega. 1. nri hind eraldi 1 rbl.

Kawatsetakse peale 4 numbrist aastas anda ajakirja lugejatele, kes tellimiseraha terve aasta eest ära maksnud, ajaloo-komisjoni teisi wäljaandeid alandatud hinnaga. Ettewalmistusel on kirjatöö „Karistussalkade tegewusest Eestis 1905.—1906. a.“, „Saaremaa ülestõusu üle 1919. a.“ ja teised.

Tellimise adress: Ленинград, Комиссаровская 11, кв. 18, контора журнала „Пролетарская Революция в Эстонии“. — Tellimisi wõetakse wasta ka: Leningradis, „Külwaja“ Indus, „Edasi“ toimetuses ja Haridusmaja raamatukogus; Moskwas: Moskwa Eesti Komm. Klubis, sm. Mutt ja Tummeltau.

E. K. P. ajaloo-komisjon.

Типография „Коминтерн“, Центральн. Изд-ства Народов СССР. Ленинград, Красная ул., 1. Ленинградский Гублит № 43228. Тираж 1500 экз.—3 л.

Hind 75 kop.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU